

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

**T.M.KARALIYEV, O.B. SATTAROV,
I.F.SAYFIDDINOV**

TIJORAT BANKLARI FAOLIYATI TAHLILI

O‘quv qo‘llanma

**TOSHKENT
IQTISOD–MOLIYA
2013**

UO‘K: 336.7(575.1)(075)

KBK 65.262.1

K-21

Taqrizchilar:

Saidov D.A. – TMI «Bank ishi» kafedrası dots.;

Raximov M. – O‘zbekiston Respublikasi Banklar Assotsiatsiyasi qoshidagi «Axbor reyting» kompaniyasi bo‘limi boshlig‘i.

Karaliyev T.M.

K-21 Tijorat banklari faoliyati tahlili. O‘quv qo‘llanma. Karaliyev T.M. va boshqalar. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi; Toshkent Moliya instituti. «Iqtisod-Moliya», 2013-y. –192 b.

Ushbu o‘quv qo‘llanma kadrlar tayyorlash bo‘yicha ta‘lim standartlari asosida ishlab chiqilgan namunaviy o‘quv dasturi asosida yaratilgan.

O‘quv qo‘llanmada bozor iqtisodiyoti sharoitida banklarning barcha operatsiyalarini tahlil qilish asoslari, uning bank faoliyati uchun ahamiyati yoritilgan. Bankning resurs to‘plash, ularni joylashtirish jarayonlari tahlili, ushbu jarayonlarga ta‘sir etuvchi omillar o‘rganiladi. Qo‘llanmada bank daromadlari va xarajatlari tarkibi, ularga ta‘sir etuvchi omillar tahlili bayon etilgan.

O‘quv qo‘llanma Oliy o‘quv yurtlarining «Bank ishi» yo‘nalishi bo‘yicha ta‘lim olayotgan talabalar va bank ishiga qiziquvchi iqtisodchilar uchun mo‘ljallangan.

O‘quv qo‘llanmaning: Kirish, I, II, III boblari prof. T.Karaliyev (rahbar), V va VI boblari i.f.n. O.Sattarov, IV va VII boblari katta o‘qituvchi I.Sayfiddinovlar tomonidan tayyorlandi.

O‘quv qo‘llanma to‘g‘risidagi fikr va mulohazalaringizni Toshkent Moliya institutining «Banklarda buxgalteriya hisobi va audit» kafedrasiga yo‘llashingiz mumkin.

UO‘K: 336.7(575.1)(075)

KBK 65.262.1ya73

ISBN 978-9943-13-405-8

© «Iqtisod-Moliya», 2013

© T.M. Karaliyev, O.B. Sattarov, I.F.Sayfiddinov 2013

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank faoliyatining barqarorligi, uning raqobatbardoshligi va istiqbollari ko'p jihatdan o'tgan davrda erishilgan natijalar va yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlashga bog'liq. Istiqbolni belgilash tahlilga asoslanmog'i lozim.

«Tijorat banklari faoliyati tahlili» fani bank faoliyati bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni uzluksiz ravishda o'rganadi.

O'rganishda ko'rsatkichlarni guruhlash, taqqoslash, bog'lash, induksiya, deduksiya, sintez, korrelyatsiya – regrission tahlil kabi usullardan foydalaniladi.

Tahlil natijasida erishilgan yutuqlarning sabablari, faoliyatning samarali va samarasiz qirralari o'rganiladi hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish imkoniyatlari yaratiladi. Tahlil jarayoni faoliyatning asosiy yo'nalishlarini qamrab oladi va u bankning likvidligi, daromadligini o'stirish va mijozlar ishonchini qozonishga asos bo'ladi.

«Tijorat banklari faoliyati tahlili» fanida o'z va chetdan jalb etilgan mablag'lari tarkibi tuzilmasi, dinamikasi va ular o'rtasidagi mutanosibliklar o'rganiladi.

Bank aktivlari tahliliga keng e'tibor qaratiladi. Asosiy maqsad yuqori foyda olishdan iboratligini inobatga olgan holda bank daromadlari va xarajatlari tarkibini o'rganadi. Foydani tashkil etish va unga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi.

Keyingi yillarda banklar tomonidan to'lanadigan soliq-larning turlari, ularning faoliyat samaradorligiga ta'siri chuqur talqin qilinadi.

Banklarning raqobatbardoshligini aniqlashda ularning likvidiligi va to'lov qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil davomida banklarning likvidiligi va to'lov qobiliyatiga ta'sir etuvchi omillar to'liq o'rganiladi.

Har qanday tahlildan maqsad kamchiliklarni aniqlash va ularni tugatish chora-tadbirlarini ishlab chiqishdan iborat.

«Tijorat banklari faoliyati tahlili» fani «Pul, kredit va banklar» nazariy fanining amaliy davomi bo'lib, «Bank ishi, «Bank menejmenti va marketingi», «Bank auditori», «Banklarda buxgalteriya hisobi» kabi fanlar bilan bog'liqlikda o'rganiladi.

O'quv qo'llanma «Tijorat banklari faoliyati tahlili» jaryonlarini o'rganishda iqtisodiy yo'nalishlar bo'yicha ta'lim olayotgan oliy o'quv yurtlari talabalari, qiziquvchi iqtisodchilarga muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Qo'llanmadan oliy o'quv yurtlari talabalari, auditorlar, bank xodimlari va boshqa qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

1-BOB. TIJORAT BANKLARI FAOLIYATI TAHLILI FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

1.1. Tijorat banklari faoliyati tahlilining asoslari va ahamiyati.

1.2. Tijorat banklari faoliyati tahlili fanining maqsad va vazifalari.

1.3. Tijorat banklari faoliyati tahlilining turlari.

1.1. Tijorat banklari faoliyati tahlilining asoslari va ahamiyati

Har qanday jarayonning keyingi taqdiri uning har tomonlama chuqur tahlil etilishiga asoslanadi. Ayniqsa, iqtisodiy jarayonlarning takomillashuvi va rivojlanishini iqtisodiy tahlilsiz tasavvur etish mumkin emas.

Bozor iqtisodiyoti davrida banklar Prezidentimiz ta'kidlab o'tganlaridek, iqtisodiyotning qon tomirlari hisoblanar ekan, ular faoliyatini tartibga solish, muvofiqlashtirish muhim masalalardan biri bo'lib qolaveradi. Chunki banklar iqtisodiyotda kredit munosabatlari va hisob-kitoblarda vositachi vazifasini bajarar ekan, barcha iqtisodiy subyektlarning barqaror faoliyat yuritishi bank tizimining barqarorligi bilan chambarchas ravishda bog'liq bo'lib qoladi. Banklar ish yurituvchilar faoliyatining uzluksizligini ta'minlash maqsadida ularni doimiy ravishda kredit mablag'lari bilan ta'minlab turadilar. Bundan tashqari barcha iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi hisob-kitoblar banklar orqali amalga oshiriladi. Shunday ekan, iqtisodiy munosabatlarning barqarorligi va samaradorligini bank faoliyatisiz, uning barqaror rivojisiz amalga oshirish mumkin emas.

Banklar barqaror va samarali faoliyat yuritmasa, uning mijozlari o'z faoliyati uzliksizligini ta'minlashining iloji bo'lmay qoladi. Mijozlar faoliyati ko'p jihatdan banklarning likvidliligi, to'lov qobiliyati va samarali faoliyat yuritishiga bog'liq.

Bugungi kunda dunyo hamjamiyatini qamrab olgan, 2008-yilda boshlangan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining asosiy sabablaridan biri sifatida, — «...banklar likvidligi, ya'ni to'lov qobiliyatining zaifligi bilan bog'liq muammoning keskinlashuvi, kredit bozoridagi tanglik, sodda qilib aytganda, pul mablag'larining etishmasligi bilan izohlanadi».¹

Yuqorida bildirilgan fikrlarning barchasi tijorat banklari faoliyati bilan butun iqtisodiy jarayonlarning uzluksiz ravishda bog'liqligini bildiradi.

Shunday ekan, banklar faoliyatini izchil, chuqur va ilmiy asoslangan ravishda uzluksiz tahlil etib borish, ular faoliyatining barqarorligini ta'minlash muhim iqtisodiy masalalardan biri bo'lib qolaveradi va ulkan ahamiyat kasb etadi.

Bank faoliyatini tahlil etish uchun bank faoliyati bilan bog'liq bo'lgan barcha iqtisodiy jarayonlarni har tomonlama chuqur his etmoq, anglamoq zarur bo'ladi. Buning uchun esa eng avvalo, bankning mohiyati, bajaradigan vazifalari, ushbu vazifalarni bajarish asoslari, usullari, xullas, butun bank faoliyatiga tegishli jarayonlarni his etmoq lozim. Bank faoliyatini yuritish uchun lozim bo'lgan mablag'lar va ularning manbalari, o'z mablag'lari hamda majburiyatlari tarkibi, ular o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash masalalari, ushbu mablag'larni samarali yo'naltirish, bankning likvidliligi, to'lov qobiliyatini ta'minlash asoslari kabilar chuqur o'rganilmog'i zarur.

¹ Karimov I.. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. —T.: «O'zbekiston», 2009-y. 8-bet.

Yuqorida bildirilgan fikrlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, Bank faoliyati tahlili fanining predmeti, bu bank faoliyatini o'zida aks ettiruvchi iqtisodiy jarayonlarni uzsluksiz ravishda o'rganishdan iborat.

Bank faoliyati tahlili fani banklarga muomaladagi bo'sh mablag'larni jalb etish, o'z mablag'larini to'plash va boshqarish, jamlangan passivlarni aktiv operatsiyalarga joylashtirish, aktivlarni boshqarish, daromad va xarajatlarni shakllantirish hamda mijozlarga bank xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy jarayonlarni o'rganadi.

Har qanday tahlil kabi bank faoliyati tahlili jarayonida birinchidan, haqiqiy holat o'rganiladi, ikkinchidan, haqiqiy holat normativ ko'rsatkichlar bilan taqqoslanadi, uchinchi-dan, olingan natijalarga ta'sir etuvchi omillar va ularning bank faoliyatiga ta'siri tahlil qilinib faoliyatni yanada takomillashtirish yuzasidan bank boshqaruviga takliflar tayyorlanadi. Shunday ekan, Bank Boshqaruvi tomonidan bank faoliyati samaradorligini oshirish uchun qabul qilinadigan qarorlar, albatta, bank faoliyati tahlili natijalariga asoslanadi. Qabul qilingan qarorlarning samarasi faoliyat tahlili natijalarining nechog'lik to'g'riligiga proporsional ravishda bog'liq.

Bank faoliyati tahlilining asoslari bo'lib, quyidagilar hisoblanadi:

- birinchidan – bank balansi ma'lumotlari (1-ilova);
- ikkinchidan – bank daromadlari va xarajatlari (moliyaviy natijalar) balansi (2-ilova);
- uchinchi-dan – bank buxgalteriyasi analitik va sintetik hisob raqamlari ma'lumotlari (hisobvaraqlar rejasi 3-ilova).

Bank faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu banklarda kunlik balans hisobotlari tuzilishidir. Har bir ish kuni oxirida bankning har bir filiali tomonidan balans tuziladi va u Respublika Boshqaruvi tomonidan umumlashti-

riladi. Bu holat bank faoliyatini tezkor ravishda tahlil qilish borish imkoniyatini yaratadi.

Bankning daromadlari va xarajatlari balans ma'lumotlariga asosan uning daromadlari manbalari, miqdori, xarajatlarning turlari va hajmi hamda faoliyat samaradorligi tahlil qilinadi.

Bank faoliyatini operativ (tezkor) tahlil qilishda analitik va sintetik hisob raqamlar aylanmalari va qoldig'idan foydalaniladi. Shunday ekan, 1, 2, 3-ilovalarda keltirilgan ma'lumotlar bank faoliyatini tahlil qilishning asosini tashkil etadi.

Bundan tashqari, bank faoliyati tahlilining huquqiy asoslari bo'lib, uning faoliyatini asoslovchi qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qaror va yo'riqnomalari hisoblanadi. Ulardan eng asosiylari «O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risidagi», «Banklar va bank faoliyati to'g'risidagi» qonunlar hisoblanadi.

Tijorat banklari faoliyatini to'g'ri tahlil qilishda Markaziy bankning, banklar faoliyatiga bog'liq bo'lgan talablari, Nizomlari, Normativ hujjatlarini bilish va ularga to'liq rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida qayd etilgani kabi tahlil natijalari Bank Boshqaruvi, Bankning kuzatuv kengashi va Aksionerlarning umumiy yig'ilishlarida qarorlar qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. To'g'ri qabul qilingan qarorlar esa birinchidan, bank faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qilsa, ikkinchidan, uning kreditorlari va omonatchilari manfaatlari himoyalanaadi va uchinchidan, bank aksiyadorlari va mijozlarining bankka bo'lgan ishonchlari oshib boradi.

1.2. Tijorat banklari faoliyati tahlili fanining maqsad va vazifalari

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday faoliyat yurituvchi korxonada faoliyati tahlilidan asosiy maqsad faoliyat samaradorligini oshirishdan iborat.

Bank faoliyatini tahlil qilishning bosh maqsadi ham bank faoliyati samaradorligini oshirishga erishishdan iborat.

Bank faoliyati natijasida olinadigan sof foyda miqdorining oshishini ta'minlash omonatchilar va kreditorlarning ishonchini qozonish va bank aksionerlariga to'lanadigan dividendlar miqdorini oshirib borish demakdir. Shuning uchun ham bank faoliyati doimiy va uzluksiz ravishda tahlil qilib borilishi lozim.

Bosh maqsadga erishish uchun bank faoliyatining barcha jihatlari uzluksiz ravishda tahlil etilishi, uning natijalari to'g'ri va aniq talqin qilingan holda Bank Boshqaruvi-ga xulosa chiqarish va qaror qabul qilish uchun muntazam ravishda taqdim etib borilmog'i lozim. Bank strategiyasini belgilash, Bank Boshqaruvi, Kuzatuv kengashi va Aksionerlarning umumiy yig'ilishi qarorlari ham bank faoliyati tahliliga asoslanadi va ushbu qabul qilingan qarorlar samaradorligini belgilab beradi.

Bank faoliyati tahlilining bosh maqsadiga erishish uchun quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

Birinchidan, bank kreditorlari va omonatchilarining manfaatlarini himoyalash. Ma'lumki, Banklar faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lib, ular faoliyatini yuritish uchun zarur bo'lgan mablag'lar asosiy qismining qariyb 70–85 foizini bank kreditorlari va omonatchilarining mablag'lari tashkil etishi hisoblanadi. Shunday ekan, kreditorlar va omonatchilar manfaatlari bank manfaatlari bilan uyg'unlashgan tarzda faoliyat yuritishi lozim. Omonatchilar o'zlarining bankka ishonib topshirgan mablag'larini va ular

uchun to'lanishi lozim bo'lgan foiz shaklidagi daromadlarini o'z vaqtida va to'liq qaytarib olishlari, kreditorlar ham bankdagi mablag'laridan qonun doirasida foydalanish imkoniyatlariga ega bo'lmog'i zarur. Bunga erishish uchun esa, bank faoliyati kreditorlar va omonatchilar manfaatlari nuqtayi nazaridan uzluksiz ravishda tahlil etilib borilishi lozim. Bunda doimiy ravishda kreditorlar va omonatchilarning talablarini o'z vaqtida va to'la-to'kis bajarish uchun yetarli miqdorda mablag'lar bo'lishi talab etiladi. Buning uchun bankning to'lov qobiliyati uning omonatchilari va kreditorlari talablarini qondirish maqsadida doimiy ravishda tahlil qilinishi talab etiladi.

Ikkinchidan, bank aylanmasiga chetdan jalb etilgan va bankning o'z mablag'laridan samarali foydalanishi. Ushbu maqsadga erishish uchun albatta, doimiy ravishda chetdan jalb etilgan va o'z mablag'lari dinamikasi va barqarorligi nuqtayi nazaridan tahlil etilishi talab etiladi. Shu bilan birga, ushbu mablag'lar qaysi maqsadlarni amalga oshirish uchun yo'naltirilganligi va natijada ulardan qay darajada samara olinishi kuzatib boriladi. Chetdan jalb etilgan va o'z mablag'laridan samarali foydalanish uchun bankning yangi xizmatlarini joriy etish va uning bozor sharoitida raqobatbardoshligini oshirib borish yo'llarini izlash talab etiladi. Bank faoliyati tahlili natijasida chetdan jalb etilgan va o'z mablag'laridan samarali foydalanish yo'llari aniqlanadi va u faoliyatga tatbiq etiladi.

Uchinchidan, bank resurs bazasining barqarorligini ta'minlash va ularni oqilona boshqarish. Bank aylanmasiga jalb etiladigan resurslar tahlili natijasida uning barqarorligini ta'minlash yuzasidan chora-tadbirlar belgilanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday bank aylanmaga jalb etilgan mablag'larning kam xarajat talab etilishi va ushbu resurslarning bank aylanmasida imkon darajasida uzoq muddat xizmat qilishini istaydi. Barqaror resurslar albatta

barqaror daromad manbayi hisoblanadi. Bundan tashqari bank aylanmasiga jalb etilgan resurslarni oqilona boshqarish ham bankning samarali va xavfsiz faoliyatini tashkil etishning asosi hisoblanadi. Bank faoliyati tahlili asosida resurslar va bank aktivlari o'rtasida mutanosiblikka erishiladi. Bank resurslari muddat va hajm jihatidan aktiv operatsiyalarga yo'naltirilishi muvofiqlashtiriladi. Natijada bank resurslaridan samarali foydalanishning optimal variantlari ishlab chiqiladi.

To'rtinchidan, Markaziy bank tomonidan o'rnatilgan iqtisodiy normativlarning bajarilishini ta'minlash.

«O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida»gi qonunning 50-moddasiga muvofiq Markaziy bank moliya-bank tizimi barqarorligini saqlab turish, omonatchilar va kreditorlarning manfaatlarini himoyalashni ta'minlash maqsadida banklar, kredit uyushmalari va garovxonalar faoliyatini tartibga soladi hamda nazorat qiladi.

Ushbu qonunning 52-moddasiga muvofiq Markaziy bank banklar uchun majburiy bo'lgan iqtisodiy normativlarni, shu jumladan:

- kapitalning monandlik koeffitsiyentini;
- bir qarz oluvchi yoki bir-biriga daxldor qarz oluvchilar guruhiga tavakkalchilikning eng ko'p miqdorini;
- yirik kredit tavakkalchilik va investitsiyalarning eng ko'p miqdorini;
- likvidlilik koeffitsiyentlarini;
- aktivlarni tasniflash va baholashga doir talablarni, shuningdek, bunday tasniflar asosida bankning operatsiya xarajatlari jumlasiga kiritiladigan chegirmalardan shubhali va umidsiz qarzlarga qarshi tashkil etiladigan zaxiralarni shakllantirishni;
- qarzlarga doir foizlarni hisoblab chiqarish va ularni bank daromadlari hisobvarag'iga kiritishga doir talablarni;
- ochiq valuta mavqeyi limitlarini belgilaydi.

Ushbu normativlarning doimiy ravishda bajarilishini ta'minlash uchun bank faoliyati uzluksiz ravishda tahlil qilib borilishi talab etiladi.

Albatta, normativlar bank tizimining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan. Normativlar bajarilishining ta'minlanmasligi bank faoliyatining xavflilik darajasini oshiradi. Bank boshqaruvi normativlarga rioya etilishi yuzasidan tezkor ma'lumotlarga ega bo'lishi va uni ta'minlash uchun chora-tadbirlar belgilash imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak.

Beshinchidan, bank aktivlari tarkibini va sifatini to'liq nazorat qilib borish.

Bank aktivlari holati, dinamikasi, samaradorligi kabi masalalar doimiy ravishda tahlil etilmog'i lozim. Shu bilan birga aktivlarning likvidligi, daromadligi va risklilik darajasi tahlili faoliyat muvaffaqiyatining garovi hisoblanadi. Bank aktivlarining uning passivlari bilan mutanosibligini ta'minlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham bank aktivlari uning xodimlari, auditorlar va markaziy bank tomonidan o'rganilib, tahlil qilib borishning davr talabi bo'lib qoladi.

Bank faoliyati tahlili bank aksionerlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bankning Kuzatuv kengashi tomonidan ham Boshqaruv faoliyatini muvofiqlashtirishda tahlil natijalaridan keng foydalaniladi.

Oltinchidan, bank likvidligi va to'lov qobiliyatini doimiy ravishda ta'minlanishiga erishish.

Bankning likvidligi, deganda uning majburiyatlarini o'z vaqtida va to'laqonli ravishda bajara olish imkoniyatlari tushuniladi. Bank omonatchilari va kreditorlari oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida hamda to'la-to'kis bajarilishi uchun doimiy ravishda, ma'lum darajada likvid mablag'larga ega bo'lishlari talab etiladi. Bu o'z navbatida mijozlar tomonidan bankka nisbatan ishonchni mustahkamlaydi.

Bankning to'lov qobiliyati, deganda uning mijozlar tomonidan berilgan topshiriqlarni tezkor ravishda ta'minlash imkoniyatlari tushuniladi. Shunday ekan, bank aktivlarining likvidlilik va to'lov qobiliyati nuqtayi nazaridan tahlil etilishi faoliyat samaradorligini ta'minlash asoslaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Yettinchidan bank daromadlari va xarajatlarining optimal miqdorini aniqlash. Har qanday tijorat tashkilotlari kabi banklar faoliyatidan asosiy maqsad ham maksimal miqdorda foyda olishdan iborat. Shuning uchun ham bank daromadlari va xarajatlarini tarkibiy jihatdan va uning sof rentabellik darajasini tahlil qilish asosiy maqsadlardan biri bo'lib qoladi. Yuqori daromad olish uchun olinadigan daromad manbalari, har bir daromad keltiruvchi aktivlar hamda bank xizmatlari turlarini o'rganish va yuqori daromad keltiruvchi sohalarni aniqlab borish zarur. Shu bilan birga bank xarajatlari tarkibini o'rganish natijasida ma'lum xarajatlarni tejash imkoniyatlarini aniqlash ham faoliyat samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlash, bank faoliyati tahlilining maqsadlaridan hisoblanadi. Ma'lumki, daromadlilik va bankning likvidligi bir-birlari bilan qarama-qarshi ko'rsatkichlar hisoblanadi. Shunday ekan, daromadlilik va likvidlilik o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash ham faoliyat tahliliga asoslanadi.

Sakkizinchidan, bank qimmatli qog'ozlarining jozibadorligini ta'minlashga erishish. Bankning o'z mablag'lari ko'payib borishi, asosan, uning aksiyalarini sotishdan tushgan mablag'lar hisobiga amalga oshiriladi. Aksiyalarning sotilishi esa uning jozibadorligiga bog'liq. Qaysi bankning aksiyalari uning sohiblariga ko'p daromad keltirsa, unga bo'lgan talab ortib boradi. Bu hol, o'z navbatida, ushbu aksiyalarning jozibadorligini ta'minlaydi. Ayniqsa, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida bank barqarorligini ta'minlashda, uning kapitallarining oshib borishi muhim

ahamiyat kasb etadi. Bank aksiyalarining qanchalik ko'p miqdorda sotilishini ta'minlash ham uning faoliyatini uzluksiz ravishda har tomonlama tahlil etilishini talab etadi.

To'qqizinchidan, Bank imidjini oshirishdan iborat. Bank imidji, uning jamiyatdagi, mamlakatdagi obro'si, erishilgan muvaffaqiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Erishilgan obro'-e'tibor, albatta, uning faoliyat barqarorligi, mijozlarga ko'rsatilgan xizmat turlarining sifati, tezkorligi va to'laqonliligi bilan belgilanadi. Bular esa o'z navbatida bank faoliyatini doimiy ravishda to'liq tahlil etish va undan to'g'ri xulosalar chiqarish bilan bog'liq.

Yuqorida qayd etilgan maqsadlarga erishish bank faoliyati tahlilining quyidagi vazifalariga bog'liq:

1. Butun bank faoliyati va uning ayrim yo'nalishlari bo'yicha faoliyat tahlilining natijalarini to'la-to'kis ravishda yoritish.

2. Bank faoliyati to'g'ri tahlil etilishi natijasida bank faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar va ularning ta'siri natijalarini chuqur o'rganish.

3. Erishilgan natijalarni baholash va ular haqida to'g'ri xulosalar tayyorlab kelgusida optimal qarorlarni qabul qilish uchun bankning boshqaruv organlariga taqdim etish.

Xulosa qilib aytganda, bank faoliyatining samaradorligi asosan uning faoliyatini har tomonlama to'liq tahlil etilishi, natijalari o'rganilishi, istiqboldagi rejalar, tahlil natijasida qabul qilingan qarorlar, belgilanadigan chora-tadbirlar sifatiga to'g'ridan to'g'ri bog'liq.

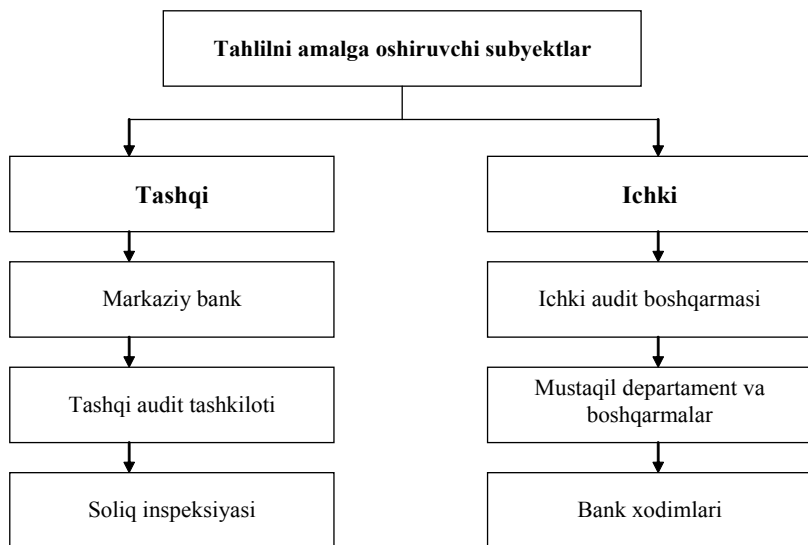
1.3. Tijorat banklari faoliyati tahlilining turlari

Tijorat banklari faoliyati tahlilining turlari asosan, belgilangan maqsad va vazifalarga bog'liq. Bundan tashqari, tahlil amalga oshirilayotgan zamon va makon, tahlil obyekti va subyektlari masalalari ham inobatga olinmog'i zarur.

Tijorat banklari faoliyatini tahlil etish subyektlari nuqtayi nazaridan ular ikki turga: **birinchidan**, tashqi va **ikkinchidan**, ichki tahlilga bo‘linadi. Banklarning tashqi tahlili asosan, Markaziy bank, tashqi auditor tashkiloti va soliq inspeksiyalari tomonidan amalga oshiriladi.

Ichki tahlil, odatda, bankning ichki audit guruhi, tegishli departament va boshqarmalar hamda har bir bank xodimining funksional vazifalari yuzasidan amalga oshiriladi.

Tijorat banklari faoliyati tahlili tashqi va ichki subyektlar tomonidan amalga oshirilishi quyidagi chizmada aks ettirilgan.

1-chizma.

Tashqi moliyaviy tahlil kompleks ravishda amalga oshiriladi, lekin u tahlil etuvchining maqsadiga muvofiq farqlanadi. Markaziy bank tomonidan o‘tkaziladigan kompleks tahlilning asosiy maqsadi bank barqarorligini ta’minlashga qaratilgan bo‘ladi. Banklar tomonidan Markaziy bankning iqtisodiy

sodiy normativlariga rioya qilish darajasi o'rganiladi. Buning uchun Markaziy bankning maxsus inspeksiyasi tomonidan Banklarning o'z mablag'lari tarkibi, uning monandligi, bank aktivlarining likvidiligi va risklilik darajasi, kredit va investitsiyalarning tasniflanishi hamda muammoli kredit va investitsiyalarni qoplash uchun zarur bo'lgan xaziralarning haqiqatda tashkil etilganligi o'rganiladi. Haqiqiy holat iqtisodiy normativlar bilan taqqoslanadi va undan chekinishlar mavjud bo'lgan taqdirda harakatdagi qonun-qoidalar doirasida chora-tadbirlar belgilanadi hamda qonunga muvofiq zaruriy jazolar ko'rilishi mumkin.

Harakatdagi qoidalarga muvofiq har bir Bank har yili bir marta tashqi auditdan o'tish va uning tegishli xulosalariga ega bo'lmog'i kerak. Tashqi audit tashkiloti Bank aksionerlarining umumiy yig'ilishida tanlanadi. Yirik banklar o'zining imidjini oshirish maqsadida xalqaro audit tashkilotlarini tanlashlari mumkin.

Tashqi audit tashkilotlari ham kompleks tarzda banklar faoliyati tahlilini amalga oshiradi. Audit jarayonida bank faoliyati natijalarining xalqaro andozalarga mos kelish darajasi o'rganiladi. Audit xulosasida yo'l qo'yilgan kamchiliklar, ularni bartaraf etish yuzasidan amaliy tavsiflar hamda xalqaro bank faoliyatiga mos ravishda hisobot yili natijasi baholanadi.

2012-yil natijalari bo'yicha umumiy aktivlari mamlakat bank tizimi aktivining 90 foizidan ortig'ini tashkil qiladigan 14 ta Bank «Fitch Reyting», «Mudis» va «Standart end Pur» kabi yetakchi xalqaro reyting kompaniyalarining «barqaror» degan yuqori reyting bahosini olishga muvaffaq bo'ldi.

Soliq inspeksiyasi tomonidan ham bank faoliyati tahlili kompleks ravishda amalga oshiriladi. Ushbu kompleks tahlildan maqsad, albatta, Bank tomonidan davlat budjetiga to'lanishi lozim bo'lgan mablag'larning o'z vaqtida va to'liq o'tkazilishini nazorat qilishdan iborat. Buning uchun ins-

peksiya tomonidan dastlab, bank daromadlarining hisobotlarda o'z vaqtida va to'liq aks ettirilishi, soliqqa tortiladigan daromad miqdorining to'g'ri hisoblanganligi, xarajatlar tarkibi va ularning haqiqiylikiga hamda daromaddan to'lanishi lozim bo'lgan soliqlarning haqiqiylik, to'liq va o'z vaqtida budget hisob raqamlariga o'tkazilganligi tahlil qilinadi.

Bundan tashqari, soliq inspeksiyasi bank tomonidan to'lanishi lozim bo'lgan boshqa soliq turlari, mol-mulk solig'i, yer solig'i, ekologiya to'lovlari kabilarni to'g'ri va o'z vaqtida amalga oshirilishiga ham e'tibor qaratadi. Shu bilan birga, bank tomonidan harakatdagi to'lovlar ketma-ketligiga rioya etish darajasi ham o'rganiladi.

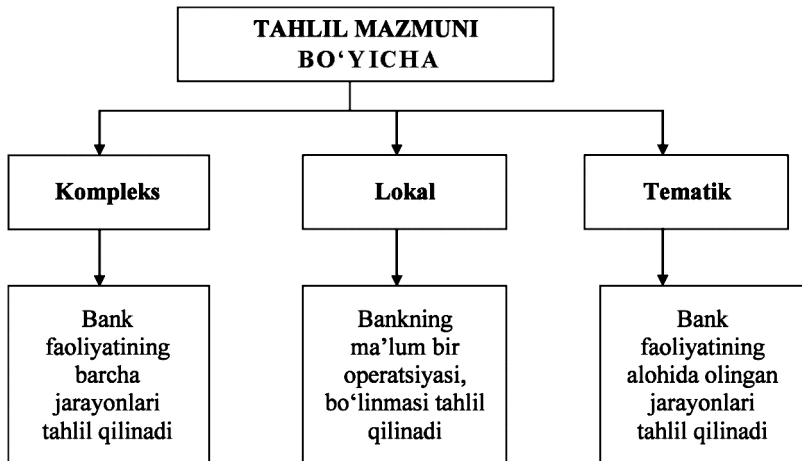
Ichki tahlilning asosiy maqsadi, faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgandir. Bunda faoliyatdagi qonun va qoidadan chetlashishlar, yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklar, bankning har operatsiyasiga ta'sir etuvchi omillar aniqlanishi lozim. Tahlil natijasida Bank boshqaruvi va Kuzatuv kengashiga zarur informatsiyalar taqdim etish, hamda mavjud kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan fikr-mulohazalar bildirish asosiy vazifa hisoblanadi. Bank faoliyatini yoki ayrim regionlar doirasida kompleks ravishda tahlil qilish bank ichki audit xodimlari tomonidan amalga oshiriladi. Ayrim faoliyat turlari bo'yicha tahlil asosan ushbu faoliyatni tashkil etish uchun tuzilgan departament yoki boshqarmalar xodimlari tomonidan amalga oshiriladi.

Bankning har bir operatsiyasi yuzasidan asosiy tahlil esa joriy ravishda ushbu operatsiyani amalga oshirish uchun mas'ul hisoblangan xodimlar tomonidan amalga oshirilishi lozim. Bu uning funksional vazifalari sirasiga kiradi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tishimiz lozimki, tashqi tahlil ma'lumotlaridan foydalanuvchilar bo'lib, kreditorlar, investorlar, omonatchilar, auditorlar va boshqa bank faoliyati bilan qiziquvchi yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Ichki tahlil natijalaridan foydalanuvchilar esa faqat bank bo‘linmalari hisoblanadi. Bu ma’lumotlardan bank rahbariyati, ya’ni Bank boshqaruvi va Kuzatuv kengashi tomonidan operativ qarorlar qabul qilish uchun foydalaniladi.

Bundan tashqari, bank faoliyati tahlili uning mazmuni jihatidan quyidagi turlarga bo‘linadi.

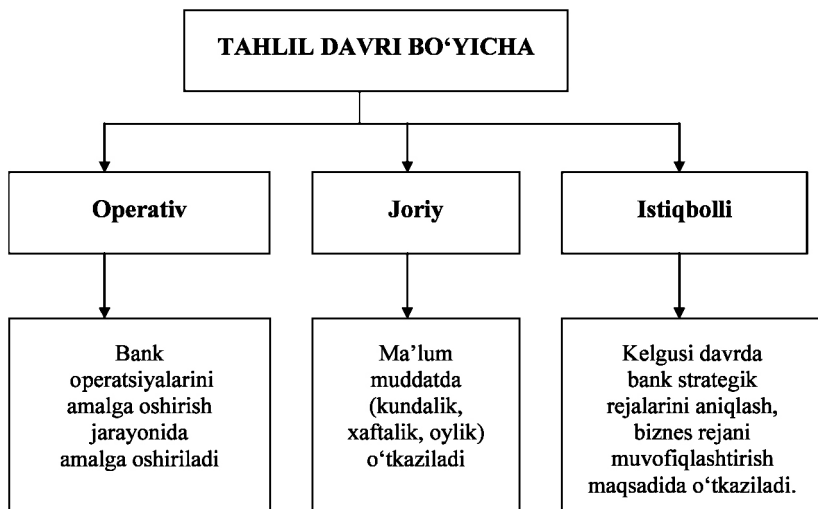
2-chizma.

Tahlilning mazmuniga ko‘ra, amalga oshiriladigan tahlillar, uning mazmuni va ko‘zlangan maqsadiga ko‘ra, yuqorida ko‘rib o‘tilgan tahlil subyektlarining barchasi tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Lekin lokal va tematik tahlil asosan ichki tahlil sirasiga kiradi.

Kompleks tahlil asosan, bankning ma’lum bir hisobot davridagi faoliyatini o‘rganishga qaratilmog‘i lozim. Lokal tahlilda bankning ma’lum bir filiali faoliyati yoki ma’lum bir faoliyat turi, masalan, kredit operatsiyalari tahlil qilinadi. Tematik tahlilda faoliyatning ayrim turlari ularni yanada samaraliroq tashkil etish maqsadida o‘rganiladi.

Tahlil qilinayotgan davrga ko'ra bank faoliyati tahlili quyidagicha tasniflanadi.

3-chizma.

Operativ, joriy va istiqbolli tahlillar bankning ichki tahlili hisoblanadi. Ular asosan, amalga oshirilayotgan bank operatsiyalarini baholash, unga ta'sir etayotgan omillarni aniqlash, kelgusida faoliyat samaradorligini oshirish uchun istiqbolli chora-tadbirlar belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Operativ tahlil odatda har bir operatsiyani amalga oshirishi uchun mas'ul bo'lgan xodimlar tomonidan amalga oshiriladi. Joriy va istiqbolli tahlillar bankning ichki apparati tomonidan amalga oshirilib, qaror qabul qilish uchun bank boshqaruviga taqdim etiladi. Bank boshqaruvi tahlil natijalarini umumlashtirgan holda faoliyat samaradorligini yaxshilash yuzasidan qarorlar qabul qiladi.

Bundan tashqari iqtisodiy adabiyotlarda tahlil boshqaruv obyektiga qarab moliyaviy va boshqaruv tahliliga ajratilgan holda o'rganiladi.

Moliyaviy tahlilda pul mablag'larining harakati, daromadlar tarkibi va miqdori, xarajatlar tarkibi, moliyaviy natijalari, moliyaviy resurslar, moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari va faoliyat rentabelligi kabilar hisob tizimi va moliyaviy hisobotlar ma'lumotlaridan foydalangan holda o'rganiladi. Boshqaruv tahlilida asosan bankka chetdan jalb etilgan va o'z mablag'larini samarali boshqarish, passiv va aktiv operatsiyalarini muvofiqlashtirish, kredit portfelini boshqarish, mehnatning tashkil etilishi, asosiy vositalar va yordamchi materiallardan samarali foydalanish, daromad va xarajatlarni boshqarish kabilar nazarda tutiladi.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Bank faoliyati tahlilining turlari har xil bo'lishiga qaramasdan, ulardan tahlil jarayonida o'rganilayotgan ko'rsatkichning mazmun-mohiyatiga qarab turli usullarni qo'llab, taqqoslanayotgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farqlar va bu farqlarni keltirib chiqargan omillar aniqlanadi.

Bank faoliyati tahlili jarayonida ma'lum bir bankning faoliyatini boshqa bir bankning faoliyati bilan taqqoslab o'rganish ham muhim ahamiyatga ega.

Bir bankning regionlardagi filiallari faoliyatining turli jabhalarini taqqoslash orqali Bank boshqaruvi ilg'or amaliyot tajribasini ommalashtirish imkoniyatlariga ega bo'ladi. Respublikamizda O'zbekiston Respublikasi banklari assotsiatsiyasi qoshida tashkil etilgan «Axbor Reyting» kompaniyasi tomonidan mavjud barcha banklarning har choraklik va yillik faoliyatlari natijalari xalqaro andozalarga asoslangan holda tahlil qilinadi.

Uning natijalariga asosan bank faoliyati baholanadi. Bu o'z navbatida, banklar tomonidan raqobat muhitida uning raqobatbardoshligini oshirish uchun faoliyatining qaysi jihatlarini samarali boshqarish haqida chora-tadbirlar belgilashiga yordam beradi.

Bank faoliyatini har tomonlama chuqur tahlil qilishda

statistikada qoʻlaniladigan guruhlash, iqtisodiy indekslash, zanjirli almashtirish, balans, korrelyatsiya, regressiya, matritsa kabi metodlardan har tomonlama foydalaniladi. Hozirgi zamon bank texnologiyalari, turli matematik dasturlardan oqilona foydalanish faoliyat tahlilining tezkorligi va samaradorligini oshiradi.

2-BOB. BANK MAJBURIYATLARI TAHLILI

2.1. Tijorat banklari depozitlarining tarkibi va dinamikasi tahlili.

2.2. Tijorat banklari majburiyatlari tahlili.

2.3. Bank majburiyatlari samaradorligi tahlili.

2.1. Tijorat banklari depozitlarining tarkibi va dinamikasi tahlili

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari depozit siyosatining sifat darajasini tahlil qilish uning tarkibi va dinamikasini baholashni taqozo qiladi.

2.1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari depozitlarining tarkibi va dinamikasi

(yil boshiga, foizda)

	Depozitlar turi	2010	2011	2012	2012-yilda 2010-yilga nisbatan o‘zgarishi, punkt
1	Transaksion depozitlar	55,4	50,0	47,6	-7,8
2	Muddatli depozitlar	41,4	47,4	51,5	10,1
3	Jamg‘arma depozitlari	3,2	2,6	0,9	-2,3
	Depozitlar: jami	100,0	100,0	100,0	X

Ma’lumotlardan ko‘rinadiki, transaksion depozitlarning bank depozitlari umumiy hajmidagi salmog‘ining pasayish

tendensiyasi mavjud. Tahlil qilingan davr mobaynida ular salmog‘ining 7,8 punktga pasayganligini ko‘rish mumkin. Bu pasayish muddatli depozitlar salmog‘ining oshishi hisobiga yuz berdi. Bu holatni ijobiy baholash lozim, chunki u bankning resurs bazasi barqarorligi mustahkamlanayotganligidan dalolat beradi.

Xorijiy valutadagi depozitlarning o‘sishi va ular salmog‘ining o‘sish tendensiyasini kuzatilayotganligi ijobiy holat hisoblanadi. Bu holat, avvalo, aholining vaqtinchalik bo‘sh valuta mablag‘larini jalb qilish borasidagi bank faoliyatining yaxshilanib borishidan dalolat beradi.

Endi biz aholining muddatli omonatlarini jalb qilish amaliyotini tahlil qilamiz.

2.2-jadval

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarining depozit bazasi tarkibida jamg‘arma depozitlari salmog‘ining o‘zgarishi

(yil boshiga, foizda)

Ko‘rsatkichlar	2010	2011	2012	2012-yilda 2010-yilga nisbatan o‘zgarishi
Depozitlar jami	100,0	100,0	100,0	X
Shu jumladan: – jamg‘arma depozitlari	5,6	5,6	5,8	+0,2

Jamg‘arma depozitlarining asosiy qismi, odatda, aholining jamg‘arma omonatlaridan iborat bo‘ladi. Ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, respublikamiz tijorat banklarining depozit bazasi tarkibida jamg‘arma depozitlar salmog‘i juda kichik va u tahlil qilingan davr mobaynida sezilarsiz darajada o‘zgargan. Holbuki, aholining muddatli omonatlari

tijorat banklari uchun muhim resurs manbayi hisoblanadi. Fikrimizning isboti tariqasida bir tarixiy voqeaga murojaat qilishimiz mumkin: 80-yillarning boshida bir guruh AQSH tijorat banklarining rahbarlari FZTga aholining muddatli omonatlari bo‘yicha majburiy zaxira stavkalarini pasaytirishni so‘rab murojaat qildilar. Chunki ular Yaponiya banklarining xalqaro bozorlardagi yuqori darajadagi raqobatbardoshligining asosiy sababi yapon banklari resurslari tarkibida aholi omonatlarining yuqori salmoqqa ega ekanligi, deb hisoblardilar. FZT bu murojaatni to‘g‘ri qabul qildi va aholining muddatli omonatlariga nisbatan eng past stavka belgiladi (3 %).

Endi biz mamlakatimizning ikki yirik tijorat banki mi-solida depozitlarning sifat ko‘rsatkichlarini tahlil qilamiz.

2.3-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi davlat aksionerlik-tijorat
«Asaka» banki depozitlarining tarkibi va dinamikasi**

(yil boshiga, foizda)

Depozitlar turi	2010	2011	2012	2012-yilda 2010-yilga nisbatan o‘zgarishi, punkt
1. Transaksion depozitlar	93,9	80,2	77,2	-16,7
2. Muddatli depozitlar	5,3	15,9	15,6	+10,3
3. Jamg‘arma depozitlari	0,8	3,9	7,2	+6,4
Depozitlar jami	100,0	100,0	100,0	X

Ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, «Asaka» bank-da tahlil qilingan davr mobaynida transaksion depozitlar-ning depozit bazasi umumiy hajmidagi salmog‘ining se-zilarli darajada pasayishi yuz berdi. Bu esa ijobiy holat

hisoblanadi. Chunki transaksion depozitlar salmog'ining pasayishi muddatli va jamg'arma depozitlari salmog'ining sezilarli darajada o'sishi hisobiga yuz bergan. Mazkur holatlar pirovard natijada, bankning resurslar bazasi mustahkamlanayotganligidan, bank depozit siyosatining samaradorligini oshirish yuzasidan sezilarli tadbirlar amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi. Ayniqsa, tahlil qilingan davr mobaynida jamg'arma depozitlarining depozitlar umumiy hajmidagi salmog'ining 7,2 foizga yetganligi va tahlil qilingan davr mobaynida 6,4 punktga o'sganligi ijobiy holat hisoblanadi. Buning boisi shundaki, birinchidan, jamg'arma depozitlarining asosiy qismini tashkil etuvchi aholining muddatli omonatlari arzon va barqaror resurs manbayi hisoblanadi; ikkinchidan, respublikamizda aholining ixtiyoridagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'lari inflyatsion jarayonlar uchun jiddiy manba hisoblanadi. Rivojlangan industrial mamlakatlar, xususan, AQSH, Yaponiya, Germaniya, Avstriya mamlakatlari-da aholi to'lovlarining asosiy qismi naqd pulsiz shaklda amalga oshiriladi. Shuning uchun ham mazkur mamlakatlar amaliyotida naqd pullar inflyatsion jarayonlar uchun manba bo'lib hisoblanmaydi.

Respublikamizning boshqa yirik banklarida ham jamg'arma depozitlariga xos bo'lgan, yuqorida qayd qilingan holatni kuzatish mumkin.

Tijorat banklari depozit siyosatining samaradorligini tavsiflovchi muhim omillardan biri depozitlarning bank passivlarining umumiy hajmidagi salmog'ining o'zgarishi hisoblanadi. Rivojlangan xorijiy davlatlar bank amaliyotida depozitlar tijorat banklari balansining passivida salmog'iga ko'ra birinchi o'rinni egallaydi. Ikkinchi o'rinda depozitsiz resurs manbalari turadi, uchinchi o'rinni esa, bank kapitali egallaydi. O'zbekiston Respublikasi bank amaliyotida esa, yirik tijorat banklari balansining passivida salmog'iga

ko'ra birinchi o'rinni depozitsiz resurs manbalari, ikkinchi o'rinni bank kapitali, uchinchi o'rinni esa, depozitlar egalaydi.

Biz quyida «Asaka» bank depozitlarining passivlar hajmidagi salmog'ini ko'rib chiqamiz.

2.4-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat aksionerlik-tijorat «Asaka» banki depozitlarining passivlar hajmidagi salmog'i

(yil boshiga, foizda)

Depozitlar turi	2010-y.	2011-y.	2012-y.	2012-yilda 2010-yilga nisbatan o'zgarishi, punkt
Passivlar jami	100,0	100,0	100,0	X
Shu jumladan: – depozitlar	43,2	14,8	12,2	–31,0

Ma'lumotlardan ko'rinadiki, «Asaka» bankda, tahlil qilingan davr mobaynida depozitlarning passivlarning umumiy hajmidagi salmog'i yuqori darajada pasaygan. Bu esa, albatta, salbiy holat hisoblanadi. Chunki birinchidan, depozitsiz resurs manbalari depozitlarga nisbatan bahosi sezilarli darajada yuqori bo'lgan resurs manbalari hisoblanadi; ikkinchidan, bank kapitali moliyalashtirishning nisbatan qimmat shakli hisoblanadi.

2010–2012-yillar mobaynida «Asaka» bankda depozitlar salmog'i ko'rsatkichining keskin pasayib ketishida banklararo kreditlar va kapital salmog'ining yuqori sur'atlarda o'sishi asosiy rol o'ynadi. Masalan, 2010–2012-yillar mobaynida banklararo kreditlarning passivlarning umumiy hajmidagi salmog'ining o'sishi 960,9 foizni tashkil qildi. Bunday darajada yuqori o'sish bankning xorijiy banklarning va

xalqaro moliya-kredit tashkilotlarining kredit liniyalarini o'zlashtirishdagi faolligi bilan izohlanadi.

Kapitalning o'sishi esa, tahlil qilingan davr mobaynida 418,3 foizni tashkil qildi. Tijorat banklarining kapital bazasini o'rganish natijalari shuni ko'rsatayaptiki, respublikamizdagi yirik tijorat banklarining kapitali, asosan, zaxira kapitalining yuqori sur'atlarda o'sishi, ustav kapitali esa, o'z navbatida, devalvatsiya zaxirasining o'sishi hisobiga ta'minlanmoqda.

Rivojlangan industrial davlatlar bank amaliyotida kapitalning bank passivlari umumiy hajmidagi salmog'ining o'rtacha darajasi 5-6 foizni tashkil etadi. Chunki kapital tijorat banki faoliyatini moliyalashtirishning nisbatan qimmat shakli hisoblanadi. Banklararo kreditlarning foiz stavkasi depozitlarning foiz stavkasiga nisbatan yuqori bo'lganligi sababli, ular ham tijorat banklari faoliyatini moliyalashtirishning nisbatan qimmat shakli hisoblanadi. Shuning uchun ham mazkur mamlakatlarning bank amaliyotida muddatli depozitlar va aholining muddatli omonatlarini keng ko'lamda jalb qilish amaliyotiga katta e'tibor beriladi. Bu borada, ayniqsa, Yaponiya tijorat banklarining tajribasi katta amaliy ahamiyatga ega. Buning boisi shundaki, Yaponiya tijorat banklari balansining passivida salmog'iga ko'ra birinchi o'rinni aholining muddatli omonatlari egallaydi.

Endi biz «O'zsanoatqurilishbanki» misolida depozitlarning sifat ko'rsatkichlarini, shu jumladan, ularning passivlar umumiy hajmidagi salmog'ini tahlil qilamiz.

«O'zsanoatqurilishbanki»da 2010–2012-yillar mobaynida transaksion depozitlarning umumiy hajmidagi salmog'ining sezilarli darajada pasayishi yuz berdi. Ushbu pasayish, asosan, muddatli depozitlarning umumiy hajmidagi salmog'ini yuqori sur'atlarda o'sishi hisobiga yuz berdi.

**Aksionerlik-tijorat «O‘zsanoatqurilishbanki»
depozitlarining tarkibi va dinamikasi**

(yil boshiga, foizda)

Depozitlar turi	2010-y.	2011-y.	2012-y.	2012-yilda 2010-yilga nisbatan o‘zgarishi, punkt
1. Transaksion depozitlar	86,0	83,4	72,5	-13,5
2. Muddatli depozitlar	6,0	16,4	25,9	+19,9
3. Jamg‘arma depozitlari	8,0	0,2	1,6	-6,4
Depozitlar: jami	100,0	100,0	100,0	X

Yuqorida qayd etilgan holatlar mazkur bankning re-surs bazasi mustahkamlanayotganligidan dalolat beradi. Ushbu bankning mijozlari tarkibida yirik sanoat korxonalarining mavjudligi unga korporativ muddatli depozitlarni keng ko‘lamda jalb qilish imkonini beradi. Rivojlangan xo-rijiy banklarning bank amaliyotida ham mazkur holatlarni ko‘plab uchratish mumkin. Bunday holat, ayniqsa, ulgur-ji banklar faoliyatida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Chunki ul-gurji banklar kichik korxonalar va aholiga bank xizmatlari-ni ko‘rsatmaydi. Ular asosan yirik korporativ mijozlar bilan ishlaydi.

Tahlil natijalaridan shu narsa ko‘rinadiki, tahlil qilin-gan davr mobaynida bankning depozit bazasi tarkibida jam-g‘arma depozitlarining salmog‘i sezilarli darajada pasaygan. Bu esa, bankning aholining muddatli omonatlarini jalb qi-lish bilan bog‘liq faoliyatida sezilarli kamchiliklarning mav-judligidan dalolat beradi.

Mamlakatimizdagi yirik tijorat banklari mijozlari sezilarli

qismining to'lovga qobillik darajasi pastligi, asosan, ularning pul oqimining zaifligi bilan izohlanadi. Pul oqimining zaifligi mijozning mutlaq likvidlilik koeffitsiyenti orqali yaqqol namoyon bo'ladi. Mijozning pul oqimi zaifligi, o'z navbatida, unda ortiqcha pul mablag'larining yuzaga kelmasligidan dalolat beradi. Bu esa, tijorat banklari tomonidan depozit siyosatini amaliyotga tatbiq etishda hisobga olinadi.

Endi biz «O'zsanoatqurilishbanki» depozitlarining bank passivlari umumiy hajmidagi salmog'i o'zgarishini baholaymiz.

2.6-jadval

O'zbekiston Respublikasi aksionerlik-tijorat «O'zsanoatqurilishbanki» depozitlarining passivlar hajmidagi salmog'i

(yil boshiga, foizda)

Depozitlar turi	2010-y.	2011-y.	2012-y.	2012-yilda 2010-yilga nisbatan o'zgarishi, punkt
Passivlar jami	100,0	100,0	100,0	X
Shu jumladan: – depozitlar	15,8	21,5	18,4	+2,6

Mazkur bankda tahlil qilingan davr mobaynida depozitlarning passivlarning umumiy hajmidagi salmog'ida 2,6 punktga oshganligi ijobiy holat hisoblanadi. Chunki depozitli manbalar boshqa resurs manbalariga nisbatan arzon va barqaror bo'lgan moliyalashtirish manbayi hisoblanadi. Ushbu o'sish, asosan, muddatli depozitlar summasining yuqori sur'atlarda o'sishi hisobiga ta'minlangan. Chunonchi, 2012-yilda muddatli depozitlarning o'sishi 2010-yilga nisbatan 11,1 martani tashkil qildi.

Bankning depozitlarga muqobil bo'lgan resurs manba-

larining tahlil qilingan davr mobaynida o'zgarishi quyidagicha bo'ldi: 2012-yilda banklararo kreditlar summasining 2010-yilga nisbatan o'sishi 34,8 foizni tashkil qildi. Bu esa, sezilarli darajadagi o'sish hisoblanadi.

«O'z sanoatqurilishbanki» hukumatimizning iqtisodiy siyosatini hayotga tatbiq etishda muhim rol o'ynayotgan yirik tijorat banklaridan biri hisoblanadi. Bankning bu mavqeyi uning depozit-ssuda operatsiyalarining mohiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Mazkur ta'sir bankning kreditlari hajmida hukumat tomonidan kafolatlangan kreditlarning salmog'ini yuqori ekanligida va resurslarning umumiy hajmida markazlashgan resurslarning salmog'i yuqori ekanligida namoyon bo'ladi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tijorat banklarining resurs bazasi hajmida markazlashgan resurslarning salmog'i juda kichik. Chunki rivojlangan xorijiy davlatlarning bank amaliyotida Markaziy bankning kreditlaridan tijorat banklarining faoliyatida doimiy moliyalashtirish manbai sifatida foydalanilmaydi. Markaziy bankning kreditlaridan, odatda, tijorat banklarining faoliyatida yuzaga keladigan qisqa muddatli pul mablag'larining yetishmasligini qoplash maqsadida foydalaniladi. Shuning uchun ham markaziy bank tomonidan tijorat banklariga beriladigan kreditlarning asosiy qismi overdraft kreditlaridan iborat. O'zbekiston Respublikasi bank amaliyotida esa, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini kreditlash uchun zarur bo'lgan resurslar tijorat banklarida mavjud emas. Shuning uchun ham iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga xizmat ko'rsatayotgan mamlakatimizning yirik tijorat banklarining balansida markazlashgan kreditlarning salmog'i yuqori hisoblanadi.

Biz yuqorida yirik tijorat banklarining depozit siyosati holatini tahlil qildik. Endi kichik xususiy tijorat banklarining depozit siyosatiga xos bo'lgan xususiyatlarni ko'rib chiqamiz.

Respublikamizning kichik xususiy banklarining asosiy qismida transaksion depozitlarning depozit bazasi hajmidagi salmog‘i yuqori. Shunisi xarakterliki, kichik xususiy tijorat banklarida muddatli depozitlarning depozitlar umumiy hajmidagi salmog‘i juda kichikligicha qolmoqda.

Kichik xususiy banklarning ayrimlarida aholining muddatli omonatlarini jalb qilish borasida sezilarli ishlar olib borilmoqda. Masalan, «Kapitalbank»da aholining muddatli omonatlarining jami depozitlari umumiy hajmidagi salmog‘i 2010-yilning 1-yanvar holatiga 63,2 foizni tashkil qildi.

Xulosa qilib aytganda, respublikamizning yirik tijorat banklarida depozit siyosatini amalga oshirish borasida sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Ayni vaqtda, ularning depozit siyosatining sezilarli kamchiliklardan xoli emasligi tahlil natijalaridan ko‘rinib turibdi.

2.2. Tijorat banklari majburiyatlari tahlili

Iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonida tijorat banklari resurslari va ularning manbalari muhim ahamiyat kasb etadi. Tijorat banklarining resurs bazasi makroiqtisodiy omil sifatida ularning likvidligini ta‘minlashga va to‘lov qobiliyatini mustahkamlashga bevosita ta‘sir qiladi. Iqtisodiyotni boshqarishning markazdan turib rejalashtirish tizimida mijozlarning banklarga biriktirib qo‘yilishi, banklarning esa hisob-kitob va kredit operatsiyalarini amalga oshirishda monopol huquqqa egaligi, ularning xarajat va daromadlari miqdorining yuqoridan belgilab berilganligi tufayli banklar moliyaviy resurslarni jalb qilish, bank xizmatlari hajmini kengaytirish va ularni takomillashtirib borishdan manfaatdor emas edi.

O‘zbekistonda bozor mexanizmlarining tobora keng joriy etilishi sababli bank resurslarini jalb qilishni markaz-

dan rejalashtirish sharoitida qo‘llanilgan rejali usullar amalda o‘zining ahamiyatini yo‘qotdi. Natijada tijorat banklarida moliyaviy jihatdan barqaror va arzon resurs bazasini yaratish masalasi asosiy vazifalardan biri bo‘lib qoldi.

Tijorat banklari moliyaviy resurslarini boshqarishda asosiy e‘tibor bank balansi passividagi mablag‘larning manbalariga qaratiladi. Ushbu mablag‘lar majburiyatlar va kapital kabi ikki yirik guruhga bo‘linadi.

Majburiyatlar – bank tomonidan jalb etilgan mablag‘lar hisobidan, *kapital* esa bankning o‘z mablag‘lari hisobidan shakllanadi. Ushbu mablag‘larning barqaror manbalar hisobidan shakllantirilishi tijorat banklarining samarali ishlashini va iqtisodiy jihatdan baquvvatligini ta‘minlaydi.

Tijorat banklari balansi passivining asosiy ulushini majburiyatlar tashkil etib, ular 85–90 foizdan iborat bo‘ladi. Majburiyatlarni muddati va vujudga kelish manbayiga qarab barqaror va nobarqaror, ular uchun to‘lanadigan xarajatlar qiymatidan kelib chiqib, arzon va qimmat mablag‘larga ajratish mumkin.

Tijorat banklarining ikkinchi yirik mablag‘lari manbayini ularning kapitali tashkil etadi. Bank kapitali tarkibida ustav kapitali tashkil topishi va barqarorligi jihatidan muhim moliyaviy manba bo‘lib hisoblanadi. Bank kapitalini boshqarishda asosiy e‘tibor ularning barqaror moliyaviy mablag‘lar hisobidan shakllanishiga va yetarliligiga qaratiladi.

Xalqaro bank amaliyotida passiv operatsiyalarning quyidagi to‘rtta shaklidan keng foydalaniladi:

- a) banklarning foydasidan fondlarni shakllantirish va ularni ko‘paytirishga ajratmalar;
- b) depozit operatsiyalar;
- d) yuridik shaxslardan olingan kredit resurslar;
- e) qimmatli qog‘ozlar, qog‘oz pullar va tangalarni muomalaga chiqarish (emissiya).

Tijorat banklarining foydasidan ustav kapitaliga, zaxira

fondiga, imtiyozli kreditlash fondiga, moddiy rag‘batlantirish fondi va boshqa fondlarga ajratmalar amalga oshiriladi. Banklarning ushbu fondlariga ajratmalarning miqdori va muddati bank aksiyadorlari umumiy yig‘ilishining qaroriga asosan belgilanadi.

Bankning fondlari ichida asosiy o‘rinni ustav kapitali egallaydi. Tijorat banklarining ustav kapitali bank asosiy kapitali tarkibidagi maxsus zaxiralar, taqsimlanmagan foyda va emission daromadlarga qaraganda muddati va manbai jihatidan barqaror hisoblanadi. Tijorat banklari ustav kapitalining minimal miqdori bankning dastlabki faoliyatini boshlagan davridayoq shakllantiriladi.

Tijorat banklari kapitalining minimal miqdori bank aktiv operatsiyalari hajmining ortishi va iqtisodiyotda yuz berayotgan inflatsiyaning salbiy ta‘siri tufayli oshib boradi. Xalqaro bank amaliyotida tijorat banklari kapitalining yetarliligini hisoblashda har xil usullardan foydalaniladi. Bank kapitali yetarliligining u yoki bu usul bilan hisoblanishi uning yetarliligiga qo‘yilgan talablarning bajarilishi jihatidan har xil natijalarni beradi.

Depozit operatsiyalar — banklarning depozitorlar bilan tuzgan shartnomalari asosida depozit maqsadlariga ko‘ra muayyan muddatga jalb etish hamda saqlashga doir operatsiyalardir.¹

Yaqin kunlarga, banklar tomonidan depozit operatsiyalariga yetarli ravishda e‘tibor qaratilmas edi. Buning asosiy sabablari:

◆ birinchidan, bank xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojning taklifdan birmuncha yuqoriligi;

◆ ikkinchidan, inflatsiya darajasining nisbatan balandligi;

¹ O‘zbekiston Respublikasi bank tizimida buxgalteriya hisobini yuritishga oid qonunchilik hujjatlari to‘plami –T.: «O‘zbekiston» 2003. 86-bet.

◆ uchinchidan, arzon moliyaviy resurslarning mavjudligidir.

Ushbu holat tijorat banklarining moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojini ortiqcha qiyinchiliklarsiz qondirish bilan birga ularga yetarli miqdorda o'z foydasini shakllantirish imkoniyatini ham berdi. Ammo aholining banklarga omonatlar qo'yish istagining pasayib ketganligi, pul mablag'larini kredit muassasalari tizimidan tashqarida aylanishini kamaytirish lozimligi, keyingi yillarda inflatsiya darajasining pasayishi, Markaziy bankning qayta moliyalash stavkalarining muntazam ravishda kamayib borishi tijorat banklaridan depozit operatsiyalarning amaliy ahamiyatini oshirishni talab etmoqda.

Tijorat banklari jalb qilgan mablag'larning asosiy qismini depozitlar tashkil etadi. Depozitlar omonatchilar tomonidan qo'yilgan yoki operatsiyalar jarayonida bank hisobvarag'ida ma'lum vaqtgacha saqlanadigan mablag'lar hisobidan shakllantiriladi. Bank amaliyotida qo'llanilayotgan depozitlar va umuman, depozitlar haqida iqtisodiy adabiyotlarda yagona yondashuv mavjud emas. Xalqaro bank amaliyotida depozitlar, deyilganda moliya-kredit yoki bank muassasalariga saqlash uchun berilgan qimmatli qog'ozlar yoki pul mablag'lari tushuniladi.¹

Rossiyalik iqtisodchi olim L.S.Padalkinaning fikricha, depozit tarkibiga faqat muddatsiz depozitlar kiradi.

E.M.Rode depozitlar o'z ichiga jamg'arma sertifikatlardan tashqari – barcha muddatli va muddatsiz omonatlarni oladi, deb ta'kidlaydi.

Depozit mijozlarning bankka vaqtincha foydalanish uchun bergan mablag'lari bo'yicha bank va mijoz o'rtasida vujudga keladigan munosabatlarni aks ettiradi.

¹ Мицек С. А. «Экономика финансовых институтов». Екатеринбург. 1996. С. 42.

Depozitlarning guruhlanishi bo'yicha me'yoriy hujjatlar va iqtisodiy adabiyotlarda yagona yondashuv mavjud emas. Ayrim manbalarda ular, asosan, uchta guruhga ajratilsa, ba'zi adabiyotlarda to'rtta guruhga ajralishi ta'kidlanadi. Markaziy bankning depozitlar to'g'risidagi nizomida esa beshta guruhga bo'lingan.

Bizning nazarimizda, banklarning depozit operatsiyalarini iqtisodiy mazmuni va muddatiga qarab to'rtta guruhga ajratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu guruhga talab qilib olinguncha saqlanadigan hisobvaraqlardagi depozitlar, muddatli depozitlar, jamg'arma depozit (sertifikat)lar va boshqa depozitlar kiradi.

Depozit mablag'larini moliyaviy jihatdan nisbatan barqaror va nobarqaror mablag'larga hamda to'lovliligi jihatidan nisbatan qimmat va arzon depozit mablag'larga ajratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Moliyaviy jihatdan barqaror mablag'lar tijorat banklarining asosiy foyda manbayini tashkil etish bilan birga, ularni kutilmaganda vujudga keladigan zararlardan himoya qilish imkoniyatini ham beradi. Ushbu mablag'larga, yuqorida ta'kidlaganimizdek, banklarning ustav kapitalini, joriy yil va o'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasini, joriy yilning sof foydasi hamda muddatli va jamg'arma (sertifikat) depozitlarini kiritishimiz mumkin. Muddatli va jamg'arma (sertifikat) depozitlar banklar uchun muddati jihatidan ham barqaror moliyaviy manba hisoblanadi. Zero, banklar ushbu mablag'larni likvidsizlikka tushib qolish muammosini o'ylamasdan ma'lum muddatga kredit resurslari sifatida ishlatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Moliyaviy jihatdan nobarqaror mablag'lar turkumiga tijorat banklarining kapitali tarkibidagi devalvatsiya zaxirasini kiritishimiz lozim. Chunki ushbu mablag'lar milliy valutaning kursi xorijiy valutaga nisbatan o'zgarishi natijasida vujudga kelib, bankning real mablag'larini ko'paytirmaydi.

Shuningdek, tijorat banklari mazkur zaxiradan resurs sifatida foydalanish imkoniyatiga ega emas.

Tijorat banklari resurslarining muddati jihatidan nobarqaror mablag'lari qatoriga talab qilib olinguncha saqlanadigan depozit hisobvaraqlardagi mablag'larni kiritishimiz mumkin. Banklar mazkur turkumga kiruvchi mablag'lardan kredit resursi sifatida foydalanganda ularning likvidsizlik holatiga tushib qolish ehtimoli yuqori bo'ladi. Chunki mijoz ushbu hisobvaraqlardagi mablag'larni bank kutmagan paytda qisman yoki to'lig'icha ko'chirish haqida bankka topshiriq berishi yoki naqd pul shaklida berishni talab qilish huquqiga ega. Shu jihatdan ushbu hisobvaraqlarda saqlanadigan mablag'lar muddat jihatidan nisbatan nobarqaror resurslar turkumiga kiritiladi. Bank tomonidan mazkur mablag'lar kredit resurslari sifatida ishlatilishi uni kutilmagan paytda likvidsizlik holatiga olib kelishiga sabab bo'ladi.

Mablag'larni tashkil topish manbalari jihatidan qimmatli yoki arzon mablag'lar guruhiga ajratish mumkin. Bu yerda asosiy e'tibor depozit operatsiyalari natijasida vujudga keladigan mablag'larga qaratilib, yuqorida qayd etilgan nisbatan barqaror mablag'lar tijorat banklari uchun qimmat resurs manbalarini tashkil etadi. Arzon resurs mablag'lari turkumiga esa o'z-o'zidan aniqki, nisbatan nobarqaror mablag'lar kiradi.

Tijorat banklarining talab qilib olinguncha saqlanadigan hisobvaraqlardagi depozitlarga korxonalar, tashkilot, muassasa va boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlarning hisob-kitob va joriy hisobvaraqlarida saqlanadigan pul mablag'lari kiradi. Talab qilib olinguncha saqlanadigan hisobvaraqlardagi depozitlarga bank nisbatan kichik miqdorda, ayrim hollarda esa umuman foiz to'lovlarini to'lamaydi. Xalqaro bank amaliyotida ushbu depozit transaksion va chekli (chekoviy) depozit, deb ham yuritiladi.

Muddatli depozitlarga qo'yiladigan mablag'larni qayta-

rib olish muddati oldindan kelishiladi. Ushbu depozit turining nomidan ham ma'lumki, depozit mablag'lar nisbatan uzoqroq muddatga qo'yilib ularning muddati kamida bir oyni tashkil etishi lozim. O'z navbatida, banklar ushbu depozit turi bo'yicha nisbatan yuqori foiz to'lovlarini to'laydi. Bank mazkur depozitga muddati tugaguncha saqlash uchun va oldindan ogohlantirish yo'li bilan muddati tugamasdan qaytarib berish haqida omonatchi bilan depozit shartnomasini tuzishi mumkin. Birinchi holatdagi depozit turida, bank depozit shartnomasida kelishilgan muddat tugaguncha omonatchining mablag'idan erkin foydalanish huquqiga ega bo'ladi. Muddati tugagandan keyin omonatchi tomonidan ushbu mablag' talab qilib olinmasa, kelgusida ushbu hisobvaraqs talab qilib olinguncha saqlanadigan depozit hisobvaraqs talab qilib ishlaydi. Odatda, ushbu depozitlar bo'yicha muddatlar har xil bo'lib, mablag'lar qancha ko'p saqlansa, ularning foiz to'lovlari shunchalik yuqori bo'ladi. Albatta, bu yerda pul bozoridagi resurslarning taklifi, Markaziy bankning qayta moliyalashtirish hisob stavkasi miqdori asosiy rol o'ynaydi. Shunga asosan, tijorat banklari depozit siyosatini o'rnatadi.

Muddatli depozitlar oldindan ogohlantirish asosida muddatidan oldin bankdan qaytarib olinishi ham mumkin. Bunda bank mijozga depozit mablag'ini oldindan qaytarib olganligi uchun jarima tarzida shartnomada kelishilgan foiz to'lovlarini to'lamaslik huquqiga ega bo'ladi.

Jismoniy shaxslar o'rtasida omonatlarning eng rivojlangan turi bu jamg'arma depozitlar hisoblanadi. Jamg'armaning ushbu turida bank omonatchiga uning mablag'ining harakati, qoldig'i va unga hisoblangan foizlar haqidagi ma'lumotni aks ettiruvchi jamg'arma daftarchasini beradi. Jamg'arma depozitlarining asosiy turi sifatida rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida keng qo'llanilayotgan depozit sertifikatlarini ko'rsatish mumkin.

Hozirgi kunda respublikamiz tijorat banklari amaliyotida ham depozit sertifikatlari joriy etilib bank resurslarining manbalarini shakllantirishda foydalanilmoqda. Ushbu ko'rsatkich 2006-yil 1-yanvar holatiga jami 21,3 mlrd so'm yoki jami aktivlar tarkibida 0,3 foizni tashkil etgan. Depozit sertifikatlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ular bankning haqiqatda ham ma'lum miqdordagi mablag'ni bankka qo'yganligi haqida mijozga bergan yozma tasdiqnomasini anglatadi. Eng asosiysi depozit sertifikatlari garov sifatida banklar tomonidan qabul qilinadi. Depozit sertifikatlari bo'yicha foizlar miqdori depozit summasining hajmi, muddati, shuningdek, iqtisodiyotdagi inflatsiya darajasiga bog'liq.

Boshqa depozitlar guruhiga banklarning yuqorida qayd etilgan depozitlaridan tashqari mijozlarning akkreditiv bo'yicha talab qilib olinguncha bo'lgan davrdan foizsiz depozitlar, shuningdek, amaldagi qoidalarga muvofiq turli ishonchli mablag'lar va shunga o'xshash boshqa moliyaviy operatsiyalar va majburiyatlar bo'yicha depozit hisobvaraqlarini ochishi mumkin.

Tijorat banklarining resurslarga bo'lgan ehtiyoji depozit operatsiyalari natijasida to'liq qondirilmaganda ular mamlakat yoki xalqaro moliya bozoriga, Markaziy bankka va banklararo pul resurslari bozoriga murojaat qiladi.

Xalqaro bank amaliyotida moliya bozori va banklararo pul resurslari bozorlari orqali banklarning katta miqdorda moliyaviy resurslarni jalb etishi amaliyotda o'zining ijobiy natijasini topgan. Xalqaro bank amaliyotida tijorat banklarining resurslari tarkibida qimmatli qog'ozlarning ulushi 20–25 foizni tashkil etadi. Rossiya Federatsiyasi tijorat banklarida ushbu ko'rsatkich 2003–2004-yillarda 10-12 foizni tashkil etgan, O'zbekiston tijorat banklarida shu davrda 0,3–1,0 foizdan iborat bo'lgan.

Tijorat banklarining qo'shimcha moliyaviy resurslarga

bo'lgan ehtiyojini Markaziy bankning kreditlari orqali qondirishida qayta moliyalash stavkasining miqdori bevosita ta'sir etadi. Chunki Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi uning pul-kredit siyosatini yuritishning asosiy usullaridan biri bo'lib, uning darajasining past yoki yuqori bo'lishi muomaladagi tovar massasi va pul massasi o'rtasidagi mutanosiblikka bog'liq. Agar muomalada pul massasining miqdori tovar massasiga nisbatan mo'ljaldagidan oshadigan bo'lsa, unday holda Markaziy bank qayta moliyalash stavkasini oshirish orqali tijorat banklarining markazlashgan kredit resurslarini olishga bo'lgan manfaatini cheklab qo'yadi va aksincha.

Demak, tijorat banklari har doim ham Markaziy bankning kreditlarini olishdan iqtisodiy manfaat ko'rmaydi. Chunki Markaziy bank hisob stavkasini banklararo pul resurslari bozorining ishtirokchilari kabi resurslarni foyda olish yoki vaqtinchalik bo'sh bo'lgani uchun tijorat banklariga taklif etmaydi. Uning tijorat banklariga kredit resurslarni taklif qilish yoki qayta moliyalash stavkasining past yoki yuqori darajada o'rnatishidan asosiy maqsad milliy valutaning barqarorligini ta'minlashga qaratilgan. Lekin shuni alohida ta'kidlash lozimki, hozirgi kunda Markaziy bankning qayta moliyalash siyosati milliy valutaning barqarorligini oshirishdagi ahamiyati juda ham zaif bo'lib qolmoqda.

Banklararo pul resurslari bozori moliya bozorining asosiy segmentlaridan biri hisoblanib, tijorat banklariga vaqtincha bo'sh mablag'laridan samarali foydalanish va qo'shimcha moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojini zudlik bilan qondirishga imkoniyat yaratadi. Banklararo pul resurslari bozorida qisqa muddatli kredit resurslar sifatida ishtirok etayotgan mablag'lar butun bank tizimidagi mavjud bo'sh mablag'lar hajmiga ta'sir ko'rsatmaydi. Chunki tijorat banklarining vakillik hisobvaraqlaridagi mablag'lar birinchisidan ikkin-

chisiga o'tish orqali ularning Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'ining umumiy hajmi o'zgarishsiz qoladi.

2.3. Bank majburiyatlari samaradorligi tahlili

Bankning resurslarini tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalari – passiv operatsiyalar deyiladi.

Passiv operatsiyalar bank aylanmasiga chetdan mablag'lar jalb etish va o'z mablag'larini tashkil etish bilan bog'liq operatsiyalardan iborat. Bank resurslari uning majburiyatlari va o'zining kapitalidan tashkil topadi.

Bank faoliyatining yana bir asosiy o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundan iboratki, uning resurslari asosan chetdan jalb etilgan majburiyatlaridan tashkil topadi.

2.7-jadval

«A» bankining chetdan jalb etilgan va o'z mablag'lari tarkibi¹

(yil boshiga)

№	Ko'rsatkichlar	O'tgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		Joriy yil o'tgan yilga nisbatan o'zgarishi	
		Summa mln so'm	Salmog'i %	Summa mln so'm	Salmog'i %	Summa mln so'm	Salmog'i %
1.	O'z mablag'lari	3910	8,8	4100	9,1	190	4,9
2.	Chetdan jalb etilgan mablag'lar	40510	91,2	41000	90,9	490	1,5
3.	JAMI:	44420	100	45100	100,0	680	

¹ «A» tijorat banki shartli ravishda olingan.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, «A» bank passivining asosiy qismi 40510 mln so'm, ya'ni 91,2 foizi 1-yanvar o'tgan yil holatiga va 41000 mln so'm, ya'ni 90,9 foizi, 1-yanvar joriy yil holatiga chetdan jalb etilgan mablag'lar, qolgan qismi esa (8,9 % va 9,1 %) o'z mablag'lari hisobiga tashkil etilgan. Tahlil etilayotgan davrda o'z mablag'lari 1900 mln so'm, ya'ni 4,9 foizga, chetdan jalb qilingan mablag'lar esa 490,0 mln so'm, ya'ni 1,5 foizga o'sgan.

Bank majburiyatlari qoldig'i bank balansining ikkinchi bo'limida aks ettiriladi.

Bank majburiyatlari ularning o'ziga xos xususiyatlari, manbalari va muddatlari hisobga olingan holda asosan quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- Talab qilib olingunicha saqlanadigan depozitlar.
- Jamg'arma depozitlar.
- Muddatli depozitlar.
- Boshqa banklarning hisob raqamlari.
- Olingan qisqa muddatli kreditlar.
- Olingan uzoq muddatli kreditlar.
- Mijozlarning boshqa depozitlari.

Ushbu guruhlariga hisobvaraqlar, ularning manbalari nuqtayi nazaridan yana bir necha hisob raqamlardan tashkil topadi (3-ilovaga qarang).

Shuning uchun ham har bir hisobvara qoldiqlari alohida tahlil etilishi lozim bo'lgan taqdirda, ularning tarkibi ushbu hisobvara q tarkibiga kiruvchi hisob raqamlar qoldiqlariga asoslangan holda amalga oshiriladi.

Bank majburiyatlarini tahlil etishda asosiy e'tibor ularning tarkibi, dinamikasi va barqarorlik darajasiga qaratiladi.

«A» bankning chetdan jalb etilgan mablag‘lari tarkibi va dinamikasi

(yil boshiga)

№	Balans hisobvarag‘i	Ko‘rsatkichlar	O‘tgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		O‘zgarishi	
			Qoldig‘i mln so‘m.	Salmog‘i %	Qoldig‘i mln so‘m.	Salmog‘i %	Joriy yilda o‘tgan yilga nisbatan	
							Miqdori (+, -)	Salmog‘i %
1.	20200	Talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar	6100	15,1	6100	14,9	-	-
2.	20400	Jamg‘arma depozitlar	1140	2,8	1000	2,4	-140	-12,3
3.	20600	Muddatli depozitlar	7900	19,5	7700	18,8	200	-2,5
4.	21000	Boshqa banklarning hisob raqamlari	4400	10,9	4100	10,0	-300	-6,8
5.	21600	Olingan qisqa muddatli kreditlar	3600	8,9	3900	9,5	300	8,3
6.	22000	Olingan uzoq muddatli kreditlar	15100	37,3	14600	35,6	-500	-3,3
7.	22600-29800	Mijozlarning boshqa depozitlari	2270	5,5	3600	8,8	1330	58,6
		JAMI:	40510	100,0	41000	100,0	490	1,2

Yuqoridagi ma‘lumotlarga qaraganda bankning talab qi-

lib olingunicha saqlanadigan depozitlari miqdori tahlil qilinayotgan davrda deyarli o'zgarishsiz qolgan. Lekin jamg'arma depozitlari miqdori 140 mln so'm, ya'ni 12,3 foizga, muddatli depozitlar esa 200 mln so'm, ya'ni 2,5 foizga kamayib ketgan. Shu bilan birga, boshqa banklarning hisob raqamlaridagi mablag'lar 300 mln so'm, ya'ni 6,8 foizga va olingan uzoq muddatli kreditlar ham 500 mln so'm, 3,3 foizga kamayganligi kuzatilgan. Tahlil qilinayotgan davrda mijozlarning boshqa depozitlari miqdori 1330 mln so'm, ya'ni 58,6 foizga o'sgan.

Bankning jamg'arma va muddatli depozitlarining kamayib ketishi uning depozit siyosatida kamchiliklar mavjudligini bildiradi.

Jamg'arma va muddatli depozitlar bank uchun eng barqaror resurslardan hisoblanadi. Ularning barcha depozitlar hajmida salmog'ining qisqarishi bank depozit bazasining barqarorlik darajasining pasayib borishidan dalolat beradi. Bank tomonidan jamg'arma va muddatli depozitlarni jalb etish borasida muhim chora va tadbirlar belgilanishi talab etiladi. Boshqa banklar hisob raqamlarida pul mablag'larining kamayishi ushbu bankning boshqa banklar bilan korrespondentlik munosabatlarining qisqarib borishini bildiradi.

Olingan uzoq muddatli kreditlar salmog'ining kamayishi ularning o'z muddatlarida qaytarilganligini bildiradi. Lekin bank uning likvidligini ta'minlash, oldiga qo'ygan rejalari ni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan hollarda Markaziy bank va boshqa Banklardan uzoq muddatli kreditlarga doimo ehtiyoj sezadi.

Talab qilib olinadigan depozit mablag'larining o'zgarishmasligi ko'p hollarda uning mijozlari tarkibi va ular faoliyatida sezilarli darjada rivojlanish bo'lmaganligini bildiradi. Bank o'zining mijozlari tarkibini son va sifat jihatidan yaxshilab borishiga e'tibor qaratmog'i lozim bo'ladi.

Tahlil qilinayotgan davrda bank mijozlarining boshqa depozitlari miqdorining 58,6 foizga oshganligi kuzatilgan. Uning sabablarini aniqlash uchun bank balansida 22600-mijozlarning boshqa depozitlari, 22800-forward, opsiyon, fyuchers, svop operatsiyalarida realizatsiya qilinmagan zararlar, 23200-kliring transaksionalari, 23400-hukumat hisob raqamlari daromad va boshqa tushumlari, 23600-bank tomonidan muomalaga chiqarilgan qimmatli qog'ozlar, 29800-boshqa majburiyatlar tarkibi o'rganilmog'i lozim bo'ladi.

Biz tahlil qilayotgan bankda mijozlarning boshqa depozitlari mablag'larining o'sishi asosan 22618-jismoniy shaxslar plastik kartochkalari bo'yicha majburiyat, 22600-korporativ plastik kartochkalar bo'yicha majburiyatlar, 23218-Moliya vazirligi fondidan ajratilgan maqsadli mablag'lar, 23220-Moliya vazirligi maxsus fondidan olingan mablag'alar, 23222-Moliya vazirligining maqsadli mablag'lari hisobiga tashkil topgan. Bu holat hisobot davrida plastik kartochkalar muammosi yo'lga qo'yilganligi va bank mijozlari orasida Moliya vazirligi qoshida tashkil etilgan qishloq xo'jaligini moliyalashtirish fondi mablag'laridan foydalanuvchi paxta va g'alla yetishtiruvchi fermer xo'jaliklarining ko'payganligini bildiradi.

Bank majburiyatlari tarkibida olingan qisqa muddatli kreditlarning o'sishi, asosan, bankning joriy likvidligi holatini yaxshilashdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, bank keyingi yil uchun o'zining depozit siyosatini ishlab chiqishda mijozlari tarkibini barqarorlashtirishga, jamg'arma va muddatli depozitlar jozibadorligini oshirishga hamda uzoq muddat foydalanishi mumkin bo'lgan muomalaga chiqariladigan obligatsiya va depozit sertifikatlarining jozibadorligini oshirishga e'tibor qaratmog'i lozim.

Bank majburiyatlarini tahlil qilishda ularning tarkibi, dinamikasi va barqarorlik darajasini o'rganish bilan birga maj-

buriyatlar samaradorligi tahlili ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Odatda majburiyatlar samaradorligi faoliyat natijasida olingan sof foydaning majburiyatlarga nisbati bilan aniqlanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda bu ko'rsatkich ko'p hollarda majburiyatlar rentabelligi deb ham ataladi.

Bank majburiyatlaridan daromad olish maqsadida daromad keltiruvchi aktiv operatsiyalarni amalga oshirishda foydalaniladi. Shuning uchun ham biz majburiyatlar samaradorligini olingan foizli sof foyda (foizli daromadlar-foizli xarajatlar)ning majburiyatlar summasiga nisbatini olishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Shunday ekan, majburiyatlar samaradorligini quyidagi formula orqali aniqlash mumkin.

$$Sm = \text{foizli sof foyda} / \text{chetdan jalb etilgan mablag'lar} \times 100$$

2.9-jadval

«A» bankning chetdan jalb etilgan mablag'lari samaradorligi

(yil boshiga foizda)

№	Ko'rsatkichlari	O'tgan yil	Joriy yil	Jori yilda o'tgan yilga nisbatan o'zgarishi	
				summa (mln so'm)	Foizda %
1.	Foizli daromadlar (mln so'm)	6880	7200	320	4,7
2.	Foizli xarajatlar (mln so'm)	5630	5840	210	3,7
3.	Foizli sof foyda (mln so'm)	1250	1360	110	8,8
4.	Chetdan jalb etilgan mablag'lar (mln so'm)	40510	41000	490	1,2

5.	Chetdan jalb etilgan mablag'lar samaradorligi	3,1	3,3	0,2	6,5
----	---	-----	-----	-----	-----

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan ma'lumotlarga asosan «A» bank majburiyatlari samaradorligi ko'rsatkichi joriy yilda o'tgan yilga nisbatan 0,2 punktga, ya'ni 6,5 foizga o'sgan. Ushbu o'sish foizli daromadlarning foizli xarajatlarga nisbatan tez sur'atlar bilan o'sishi (o'sish mos ravishda 4,7 va 3,7 foizni tashkil etgan) evaziga va majburiyatlarning o'sish darajasi ham sof foizli daromadlar (1,2 va 8,8 foiz) o'sishdan ancha kam ekanligi evaziga erishilgan.

Majburiyatlar samaradorligining o'sishi foizli daromadlar va foizli xarajatlar o'rtasidagi marjaning yetarililigini va jalb etilgan mablag'lar imkon darajasida daromad keltiruvchi aktiv operatsiyalarga jalb etilganligini ifodalaydi.

Bank majburiyatlari tahlili oldiga qo'yilgan aniq maqsadlarga muvofiq kunlik, o'n kunlik, oylik, choraklik bank balansiga va hattoki bankning kun davomidagi majburiyatlari ular hisobi olib boriladigan hisob raqamlar aylanmasi ma'lumotlariga asoslangan ravishda amalga oshirilishi mumkin.

Shunday qilib, bank majburiyatlarini yanada oshirish uchun birinchidan, majburiyatlar barqarorligini oshirish, ikkinchidan, foizli daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi farq (marja)ni oshirishga harakat qilish va uchinchidan, likvidlikka ta'sir etmagan holda majburiyatlarni imkon qadar ko'proq daromad keltiruvchi aktivlarga yo'naltirilmog'i lozim.

3-BOB. BANK KAPITALI TAHLILI

- 3.1. Tijorat banklari kapitalining tarkibi va mohiyati.***
- 3.2. Bank kapitalining yetarliligi va dinamikasi tahlili.***
- 3.3. Bank kapitali barqarorligi va samaradorligi ko'rsatkichlari.***

3.1. Tijorat banklari kapitalining tarkibi va mohiyati

Xalqaro bank amaliyoti tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, bozor munosabatlari sharoitida tijorat banklari kapitalining samaradorligi va uning yetarliligini ta'minlamasdan turib, banklarning to'lov qobiliyatini mustahkamlash va aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchini qozonish mumkin emas. Ma'lumki, bank kapitalining mavjudligi bankning tashkil topishi va faoliyat ko'rsatishi uchun eng asosiy zaruriyatsidan biridir.

Aytish joizki, AQSHda ipotekali kreditlash tizimida ro'y bergan tanglik holatidan boshlangan, bugungi kunda butun dunyoni qamrab olgan jahon moliyaviy inqirozi natijasida yirik banklar va moliyaviy tuzilmalarning likvidlik va to'lov qobiliyati zaiflashib borayotgan bir paytda banklarning to'lov qobiliyatini mustahkamlashda bank kapitali va uning yetarlilik darajasi birlamchi zaruriy omil bo'lib hisoblanadi.

Iqtisodiy islohotlar va bozor munosabatlarining samaradorligini ta'minlashda tijorat banklari kapitalini shakllantirish va uning muvofiqligini ta'minlashga erishish muhim o'rin tutadi.

Xalqaro bank amaliyotida bank kapitali va uning yetarliligini ta'minlash masalasiga to'xtalishdan oldin bank kapitalining iqtisodiy mohiyati to'g'risida to'xtalib o'tish joiz.

Bank kapitali murakkab kategoriya sifatida «bank ishi»da muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, u bank faoliyatining boshlang'ich moliyaviy asosi va keyinchalik uning rivojlaniishi, barqarorligi hamda xavfsizligini ta'minlovchi manba bo'lib hisoblanadi.

Qisqa qilib aytganda, tijorat banki kapitali – bu bank faoliyatini moliyalashtirishning barqaror manbayi bo'lib, bankning operatsion jarayonida kutilmaganda yuzaga keladigan zararlarni qoplash imkonini beruvchi o'ziga xos himoya vositasidir.

Bank kapitalining iqtisodiy mazmuni yanada to'liqroq u bajaradigan funksiyalarda namoyon bo'ladi.

Bank kapitalining quyidagi ikkita funksiyasini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. *Himoya funksiyasi.* Bank kreditorlari va omonatchilari manfaatlarini himoya qilish bank kapitalining asosiy funksiyasi bo'lib xizmat qiladi. Chunki bank aktivlarining asosiy qismi omonatchilar hisobiga shakllantiriladi.

Himoya funksiyasi zarar ko'rish xavfi tug'ilganda aktiv rezervlar shakllantirish yo'li orqali bankning to'lov qobiliyatini saqlab qolish, agarda bank tugatilganda omonatchilarga kompensatsiya to'lash imkoniyatini beradi. Bu esa, o'z navbatida, bankning keyingi faoliyatiga keng yo'l ochib beradi.

Kapital o'ziga xos himoya yostig'i rolini o'ynab, ko'zda tutilmagan yirik xarajatlar sharoitida bank operatsiyalarini davom ettirish imkoniyatini beradi. Bank kapitalining mavjudligi uning ishonchliligi va likvidligining birinchi shartidir.

2. *Tartibga soluvchi funksiyasi.* Bank kapitalini tartibga

soluvchi funksiyasi bankning ssuda va investitsion operatsiyalarini chegaralashni nazarda tutadi.

Bank kapitali yuqorida keltirilgan vazifalarni bajarishi uchun quyidagi uchta xususiyatga ega bo'lishi lozim:

U uzoq muddatli bo'lishi zarur (doimiy).

Tijorat banklarining kapitali uzoq muddatli bo'lishi zarur, deganda asosiy e'tibor kapital egasining ushbu mablag'ni istalgan paytda talab qilish imkoniyatining chegaralanganligi nazarda tutilmoqda. Agar bank aksiyadori istalgan paytda bank kapitalini shakllantirish uchun yo'naltirilgan mablag'ni to'liq yoki qisman qaytarib olsa, bank iqtisodiy jihatdan tang ahvolga tushib qolishi tabiiy.

O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 25-aprelda qabul qilingan «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunida «Bank muassislari bank aksiyadorlari tarkibidan u ro'yxatga olingan kundan boshlab bir yil mobaynida chiqib ketish huquqiga ega emaslar», deya qayd etilgan.

Demak, tijorat banklari ustav kapitaliga qo'yilgan mablag'larni bir yil davomida erkin ishlatish huquqiga ega.

Bank kapitali majburiy to'lovlarga tobe bo'lmasligi kerak.

Tijorat banklari kapitalining majburiy to'lovlardan ozodligi bankning barqaror faoliyat yuritishiga keng imkoniyat yaratadi. Aksincha, bank kapitali soliq, penya va boshqa to'lovlar, shuningdek, bankning majburiyatlari bo'yicha tobe bo'lsa, uning iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va kapital doimo iqtisodiy jihatdan xavf ostida bo'ladi. Mazkur holat banklarga o'z nomidan moliya bozorlarida operatsiyalarni amalga oshirishda, omonatchilar va investorlarni bankka jalb qilishda hamda aholining ishonchini ta'minlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bank kapitali omonatchilar va kreditorlarning huquqiy manfaatidan mustaqil bo'lishi lozim.

Tijorat banklari moliyaviy vositachi sifatida omonatchilar va kreditorlardan juda katta miqdorda mablag'larni jalb etadi. Bank kapitali jalb qilingan mablag'larni qaytarish bilan bog'liq bo'lgan holatlar bo'yicha omonatchilar va kreditorlarning manfaatiga bevosita bog'liq bo'lmasligi, ya'ni omonatchilar va kreditorlarning bank kapitaliga nisbatan hech qanday qonuniy yoki bilvosita da'volari mavjud bo'lmasligi zarur.

Tijorat banklari kapitali tarkibining oqilona shakllantirishi bank kapitalining mustahkamligiga va uning yetarliligiga ijobiy ta'sir qiladi.

Bugungi kunda dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida tijorat banklari kapitalining tarkibini shakllantirishda xalqaro Bazal qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan standartlardan asos sifatida foydalanilmoqda.

Xalqaro Bazal qo'mitasining standartlariga asosan bankning jami kapitali asosiy va qo'shimcha kapitalga ajratiladi. Ushbu standartlar birinchi marta 1988-yilda ishlab chiqilib, amaliyotga 1993-yildan boshlab joriy etilgan.

Bazal standartlariga ko'ra asosiy kapital quyidagi elementlardan tashkil topadi:

1. Ustav kapitalining to'langan qismi (oddiy aksiyalar qiymati).
2. Muddatsiz nokumulyativ imtiyozli aksiyalar.
3. Emission daromad.
4. Sof foyda hisobidan shakllantirilgan zaxira summaları.
5. O'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasi.

Shunisi e'tiborga molikki, xorijiy bank amaliyotida banklarda audit tekshiruvı o'tkazilib, audit xulosasi tasdiqlanunga qadar joriy yilning foydasi asosiy kapital tarkibiga kiritiladi. Audit xulosasidan keyin esa faqat taqsimlanmagan foyda kiritiladi.

Xalqaro Bazel standartlari bo'yicha banklarning qo'shimcha kapitali tarkibiga ushbu asosiy elementlar kiritiladi:

1. Kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxiraning riskka tortilgan aktivlar miqdorining 1,25 foizidan oshib ketmaydigan qismi.

2. Qayta baholash zaxirasi. Bunda bankka tegishli bino va inshootlar hamda yerning qiymatini qayta baholash natijasida yuzaga keladigan zaxira miqdori tushuniladi.

3. Subordinatsiyalashgan qarz majburiyatlari.

4. Konsolidatsiyalashgan sho'ba korxonalarini tashkil etish maqsadiga yo'naltirilgan qo'yilmalar.

Bazel andozalari bo'yicha konsolidatsiyalashgan sho'ba korxonalari deganda bank qoshida tashkil etilgan, mustaqil balansga ega bo'lmagan kredit muassasalari (lizing, faktoring, trast, forfeyting kompaniyalari) ko'zda tutiladi.

Respublikamiz tijorat banklarining kapital tarkibi Markaziy bankning 1998-yil 2-noyabrda tasdiqlangan 420-sonli «Tijorat banklari kapitalining yetarililigiga qo'yiladigan talablar to'g'risida»gi Nizomida quyidagicha keltirilgan:

I darajali kapital quyidagilardan iborat:

a) to'liq to'langan va muomalaga chiqarilgan oddiy aksiyalar;

b) nokumulyativ muddatsiz imtiyozli aksiyalar. Bu aksiyalar:

◆ muayyan sotib olish sanasi va shartlariga ega emas;

◆ egasining xohishiga ko'ra sotib olinishi mumkin emas;

◆ bank aksiyadorlari umumiy yig'ilishi qaroriga muvofiq ularga doir dividendlar to'lanmasligi mumkin;

◆ ular bo'yicha o'tgan davrdagi olinmagan (nokumulyativ) dividendlar to'lanmaydi;

d) qo‘shimcha kapital (kapitalning ortiqcha qismi) – o‘diy va imtiyozli aksiyalar bozor narxining ularning nominal qiymatidan oshib ketishi;

e) taqsimlanmagan foyda:

- ◆ kapital zaxiralar;
- ◆ avvalgi yillar taqsimlanmagan foydasi;
- ◆ joriy yil zararlari.

f) ozchilik aksiya egalari birlashgan korxonalar aksiyadorlik hisobvaraqlaridagi ulushi. Bu ulush sho‘ba korxonalarini hisobvaraqlari bank moliyaviy hisobotlarida umumlashtirilganda va bank ulushi bunday korxonalar kapitalining 100 foizdan kam qismini tashkil qilganda vujudga keladi.

g) bankning ustav kapitalidagi valuta qismiga teng bo‘lgan valuta aktivlarini qayta baholanish hisobiga tashkil etilgan devalvatsiya zaxirasi.

II darajali kapital tarkibi esa quyidagilardan iborat:

a) joriy yildagi sof foyda;

b) riskni hisobga olgan holda aktivlar summasining 1,25 foizi va hisob-kitoblardan so‘ng I darajali 100 foizli kapitaldan oshmagan miqdordagi umumiy zaxira;

d) hisob-kitoblardan so‘ng I darajali 100 foizli kapitaldan oshmagan miqdorda aralash turdagi majburiyatlar I darajali kapitalga kiritilmagan aralash turdagi majburiyatlar, jumladan, imtiyozli aksiyalar, agarda ular quyidagi shartlar-ga javob bersa, II darajali kapitalga kiritilishi mumkin:

- ◆ to‘liq to‘langan bo‘lishi;
- ◆ garov bilan ta‘minlanmagan;
- ◆ bank tugatilganda ularga doir talablar bank depozitorlari talablari qondirilganidan so‘ng qondirilishi;
- ◆ aksiya egasining tashabbusi bilan va oldindan olingan Markaziy bank ruxsatisiz to‘lanishi mumkin emas;

♦ bankning har qanday zararlarini qoplashi va bankni to‘lovga qobiliyatsiz deb e‘lon qilish huquqini bermasligi;

♦ agar bank oxirgi 3 chorak mobaynida foyda olmagan bo‘lsa, emitent xohishiga ko‘ra yoki oddiy va imtiyozli aksiyalar bo‘yicha dividendlar to‘lash to‘g‘risida qaror qabul qilishda ushbu majburiyatlarga doir dividendlarni to‘lash muddati kechiktirilishi mumkinligi;

e) subordinar qarz, bu bankning qarz majburiyatlari shakli bo‘lib, bank kapitalini aniqlash maqsadida hisob-kitoblardan so‘ng I darajali kapitalning 50 foizidan oshmasligi kerak. II darajali kapitalga kiruvchi subordinar qarz to‘lash muddati yetib kelgunga qadar oxirgi 5 yil davomida yiliga 20 foizga kamayib borishi shart. II darajali kapital tarkibiga kiruvchi subordinar qarz quyidagi talablarga javob berishi lozim:

♦ garov ta‘minotiga ega bo‘lmaslik;

♦ bank tugatilayotganda ushbu majburiyatlar bo‘yicha talablar depozitorlar talablari qondirilganidan so‘ng amalga oshirilishi;

♦ boshlang‘ich to‘lov muddati 5 yildan ortiq bo‘lishi lozim.

Bank kapitalining bosh maqsadi – riskni kamaytirish, «himoya devori» sifatida zararlarini qoplab, bank to‘lovga qobilligini saqlash imkonini berishdir. Shu bilan birga kapital bankni likvidlik muammosidan himoya qiladi va moliyaviy resurslar bozoriga kirish imkonini ta‘minlaydi.

Zero, yirik kapital bankka barqaror obro‘, omonatchilar ishonchini beradi. Bank kapitali mijozlarning bankka ishonchini mustahkamlaydi va kreditorlarni uning moliyaviy kuchiga ishontiradi. Bank kapitali bankning har qanday holatda mijozlarning kreditga bo‘lgan talabini qondi-

ra olishiga ishonirish uchun yetarlicha katta bo'lishi kerak.

Tijorat banklari kapital miqdori (Markaziy bank talabidan oshgan qismi) ularning o'zi tomonidan mustaqil belgilansada, u ko'p omillarga bog'liq:

Birinchiidan, bank uchun zarur bo'lgan kapital miqdori uning mijozlari xususiyatlariga bog'liq, ya'ni mijozlar ichida yirik kreditga muhtoj korxonalar ko'p bo'lishi bank kapitali miqdorining ko'p bo'lishini talab qiladi.

Ikkinchiidan, tijorat banki kapitali miqdori uning aktiv operatsiyalariga bog'liq. Bank operatsiyalari ko'proq yuqori tavakkalchilik operatsiyalariga bog'liq bo'lsa, u holda bankning kapitali ham ko'p bo'lishi kerak.

Uchinchiidan, bank kapitali miqdori Markaziy bank yuritayotgan pul-kredit siyosati va kredit resurslari bozori rivojlanishiga bog'liq bo'ladi.

Bank kapitali bankning uzoq vaqt samarali va barqaror faoliyat ko'rsatishining asosiy omili hisoblanadi.

Chunki: birinchiidan, bank kapitali «Qora kun» uchun asosiy resurs hisoblanadi, bank joriy yo'qotishlarni kapital hisobidan qoplash yo'li bilan yuzaga kelgan muammolarni hal qilish, bankni bankrotlikdan saqlab qolishi mumkin.

Ikkinchiidan, bank kapitali bank o'z faoliyatini keng qamrovli olib borib mablag'larni jalb qilish, resurs bazasini tashkil qilguncha uning faoliyatining asosiy manbayi hisoblanadi.

Uchinchiidan, bank kapitali bank faoliyatining muhim ko'rsatkichi bo'lib, bankning obro'sini oshirib, mijozlarning bankka bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

To'rtinchiidan, kapital bankning tashkiliy jihatdan o'sishiga, yangi xizmatlar ko'rsatishga imkon beruvchi manba shaklida namoyon bo'ladi.

Bank kapitali bankning uzoq muddatdagi kelajagini, hayotiyligini va o‘rishini bir maromga keltirib turuvchi regulator hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, bank kapitali – bu bank tijorat faoliyatining asosi bo‘lib, uning mustaqilligini ta‘minlaydi va moliyaviy barqarorligini kafolatlaydi hamda bank risklarining salbiy oqibatlarini yengillashtiradi.

Bank kapitali bank balansining passivida joylashgan bo‘lib, bank bankrot holatiga tushganda da‘volarni qoplashning muhim qoplash (zaxira) fondi hamda bank operatsiyalarining rivojlanishi uchun moliyalashtirish manbai bo‘lib hisoblanadi.

Bank barqarorligini ta‘minlash, xavf-xatarli qo‘yilmalarni sug‘urtalash hamda aktiv va passiv operatsiyalar orasidagi chegaralarni aniqlashda bank kapitali muhim asos hisoblanadi.

Bank kapitali likvidlikning kafolatlangan manbai bo‘lib, u maksimal jalb qilish mumkin bo‘lgan resurslarni aniqlaydi va kredit operatsiyalarini bajarishda maksimum qo‘yish mumkin bo‘lgan xatarni belgilaydi.

3.2. Bank kapitalining yetarliligi va dinamikasi tahlili

Banklarining o‘z mablag‘lari bank balansining uchinchi bo‘limida aks ettiriladi. Odatda ularni bank kapitali deb ham atashadi.

Bank kapitali tarkibi quyidagilardan iborat:

- Ustav kapitali.
- Qo‘shilgan kapital.
- Zaxira kapitali.
- Taqsimlanmagan foyda.

Yuqoridagilarning har biri uning manbalari hisobga olingan holda bir necha elementlardan tashkil topadi (3-ilova

O‘zbekiston Respublikasi Banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlari rejasining uchinchi bo‘limga qarang).

Bankning ustav kapitali asosan uning oddiy va imtiyozli aksiyalarini sotishdan kelib tushgan mablag‘lardan tashkil topadi. Qo‘shilgan kapital bank aksiyalarining real va nominal qiymatlari o‘rtasidagi farqlardan tashkil topadi.

Zaxira kapitali bank daromadi hisobidan turli riskli aktivlarni qoplash uchun tashkil etilgan jamg‘armalar, kichik korxonalarni imtiyozli kreditlash jamg‘armasi, asosiy vositalar bahosi boshlang‘ich qiymatidan o‘sgan qismi kabildan tashkil topadi.

Taqsimlanmagan foyda o‘tgan yilgi olingan foydaning taqsimlanmagan qismi yoki ko‘rilgan zararlar hamda joriy yilning foyda yoki zarari hisobidan tashkil topadi.

Bank tizimining barqarorligini ta‘minlash, bank kreditlari va omonatchilari manfaatlarini himoyalash, banklarning likvidiligi va to‘lov qobiliyatlarini mustahkamlash nuqtayi nazaridan, dastavval, bank faoliyatini boshlash uchun Markaziy bank tomonidan bank kapitalining minimal miqdoriga talablar o‘rnatilgan.

Kapitalning minimal miqdoriga qo‘yiladigan talabning summasi mamlakat iqtisodiyoti holati, inflatsiya darajasi, xalqaro iqtisodiy aloqalar ko‘magi kabi birnecha ko‘rsatkichlar inobatga olingan holda o‘zgarib turishi mumkin.

Quyida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklari uchun kapitalning minimal miqdoriga qo‘yilgan talablar keltirilgan.

Bank ustav kapitalining minimal miqdoriga qo'yilgan talablar

Yillar	Aksionerlik tijorat banklari uchun	Chet el kapitali ishtirokida ochilayotgan banklar uchun	Xususiy banklar uchun
1-yanvar 1998	1,5 mln AQSH dol. ekv. so'mda	5,0 mln AQSH dol. ekv. so'mda	0,3 mln AQSH dol. ekv. so'mda
1-yanvar 1999	2,0 mln AQSH dol. ekv. so'mda	5,0 mln AQSH dol. ekv. so'mda	0,3 mln AQSH dol. ekv. so'mda
1-yanvar 2000	2,5 mln AQSH dol. ekv. so'mda	5,0 mln AQSH dol. ekv. so'mda	0,3 mln AQSH dol. ekv. so'mda
1-yanvar 2002	2,5 mln AQSH dol. ekv. so'mda	5,0 mln AQSH dol. ekv. so'mda	1,25 mln AQSH dol. ekv. so'mda
1-yanvar 2005	5,0 mln AQSH dol. ekv. so'mda	5,0 mln AQSH dol. ekv. so'mda	2,5 mln AQSH dol. ekv. so'mda
1-yanvar 2008	5,0 mln Yevro ekv. so'mda	5,0 mln Yevro ekv. so'mda	2,5 mln Yevro ekv. so'mda
1-yanvar 2009	10,0 mln Yevro ekv. so'mda	10,0 mln Yevro ekv. so'mda	5,0 mln Yevro ekv. so'mda
1-yanvar 2010	10,0 mln Yevro ekv. so'mda	10,0 mln Yevro ekv. so'mda	5,0 mln Yevro ekv. so'mda
1-yanvar 2011	10,0 mln Yevro ekv. so'mda	10,0 mln Yevro ekv. so'mda	5,0 mln Yevro ekv. so'mda

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, bugungi kunda banklar va chet el kapitali ishtirokida tashkil etiladigan banklar ish boshlashlari uchun 10,0 mln yevro ekvivalentidagi so'm mablag'lariga, xususiyl banklar esa 5,0 mln yevro ekvivalentidagi so'm o'z mablag'lariga ega bo'lmog'i lozim.

Banklar kapitali ularning o'ziga «himoya yostiqchasi» vazifasini bajarish bilan birga, bugungi kunda ular tomonidan uzoq muddatli investitsiyalarni amalga oshirish va uzoq muddatli kreditlar ajratishning manbayi bo'lib qoladi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida Respublikamizda banklarning kapitali miqdorini oshirib borishga katta e'tibor qaratildi. Birgina 2009-yil davomida hukumat dasturi doirasida 6 ta yirik banklarning ustav kapitaliga jami 460,5 mlrd so'mlik mablag'lar yo'naltirildi.

Shu jumladan;

1. O'zsanoatqurilishbankka — 64,5 mlrd so'm.
2. Mikrocreditbankka — 72,0 mlrd so'm.
3. Xalq bankiga — 50,0 mlrd so'm.
4. Agrobankka — 50,0 mlrd so'm.
5. Asaka bankka — 147,1 mlrd so'm.
6. Qishloq qurilish bankka — 76,0 mlrd.so'm.

Banklar kapitali tahlilida asosiy e'tibor kapitalning tarkibi va dinamikasi, uning barqarorligi, yetarliligi va samaradorligi masalalariga qaratilmog'i zarur (3.2-jadvalga qarang).

Tahlil qilinayotgan davrda «B» bankning kapitali 739,0 mln so'm, ya'ni 10,1 foizga o'sgan. O'sish asosan muomalaga chiqarilgan oddiy aksiyalarni sotishdan tushgan mablag'lar hisobiga amalga oshirilgan. Ular tahlil yili davomida 300,0 mln so'mga (7,9 %) oshgan. Yil davomida kapitalning o'sgan qismining 40,6 foizini aynan chiqarilgan oddiy aksiyalar tashkil etgan. Bank daromadlari hisobidan tashkil topadigan kichik biznes korxonalarini imtiyozli kredit-

«B» bankining kapitali tarkibi va dinamikasi¹

(yil boshiga)

№	Ko'rsatkichlari	O'tgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		Joriy yilda o'tgan yilga nisbatan o'zgarishi	
		qoldig'i mln so'm	Salmog'i %	qoldig'i mln so'm	Salmog'i %	mln so'm	Salmog'i %
1.	Chiqarilgan imtiyozli aksiyalar (30315)	130	1,8	130	1,6	0	0
2.	Chiqarilgan oddiy aksiyalar (30318)	3800	51,9	4100	50,9	300	7,9
3.	Zaxira fondi (30903)	1000	13,7	1200	14,9	200	20,0
4.	Kichik biznes korxonalarini imtiyozli kreditlash fondi (30904)	750	10,2	810	10,1	60	8,0
5.	Boshlang'ich qiymatga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan qismi (30908)	798	10,9	798	9,9	0	0,0
6.	Taqsimlanmagan foyda (31203)	607	8,3	705	8,7	98	16,1
7.	Sof foyda (31206)	234	3,2	315	3,9	81	34,6
	JAMI 30000	7319	100	8058	100	739	10,1

¹ «B» banki shartli ravishda olingan.

lash fondining mablag'lari tahlil davrida 750,0 mln soʻmdan 810,0 mln soʻmga, yaʼni 8,0 foizga oshgan. Bundan tashqari yana asosan bank daromadlari hisobidan tashkil etiladigan zaxira fondi mablag'lari esa 200,0 mln soʻmga oʻsgan. Zaxira mablag'larining oʻsishi bank faoliyatida muammoli kreditlar, risk darajasi yuqori boʻlgan boshqa aktivlar va valuta devalvatsiyasi bilan bogʻliq boʻlgan muammolarning mavjudligini bildiradi.

Tahlil natijalari yana shu narsani yaqqol koʻrsatmoqdaki, bankda oʻtgan yillardan taqsimlanmasdan qolgan foyda miqdori joriy yilning sof foydasidan 2,5 barobardan ortiq summani tashkil etadi.

Chiqarilgan imtiyozli aksiyalar va boshlangʻich qiymatga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan qismi tahlil davrida oʻzgarmasdan qolgan. Bu, oʻz navbatida, bank aksionerlarining umumiy yigʻilishida oʻtgan yilda muomalaga imtiyozli aksiyalar chiqarish toʻgʻrisidagi qaror chiqarilmaganligi va asosiy vositalar qayta baholanmaganligini bildiradi.

Bank kapitalining barqarorlik darajasi tahlil qilinganda, uning tarkibida uzoq muddatga foydalanish imkoniyati boʻlgan mablag'lar salmogʻiga asosiy eʼtibor qaratiladi. Chiqarilgan oddiy va imtiyozli aksiyalarni sotishdan kelib tushgan mablag'lar barqaror boʻlgan bankning oʻz mablag'larini tashkil etadi. Tahlil qilinayotgan bankda joriy yil boshida barqaror oʻz mablag'lari bank kapitali tarkibida 52,5 foizni tashkil etgan. $(130 \times 4100 / 8058 \times 100)$. Ushbu koʻrsatkich oʻtgan yil boshiga 53,7 foizni $(130 \times 3800 / 7313 \times 100)$ tashkil etgan. Demak, bank kapitalining barqarorlik darajasi biroz pasaygan. Bunga esa asosiy sabab bank kapitali tarkibida zaxira fondlari mablag'larining ortib borishi hisoblanadi. Oʻtgan yil boshiga zaxira fondi bank kapitalining 13,7 foizini $(1000 / 7319 \times 100)$ tashkil etgan boʻlsa, bu koʻrsatkich joriy yil boshiga kelib qariyb 20,0 foizni $(1200 / 8058 \times 100)$ tash-

kil etgan. Yuqorida qayd etilgani kabi bank kapitali tarkibida zaxira kapitali salmog'ining ortib borishi bank faoliyatida yo'qotilishi mumkin bo'lgan aktivlar salmog'ining ham ortib borayotganligidan dalolat beradi.

Bank kapitali tarkibida hisobot yili sof foydasi ulushining o'tgan davrlarda olingan sof foydaning taqsimlanmagan qismidan kam bo'lishining asosiy sabablaridan biri ham hisobot yilida olingan daromaddan maxsus zaxiralar tashkil etish uchun yo'naltirilgan mablag'lar miqdorining oshib borishi bilan ham izohlanadi.

Bank kapitalini tahlil etishda asosiy e'tiborlardan biri uning yetarlilik darajasini kuzatishga qaratiladi. Markaziy bank tomonidan banklar barqarorligini ta'minlash maqsadida uning kapitalining yetarliligini belgilovchi normativ o'rnatilgan. Kapitalning yetarliligi, K_1 I darajali kapitalning yetarliligi (K_2), I darajali kapitalning umumiy yetarliligi (K_3) ko'rsatkichlar orqali hisoblanadi. Umumiy kapitalning yetarliligi quyidagicha aniqlanadi:

$$K_1 =$$

Bu yerda, (A) riskka tortilgan aktivlarning o'rtacha qiymati, ya'ni 10 foizdan kam bo'lmasligi lozim. K_1 $K_2 = I$ -darajali kapital/A, 0,05 dan kam bo'lmasligi lozim (5 %) (K_2 0,05).

I darajali kapitalning yetarliligi quyidagicha aniqlanadi.

Riskka tortilgan aktivlar miqdorining hisoblanishi va ular tahlili ushbu qo'llanmaning keyingi bobida batafsil ko'rib o'tiladi.

I darajali kapitalning umumiy yetarliligi quyidagicha aniqlanadi:

$K_3 = I$ darajali kapitalning / aktivlar – nomoddiy aktivlar K_3 0,06 (6 %).

Umumiy kapitaldan chegirmalar quyidagilardan iborat:

- birlashmagan nobank sho'ba moliya korxonalar kapitaliga investitsiyalar, jumladan, bunday korxonalar kapita-

lini tashkil qiluvchi ularning har qanday aksiyalari va qarz majburiyatlari;

- birlashmagan nobank nomoliyaviy korxonalar kapitaliga investitsiyalar, jumladan, bunday korxonalar kapitalini tashkil etuvchi har qanday qimmatli qog'ozlar va qarz majburiyatlari;

- birlashmagan banklar kapitalining har qanday vositalariga investitsiyalar.

Kapitalning yetarliligi tahlili asosan kunlik, o'n kunlik, oylik, choraklik va yillik hisobotlar asosida amalga oshiriladi.

Shuning uchun ham «B» bank kapitali yetarliligini choraklik hisobotlar asosida amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

3.3-jadval

«B» bank kapitalining yetarliligi tahlili

№	Ko'rsatkichlar	01.01. 2011	01.04. 2011	01.07. 2011	01.10. 2011	01.01. 2012
1.	Bank kapitali qoldig'i (mln so'm)	7319	7365	7570	7810	8058
2.	I darajali kapital (mln so'm)	5287	5325	5480	5865	5898
3.	II darajali kapital (mln so'm)	2032	2040	2090	2145	2160
4.	Aktivlar qoldig'i (mln so'm)	62012	63128	63212	63220	63190
5.	Aktivlarning risklilik darajasi hisobga olingan qoldig'i (mln so'm)	17084	19870	20510	21480	22390
6.	Nomoddiy aktivlar (mln so'm)	162	185	185	190	195
7.	Umumiy kapitalning yetarliligi (K ₁ koeffitsiyent, 0,1)	0,42	0,37	0,36	0,36	0,35
8.	I darajali kapitalning yetarliligi (K ₂ koeffitsiyenti, 0,05)	0,31	0,26	0,26	0,26	0,26
9.	I darajali kapitalning umumiy yetarliligi (K ₃ koeffitsiyenti, 0,06)	0,11	0,11	0,11	0,12	0,12

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, «B» Banki-ning umumiy kapitalining yetarliligi 2012-yil boshida 0,35 va 2011-yil boshida 0,42 koeffitsiyentlar oralig'ida tebrangan. 2011-yil davomida umumiy kapitalning yetarlilik darajasi Markaziy bank talabidan 3,5–4,2 barobargacha ko'p bo'lgan. I darajali kapitalning yetarlilik koeffitsiyentlari ham yil davomida 0,26 dan 0,31 gachani tashkil etgan. Bu ko'rsatkich ham yil davomida qo'yilgan talabdan 5–6 barobar ko'p bo'lgan. Birinchi darajali kapitalning umumiy yetarlilik koeffitsiyenti ham yil davomida talab darjasidan 2 barobar ortiq miqdorda ekanligi ko'rilmogda.

Demak, «B» – bank 2011-yil davomida talab etilganidan ko'p miqdorda o'z kapitalining tashkil etilishini ta'minlagan.

Bank kapitali tahlili jarayonida yuqorida ta'kidlib o'tganimiz kabi bank o'z mablag'laridan foydalanishi ko'rsatkichlariga e'tibor qaratmog'imiz zarur. Kapitalning samaradorligi (N) ko'rsatkichi ma'lum bir sanada olingan sof foydaning ushbu sanadagi kapital qoldig'iga nisbatati bilan o'lchanadi. $N = \text{sof foyda} / \text{kapital hosil bo'lgan samaradorlik}$ ko'rsatkichi bir so'mlik kapitalga to'g'ri keladigan sof foyda miqdorini bildiradi.

3.4-jadval

«B» bank kapitalining samaradorlik ko'rsatkichlari (yil boshiga)

№	Ko'rsatkichlar	O'tgan yil boshiga	Joriy yil boshiga	Farqi (+; -)
1.	Bank kapitali qoldig'i (mln so'm)	7319	8058	739
2.	I darajali kapital (mln so'm)	5287	5898	611
3.	II darajali kapital (mln so'm)	2032	2160	128
4.	Sof foyda (mln so'm)	234	315	81

5.	Kapitalning samaradorligi (N)	3,2	3,9	0,7
6.	I darajali kapital samaradorligi (N1)	4,4	5,9	1,5
7.	II darajali kapital samaradorligi (N2)	11,5	14,5	3
		0,03	0,04	0,01
		0,04	0,05	0,01
		0,12	0,15	0,03

Tahlil natijalari bank kapitali samaradorligi joriy yilda o'tgan yilga nisbatan 0,7 punktga oshganligini ko'rsatmoqda. O'tgan yil olingan sof foydaning bank kapitaliga nisbati 3,2 ni tashkil etgan bo'lsa, joriy yilda bu ko'rsatkich 3,9 ni tashkil etgan.

O'tgan yilda har bir so'mlik kapitalga 3,2 tiyinlik sof foyda to'g'ri kelgan bo'lsa, joriy yilda bu ko'rsatkich 3,9 tiyinni tashkil etgan. Kapital samaradorligi ko'rsatkichining o'sishiga asosiy sabab olingan sof foydaning o'sishi darajasi, kapitalning o'sishi darajasidan yuqori sur'atlarni tashkil etganligi hisoblanadi. Joriy yilda bank kapitali o'tgan yilga nisbatan 10,1 foizga o'sgan bo'lsa, ushbu davrlarda olingan sof foydaning o'sish sur'ati 34,7 foizni tashkil etgan.

Shuningdek, tahlil etilayotgan davrda birinchi va ikkinchi darajali kapitallarning samaradorlik darajasi ma'lum miqdorda oshganligi kuzatiladi.

Shunday qilib, bankning passiv operatsiyalari tahlilida asosiy e'tibor ularning tarkibiy o'zgarishlari, o'sish dinamikasi va barqarorlik darajasi bilan bir qatorda resurslar samaradorligi masalasiga ham qaratilmog'i zarur.

4-BOB. TIJORAT BANKLARI KREDIT FAOLIYATI TAHLILI

4.1. Kredit mablag‘lari harakati tahlili.

4.2. Kreditning ta‘minlanganligi tahlili.

4.3. Berilgan kreditlarning qaytariluvchanligi tahlili.

4.1. Kredit mablag‘lari harakati tahlili

Tijorat bankining kredit faoliyati tahlil qilinganda das-taval uning kredit siyosati o‘rganilmog‘i maqsadga muvo-fiqdir. Harakatdagi qoidalarga muvofiq har bir tijorat ban-ki har yili 1-fevralga qadar bankning kuzatuv kengashi-da ko‘rib chiqib tasdiqlanadigan kredit siyosatini Marka-ziy bankka taqdim etmog‘i lozim. Bankning kredit siyo-satini shakllantirishda asosiy maqsad, uning daromadlarini oshirish bilan birga bank kreditlari va omonatchilari man-faatlarini himoyalash, bank aksionerlariga to‘lanadigan di-videntlar ulushini ko‘paytirish hamda ushbu maqsadlarga erishish uchun kredit operatsiyalari bo‘yicha risklarni sa-marali boshqarishdan iborat. Shuning uchun ham har bir tijorat bankining kredit siyosati kredit faoliyatining sama-radorligi darajasi hamda uning umumiy faoliyati baholarini o‘zida to‘liq aks ettirmog‘i lozim.

Kredit siyosati tahlili natijalarida Bank boshqaruvi to-monidan kredit faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish, kredit port-felini samarali boshqarish hamda riskdan xoli bo‘lgan kre-ditlash metodlaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilmog‘i lozim.

Kredit siyosatini shakllantirishda, albatta, o‘tgan yillarda

kredit faoliyati tahlili natijalaridan to'liq foydalanilishi zarur, chunki o'tgan yillarda yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklar takrorlanmasligi talab etiladi.

Tijorat banklarining kredit faoliyati tahlil qilinganda quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratilishi talab etiladi:

- Kredit mablag'larining tahlil davridagi harakati.
- Kredit portfelining diversifikatsiyasi, ya'ni uning iqtisodiyot tarmoqlariga taqsimlanishi holati.
- Kreditning qaytaruvchanligini baholash.
- Kreditning maqsadli ishlatilishi va ta'minotini baholash.
- Muammoli kreditlarning mavjudligi va ular bilan ishlash darajasi.
- Kreditlarning samaradorligi.

Kredit mablag'lari harakati tahlili bank kreditlari to'g'risidagi moliyaviy hisobot hamda kredit portfeli ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi. Ushbu tahlil natijasida umumiy kreditlar qoldig'i yangidan berilgan kreditlar ulushi, kredit hisob raqamlari bo'yicha debet va kredit aylanmalari, hisobot davrida qaytarilgan kreditlar foizi, hisobot davrida kredit qo'yilmalarining o'sishi, kreditlar bo'yicha yo'qotilishi mumkin bo'lgan mablag'larni qoplash zaxirasining yetarliligi, muddati uzaytirilgan kreditlar ulushi kabi masalalar o'rganiladi.

4.1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, bankning kredit qo'yilmalari yil davomida 3923 mln so'mga, ya'ni 20,1 foizga o'sgan. Buning asosiy sababi hisobot davrida yangidan berilgan kreditlar miqdori yil davomida qaytarilgan kreditlar hajmidan ko'p bo'lgan, lekin undirilmagan kreditlar va zaxiralar miqdorining ta'siri hisobga olinganda yil oxiridagi kreditlar qoldig'i 21641 mln so'mni tashkil etgan.

4.1-jadval

2012-yil davomida kredit mablag‘larining harakati
(mln so‘m)

№	Kreditlar harakati	Qisqa muddatli	O‘zoq muddatli	Jami
1	Kreditlarning yil boshiga dastlabki qoldig‘i (muddati o‘tganlari)	9887	9643	19530
2	Hisobot davrida yangidan berilgan kreditlar	10128	11475	21603
3	Hisobot davrida qaytarilgan kreditlar (muddatidan oldin qaytarilganlari bilan)	8920	8760	17680
4	Hisobot kuniga kreditlar qoldig‘i (1+2–3)	11095	12358	23453
5	Hisoblangan, lekin undirilmagan foiz to‘lovlari	70	70	140
6	Yo‘qotilishi mumkin bo‘lgan muammoli kreditlarni qoplash zaxirasi	976	976	1952
7	Yil oxirida kredit qoldig‘i (4+5–6)	10189	11452	21641

Jadval ma’lumotlariga asosan yangi berilgan kreditlarning kreditlar qoldig‘iga nisbati ($21603/23453=92$) 92 foizni tashkil etganligini bilish mumkin.

Ushbu ko‘rsatkich o‘tgan davrlarda berilgan kreditlarning qaytuvchanlik darajasi yuqori ekanligini bildiradi.

Ushbu jadval ma’lumotlaridan tahlil davrida qaytgan kreditlarning yangidan berilgan kreditlarga nisbatini ham aniqlashimiz mumkin ($17680/21603=81,8$). Ushbu ko‘rsatkich tahlil davrida 81,8 foizni tashkil etgan. Bu holat yil davomida qaytgan kreditlar nisbatan yana 20 foiz ko‘proq mablag‘lar kreditlar uchun yo‘naltirilganligini bildiradi.

Qaytarilgan kreditlarning butun yillik kredit aylanmalariga nisbatan atigi 4,3 foizni tashkil etgan ($17680/19530+21603$).

Ushbu ko‘rsatkich yil davomida qaytarilgan kreditlarning umumiy kredit aylanmalariga nisbatan juda past dara-

jada ekanligini bildiradi. Bu esa, o‘z navbatida, bank kreditlar monitoringi jarayonini kuchaytirishi lozimligini bildiradi.

Bundan tashqari kredit hisob raqamlarining debet va kredit aylanmalarini taqqoslashimiz ham mumkin. (21603/17630) Bu ko‘rsatkich ssuda hisob raqamlari debet aylanmasi, uning kredit aylanmasidan 22 foizga ortiqroq ekanligini bildiradi. Muammoli kreditlar o‘rnini qoplash uchun tashkil etilgan zaxiralar umumiy kredit qoldig‘ining 8,3 foizini tashkil etgan. Hisobot yili davomida yangitdan berilgan kreditlar miqdorining yuqori sur‘atlar bilan o‘sishi hisobga olinganda tashkil etilgan zaxira miqdori yetarli emas.

Shunday qilib, kredit mablag‘lar harakati tahlil natijasida zaxiralari yetarli emasligi, kreditlarning qaytarilishi darajasining pastligini bildiradi.

Ushbularga asoslangan holda quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

- Kreditlarning o‘z vaqtida qaytarilishi bo‘yicha nazoratni ko‘chaytirish.
- Kreditlarni qayta tasniflash natijasida real zaxiralar miqdorini aniqlash.
- Ssudalar hisob raqamlari bo‘yicha debet va kredit aylanmalarini muvofiqlashtirish.
- Muddatida qaytarilmagan asosiy qarzlarni va foiz to‘lovlari monitoringi jarayonlarini kuchaytirish.

Kredit portfeli tahlilida asosiy e‘tibor kreditlar diversifikatsiyasiga qaratilmog‘i lozim.

Buning uchun albatta, kredit qo‘yilmalarining tarmoqlar bo‘yicha tarkibiga e‘tibor qaratilishi lozim. Hech qachon kreditlarning ko‘p qismini iqtisodiyotning bir tarmog‘iga yo‘naltirish mumkin emas. Bu holda kredit portfelining tarmoq riski vujudga keladi. Kreditlarning qaytarilishi, bankning likvidligi va to‘lov qobiliyati ushbu tarmoqning faoliyatiga bog‘liq bo‘lib qoladi. Shuning uchun ham kreditlar-

ni iqtisodiyotning turli tarmoqlariga yoʻnaltirilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Bundan tashqari kredit portfeli diversifikatsiyasida kreditlarning bir yoki aloqador boʻlgan bir necha mijozlarga berilishiga yoʻl qoʻyilmaslik muhim ahamiyat kasb etadi. Bu toʻgʻrisida, albatta, Markaziy bank tomonidan oʻrnatilgan normativlarga doimiy ravishda rioya etilishi maqsadga muvofiqdir.

4.2. Kreditning taʼminlanganligi tahlili

Maʼlumki, kreditning taʼminlanganligi uning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Yaxshi taʼminot, albatta, har qanday kreditning oʻrnini qoplash uchun asos hisoblanadi.

Kredit taʼminoti tahlil qilinganda, albatta, taʼminot turlari va ularning sifati hamda bahosiga eʼtibor qaratiladi. Taʼminotlar tahlilining asosiy maqsadi ham berilgan kreditlarning taʼminot turlari bilan sifatli ravishda taʼminlanganligini aniqlash va shu bilan birga barcha kreditlar boʻyicha yuzaga keladigan risklar va yoʻqotishlarning oldini olishdan iborat.

Kreditlarning taʼminlanganlik darajasi tahlil qilinganda dastavval taʼminotlar tarkibiga eʼtibor berishimiz lozim boʻladi.

4.2-jadval

№	Taʼminot turlari	Miqdori (mln soʻm)	Jamiga nisbatan ulushi
1	Mol-mulk garovi	3480	43,7
2	Kafolat yoki kafillik	2369	29,8
3	Sugʻurta	2104	26,4
4	Ishonch kreditlar	10	0,1
Jami:		7963	100

Kredit ta'minotlarining asosiy qismining qariyb 44 foizini mol-mulk garovi tashkil etar ekan. Mol-mulkni garovga olishda quyidagilarga e'tibor berilmog'i lozim.

Birinchiidan, kredit o'z vaqtida qaytmasdan uning summasi mol-mulkka qaratilgan taqdirda, garovga javobgar qo'yilgan mol-mulkni bank tasarrufiga o'tkaza olishning huquqiy asoslari. Bunda asosiy e'tibor mol-mulk garovi shartnomasining harakatdagi qonunlarga (Fuqarolik kodeksi, garov to'g'risidagi va b.) mos kelishidan iborat.

Ikkinchiidan, garov olingan mol-mulkning likvidlilik darajasi. Ya'ni ushbu mulkni pul aylantirish imkoniyatlari, ushbu mulkka bozorda talab darajasini chuqur o'rganish talab etiladi. Bozorda ushbu mulkka talab darajasining pastligi uning bahosiga teskari ta'sir ko'rsatishi tabiiy holdir.

Uchinchiidan, garovga olinayotgan mol-mulkning haqiqiy bozor bahosi. Bu o'rinda mol-mulkning hozirgi bozor bahosi bilan birga, uning kelgusi davrdagi bahosiga ham e'tibor qaratilmog'i lozim. Mol-mulkning kelgusi davrdagi bahosini aniqlashda albatta inflatsiya darajasi, mol-mulkning eskirish miqdori va unga ta'sir qiluvchi boshqa barcha omillar hisobga olinmog'i lozim.

Uchinchi shaxsning kafilligi olingan taqdirda bank, albatta, quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim:

Birinchiidan, kafillikning moliyaviy holati. Bunda kredit o'z vaqtida undirilmagan holatlarda ushbu kreditni qoplash uchun kafillikda yetarli miqdorda bo'sh pul oqimi bo'lishi yoki bo'lmasligiga asosiy e'tibor qaratilmog'i;

Ikkinchiidan, kafil boshqa banklardagi kreditlar uchun ham kafil bo'lmaganmi? Uning kafilligi doirasi, majburiyatlarini to'lash layoqati va kredit tarixi o'rganilmog'i;

Uchinchiidan, qarama-qarshi kafilliklar, ya'ni bir shaxs kredit olganda ikkinchi bir shaxs kafilligi va ikkinchi shaxs kredit olganda birinchi shaxsning kafilligiga yo'l qo'yilmasligi lozim.

Kreditlar sug'urta tashkilotlari tomonidan sug'urtalangan taqdirda, sug'urta shartnomasi tahlil qilinmog'i va sug'urtalanuvchi sug'urta badallarining o'z vaqtida to'lanishi nazorat qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida keltirilgan jadval ma'lumotlari asosan kreditlarning ta'minlanganligi darajasini o'zida ifodalaydi. Bundan tashqari asosiy e'tibor ta'minotning yetarliligi sifatiga qaratilmog'i lozim. Bu masalalar kredit portfeli va kredit yig'majildlari tahlili hamda garovga olingan mol-mulk sifati va saqlanishi holatini joylarda ko'rib chiqish orqali amalga oshiriladi. Shunday qilib, kredit ta'minotlari tahlili avlambor, bankning kredit siyosati, garov siyosati sifatiga baho beradi. Bundan tashqari to'liq ta'minlangan va sifatsiz mol-mulklar bilan ta'minlangan kreditlar miqdorini aniqlash hamda ular bilan bog'liq bo'lgan risklar ko'lamini baholash imkonini beradi.

Kelgusida bank ushbu risklar oldini olish bilan bog'liq bo'lgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun to'g'ri qarorlar qabul qilinishiga zamin yaratiladi.

Sifatli va ishonchli ta'minot bank uchun kredit faoliyatidan yo'qotilishi mumkin bo'lgan mablag'larni saqlash garovi hisoblanadi.

4.3 Kreditlarning qaytuvchanligi tahlili

Kreditlarning qaytuvchanligini tahlil qilishdan asosiy maqsad berilgan kreditlarning tez aylanishini ta'minlash va o'z vaqtida qaytarilmayotgan kreditlarning sabablarini aniqlashdan iborat. Berilgan kreditlarning qaytuvchanligi tahlilidan muddatida qaytmagan, qaytarish muddati o'zaytirilgan kreditlar, muammoli kreditlar o'rnini qoplash uchun tashkil etilgan zaxiralar hamda bank daromadi hisobidan chiqarilgan kreditlar miqdori o'rganiladi.

Muddatida qaytarilmagan kreditlar miqdori ularning yuzaga kelgan muddatlari va kredit qo'yilmalardagi salmog'i bo'yicha tahlil qilinadi.

Ular muddatlari bo'yicha 1 kundan 30 kungacha, 31-60, 61-180, 181 va undan ortiq kunlarga bo'lib o'rganiladi. Uzoq muddatdan beri qaytmagan kreditlar qancha ko'p bo'lsa, bank kredit portfelining shunchalik darajada muammoli ekanligini bildiradi. Muddatida qaytarilmagan kreditlar bo'yicha alohida uzluksiz ravishda monitoring o'rnatilmog'i lozim. Monitoring jarayonida kredit muddatida qaytmayotganligining asosiy sabablari o'rganiladi va undirish yoki bank mablag'lari hisobidan qoplash choralari ko'riladi.

Albatta, harakatdagi qoidalarga muvofiq muddatida undirilmagan kredit bo'yicha foiz to'lovlarini hisoblash va undirish talablari ham farqlanib boradi.

Kredit qo'yilmalari tahlil qilinganda qayta ko'rib chiqilgan kreditlar mavjudligi va ularning jami kredit qo'yilmalaridagi ulushiga e'tibor qaratiladi. Bu jarayonda asosiy e'tibor qayta ko'rib chiqilgan kreditlarning sabablarini to'liq o'rganishga qaratiladi. Ushbu kreditlar bo'yicha mijozning keyingi davrlarga bo'sh pul oqimi vujudga kelishi sabablari o'rganiladi.

Bir necha marta qayta ko'rib chiqilgan kreditlar bo'yicha monitoring jarayoniga katta e'tibor beriladi. Tahlil qilina-yotgan davrda hisobdan chiqarilgan kreditlar miqdori va ularning sabablarini o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir hisobdan chiqarilgan kredit summasida bank daromadlari qisqarib boradi. Bu esa, o'z navbatida, bank aksionerlari olishi mumkin bo'lgan dividendlar miqdoriga va bankning likvidligi, to'lovga qobiliyati va oxir-oqibatda bank obro'siga teskari ta'sir ko'rsatadi. Kreditlar tahlilida berilgan kreditlarni muntazam ravishda tasniflanib borilishi jarayonini hamda tasniflangan kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlar o'rnini qoplash maqsadida tash-

kil etiladigan zaxiralar miqdorining mosligiga katta e'tibor qaratiladi.

Harakatdagi qoidalarga muvofiq, kreditlar qaytarilishi muddatining miqdoriga qarab yaxshi, standart, substandart, shubhali va umidsiz kreditlarga bo'lib o'rganiladi.

«Yaxshi» deb tasniflangan kreditlardan tashqari kreditlar bo'yicha belgilangan miqdorda zaxira tashkil etilishi shart. Tashkil etilgan zaxiralar miqdorini qo'yilgan talablarga mosligi darajasi doimiy ravishda o'rganilmog'i lozim. Ushbu jarayonda tashkil etilishi lozim bo'lgan zaxiralarning haqiqatda tashkil etilgan zaxira mablag'lariga mosligi, zaxiraga ajratilgan mablag'lar hisobiga bank daromadlarining kamayishi tahlil qilinadi. Tahlil natijasida tegishli chora-tadbirlar belgilanadi.

Shunday qilib, kredit operatsiyalari tahlili natijasida kredit risklarini minimallashtirish, bank kreditlari va omonatlari manfaatlarini himoyalash, bankning likvidliligi, to'lov qobiliyati va daromadliligini oshirish chora-tadbirlari ishlab chiqiladi va ularga mos ravishda kredit siyosatini yaratishga ko'maklashadi.

5-BOB. BANK AKTIVLARI TAHLILI

5.1. Bank aktivlari holati va dinamikasi tahlili.

5.2. Bank aktivlari daromadlilik tahlili.

5.3. Bank aktivlari risklilik darajasi tahlili.

5.4. Bank aktivlari likvidlilik tahlili.

5.5. Bank aktivlaridan samarali foydalanish tahlili.

5.1. Bank aktivlari holati va dinamikasi tahlili

Ma'lumki, bank resurslarini joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalar aktiv operatsiyalar deyiladi, boshqacha qilib aytganda bankning aktiv operatsiyalari bu bank tomonidan foyda olish maqsadida o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'larni samarali yo'naltirishdir.

Ko'pchilik iqtisodiy adabiyotlarda bankning aktiv operatsiyalari, deganda, eng avvalo, resurlarni daromad olish maqsadida yo'naltirilgan aktivlar, ya'ni qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar, kreditlar, lizing va faktoring operatsiyalari nazarda tutiladi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, bank aktiv operatsiyalari daromad keltiruvchi aktivlarni ko'paytirish, ya'ni bank likvidligini saqlagan holda aktivlarning qolgan qismini daromad keltirish uchun joylash bo'lib, hisoblanadi. Bundan tashqari, bank aktivlariga uning faoliyatini xavfsiz va samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan kassadagi naqd pullar, Markaziy bankdagi vakillik hisobvaraqlari va majburiy zaxira fondidagi mablag'lar, boshqa banklar bilan vakillik hisob raqamlari qoldiqdari, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, arzon, tez eskiruvchi buyumlar kabi aktivlarga ega bo'lmog'i lozim.

Bankning aktiv operatsiyalarini to'rt guruhga bo'lish mumkin:

- kredit operatsiyalari, buning natijasida bankning kredit portfeli shakllanadi;
- investitsiya operatsiyalari, investitsiya portfelini shakllantirish uchun asos bo'ladi;
- kassa va hisob-kitob operatsiyalari, bank o'z mijozlariga ko'rsatadigan asosiy xizmat turlari;
- boshqa aktiv operatsiyalar, ya'ni barcha bank operatsiyalarini samarali amalga oshirishga tegishli infrastruktura yaratish bilan bog'liq operatsiyalar.

Bank aktivlarining tarkibi, deyilganda balans yakuniga nisbatan har xil sifatdagi aktivlar salmog'i tushuniladi.

Bank aktivlari holati, dinamikasi, samaradorligi kabi masalalar doimiy ravishda tahlil etilmog'i lozim. Shu bilan birga aktivlarning likvidliligi, daromadliligi va risklilik darajasi tahlili faoliyat muvaffaqiyatining garovi hisoblanadi. Bank aktivlarining uning passivlari bilan mutanosibli-gini ta'minlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham bank aktivlari uning xodimlari, auditorlar va markaziy bank tomonidan o'rganilib, tahlil qilib borishning davr talabi bo'lib qoladi.

Har qanday bank ham aktivlarining tarkibini samarali shakllantirishda ma'lum bir muammolarga uchraydilar. Bank aktivlarining sifati, aktivlarning maqsadga muvofiq tuzilishiga, likvidligi, aktiv operatsiyalarning diversifikatsiyasiga, riskli aktivlarning hajmiga, muammoli va sifatsiz aktivlarning salmog'i va aktivlarning o'zgaruvchanlik sifatlariga bog'liq.

Bank aktivlarini tahlil qilganda quyidagilarni aniqlash lozim:

- bank aktivlarining umumiy qoldig'i hisobot davrida qancha o'zgarganligini;

– aktivlarning tarkibini – bank mablag‘lari asosan qaysi aktivlarga sarflanganini;

– bank aktivlari tarkibining hisobot davrida (tahlil qilinayotgan davrda) qanchalik o‘zgarganligini va ularning o‘zgarish sabablarini;

– bank aktivlarining likvidligini;

– bank aktivlarining samarali foydalanish ko‘rsatkichlarini hamda ularning hisobot va o‘tgan davrdagi tafovutlarini;

– bank aktivlaridan samarali foydalanishga ta’sir etuvchi omillarni (ijobiy va salbiy) hamda foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llarini.

Bu ko‘rsatkichlarni aniqlab tahlil qilib, bank aktivlaridan foydalanish samadorligini oshirish yo‘llarini belgilash lozim bo‘ladi.

Bank aktivlarining holati uning faoliyati davomida ijobiy yoki salbiy tomonga o‘zgarishi mumkin. Bank aktivlarining qanday o‘zgarishi aktivlarni boshqarishga va to‘g‘ri yo‘naltirishga bog‘liq. Shuning uchun ham bank aktivlarining holatini muntazam ravishda o‘rganib, ularning o‘zgarishini tahlil qilib borish lozim.

Tahlilda birinchi navbatda bank aktivlarining umumiy summasi hisobot davrida qanchalik o‘zgarganligini (ko‘paygan yoki kamayganligini), undan keyin esa o‘zgarish sabablarini aniqlash lozim (5.1-jadvalga qarang).

Bankning aktivlari holatini tahlil qiladigan bo‘lsak, eng likvid sanalgan kassadagi naqd pullar yil davomida 1,7 mlrd so‘mdan 1,6 mlrd so‘mgacha kamaygan, ya’ni yil davomida kassadagi naqd pul qoldig‘i 168 mln so‘mga kamaygan. Markaziy bankdagi mablag‘lar esa aksincha, yil davomida 2,03 mlrd so‘mdan 2.15 mlrd so‘m (yoki 105,55 %)ga oshgan, bu bankning likvidligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bankning boshqa banklardagi pul mablag‘lari o‘zgarishsiz qolgan, ammo uning aktivlardagi tutgan ulushi biroz kamaygan xolos, bu bankda boshqa banklar bilan pul mablag‘larining

«A» bankning aktivlari holati va dinamikasi (yil boshiga)

№	Ko'rsatkichlari	O'tgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		Farqi		O'zgarish %
		qoldig'i mln so'm	ulushi %	qoldig'i mln so'm	ulushi %	mln so'm	%	
1.	Kassadagi naqd pullar va boshqa to'lov hujjat-lari (10100) ¹	1728	3,89	1560	3,46	-168	-0,43	-9,7
2.	Bankning O'zRMB hisobvaraqlari (10300)	2037	4,59	2150	4,77	113	0,18	5,5
3.	Bankning boshqa banklardagi hisobvaraqlariga (10500)	593	1,33	593	1,31	0	-0,02	0
4.	Davlat obligatsiyalari (10700)	55	0,12	55	0,12	0	-0,01	0
5.	Qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar (10800)	342	0,77	320	0,71	-22	-0,06	-6,2
6.	Sotib olingan debitorlik qarzlari-faktoring (11100)	18	0,04	0	0	-18	-0,04	0
7.	Kreditlar (12100; 12500; 12600; 12700; 13100; 14500; 14900; 15000; 15100; 15200; 15300; 15400; 15500)	28895	65,05	28240	62,62	-655	-2,43	-2,3
8.	Lizing (15600)	2021	4,55	2860	6,34	839	1,79	41,5
9.	Asosiy vositalar (16500)	5059	11,39	5280	11,71	221	0,32	4,4
10.	Nomoddiy aktivlar (16600)	162	0,36	162	0,36	0	-0,01	0
11.	Boshqa aktivlar (19900)	3510	7,901	3880	8,603	370	0,70	10,5
	JAMI:	44420	100	45100	100	680	0	1,5

oldi-sotdisi yil davomida yaxshi yo'lga qo'yilmaganligini ko'rish mumkin.

Daromad keltiruvchi aktivlarning faqat lizingdan tashqari barchasi kamayish tendensiyasini qayd qilgan. Jumladan, davlat obligatsiyalari bilan savdo hajmi yil davomida o'zgarishsiz qolgan, demak, yil davomida davlatning budjet mablag'lari profitsit bilan chiqqan hamda bank keyinchalik ham foyda olish maqsadida bu aktivlarni sotmagan. Faktoring operatsiyalari tahlilni ko'radigan bo'lsak, bank yil boshida 18 mln so'm miqdorida debitorlik qarzlarni sotib olgan, yil davomida bu miqdor o'smagan, fikrimizcha, bank xodimlari sotib olingan debitorlik qarzini yil davomida undirishga qiynalgan, shuning uchun yil oxiriga kelib bu aktivdan zo'rg'a qutilgan va yilni hech qanday vositachilik mablag'larisiz yopgan. Kredit operatsiyalari bo'yicha ham shu holat, ya'ni yil davomida kredit hajmi 28,9 mlrd so'mdan 28,6 mlrd so'mga kamaygan, kredit operatsiyalarining kamayishi bankning to'lovga qodirligi hamda likvidlik masalalariga ehtiyotkorlik bilan yondashganligidan dalolat beradi. Lizing operatsiyalari esa aksincha, yil davomida o'sish sur'atlarini tashkil qilgan. Yil boshida 2 mlrd so'm miqdorda lizing operatsiyalari amalga oshirilgan bo'lsa, yil oxiriga kelib bu ko'rsatkich 2,8 mlrd so'mni tashkil qildi, ya'ni o'sish sur'atlari deyarli 1,5 marta yoki 839 mln so'm bo'lgan. Demak, korxonalar yil davomida daromad keltiruvchi aktivlardan lizing operatsiyalarini risksizroq va ko'proq daromad olish manbayi sifatida ko'rgan.

Daromad keltirmaydigan hamda likvidlikni ta'minlaydigan aktivlar miqdori ham o'sgan, yil boshida asosiy vositalar 5 mlrd so'm bo'lib, yil oxiriga kelib bu 5,2 mlrd so'mni tashkil qilgan, o'sish sur'atlari 105 % yoki 221 mln so'm, bu holni bank yil davomida o'zining texnologik holatini yaxshilashga qaratilgan siyosati natijasi sifatida qarash mumkin.

Umuman olganda bank aktivlari yil boshida 44,4 mlrd so‘m bo‘lib, yil oxiriga borib bu 45,1 mlrd so‘mni tashkil qilgani holda 101,5 %ga o‘sgan. Bunga salmoqli ta’sir qilgan lizing operatsiyalari (839 mln so‘m), boshqa aktivlar (370 mln so‘m), asosiy vositalar (221 mln so‘m) va Markaziy bankdan olish kerak bo‘lgan pul mablag‘lari o‘shini (113 mln so‘m) keltirish mumkin. Kassadagi naqd pullar (–168 mln so‘m) hamda kredit operatsiyalari (–655 mln so‘m) jami aktivlar miqdorining o‘shiga salbiy ta’sir o‘tkazgan. Eng asosiysi, bank mutlaq likvid mablag‘lar hamda eng ko‘p daromad keltiruvchi aktivlarining keskin kamayishi bank daromadlilikini pasaytirgan, ammo likvidligini saqlab qolishga harakat qilgan, demak, yil davomida bank qandaydir yo‘qotish yoki zararlarni qoplash bilan shug‘ullangan, ikkinchi holda esa bank noto‘g‘ri strategiya tanlovi asosida harakat qilgan.

Bank aktivlari miqdorining tarkibi va dinamikasini o‘rgangan holda, ularga ta’sir etuvchi omillar va ularni bar-taraf etish chora-tadbirlari belgilanmog‘i lozim.

Buning uchun aktivlar daromadlilikigi nuqtayi nazaridan ham tahlil etilmog‘i lozim.

5.2. Bank aktivlarining daromadlilikigi tahlili

Bank faoliyatining asosiy pirovard maqsadi daromadni maksimal darajada olishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan olganda, bank aktivlarining daromadlilikini baholash mu-him ahamiyat kasb etadi.

Bank aktivlari faoliyat natijasida daromad keltirishiga qarab daromad keltiradigan aktivlar va daromad keltirmay-digan aktivlarga bo‘linadi.

Daromad keltiruvchi aktivlarni baholash muhim aha-miyatga ega. Ular kredit salohiyatining asosini va bankning ssuda portfelini tashkil etadi.

Daromad tahlili sifat ko'rsatkichiga nisbatan miqdor ko'rsatkichiga ko'proq tegishlidir, shu sababdan u bank faoliyatini baholashda katta ahamiyatga ega. Bank kapitalini oshirish va kredit potensialini mustahkamlash uning mustahkamligiga bog'liq. Bankning daromadi, asosan, kreditlar bo'yicha foiz stavkasi, kredit qo'yilmalari hajmi va bank likvidililigiga bog'liq.

Bankning daromad keltiradigan aktivlariga:

- barcha turdagi turli xil kreditlar berishga sarflangan mablag'lar;
- DQMO va boshqa qimmatli qog'ozlarga sarflangan mablag'lar;
- qimmatli qog'ozlar, lizing va faktoring operatsiyalari va boshqalar kiradi.

Bank aktivlarining asosiy qismini, odatda, mijozlarga beriladigan kreditlar va banklararo kreditlar tashkil etadi. Bank amaliyotida bank krediti, bank oladigan daromadlarning asosiy qismini ta'minlaydi. Bank krediti iqtisodiyotda kredit munosabatlarining keng tarqalgan shakli bo'lib, bunda pul mablag'lari kredit obyekti bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumki, bankning daromad keltiruvchi aktivlari qatorida kreditlardan tashqari qimmatli qog'ozlar, chet el valutasiga jalb qilingan mablag'lari ham mavjud. Albatta, ushbu aktivlarning ham tarkibini o'rganib chiqish muhim hisoblanadi. Aktivlarning maqsadga muvofiq joylashishi bo'yicha umumiy ko'rsatkich bu daromad keltiruvchi aktivlarning umumiy aktivlar summasiga nisbati bilan aniqlanadi. Bankning daromad keltiruvchi asosiy aktivlari bu mijozlarga berilgan kreditlardir. Bankning ikkinchi daromad keltiruvchi aktiv turi bu davlatning qisqa muddatli obligatsiyalari (DQMO)ga yo'naltirilgan aktivlardir. Banklarning daromad keltiruvchi aktivlari qatorida banklararo kreditlar va investitsiyalar kichik salmoqni tashkil qiladi.

Bankning aktiv operatsiyalarida daromad keltiruvchi aktivlarni ko‘paytirish, ya‘ni bank likvidligini saqlagan holda aktivlarning qolgan qismini daromad keltirish uchun joylash muhim ahamiyat kasb etadi. Daromad keltiruvchi aktivlarning asosiy daromad tarkibi foizli daromadlardir. Foizli daromad manbaya – kreditlarni bir soha yoki tarmoqqa emas, balki bir nechta tarmoqqa joylashtirish lozim. Banklarda daromadlar tarkibini ko‘paytirish uchun bank daromad keltiruvchi xizmatlar turini ko‘paytirishi zarur.

Bankning daromad keltirmaydigan aktivlariga quyidagilar kiradi:

- kassadagi naqd pullar va boshqa pul mablag‘lari;
- asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar;
- kapital va boshqa joriy xarajatlar;
- Markaziy bankdagi vakillik va zaxira fondi hisob raqamlar qoldig‘i.

Bunday aktivlar guruhiga kassa, Markaziy bankdagi «Nostro» vakillik hisobvarag‘idagi mablag‘lar, asosiy vositalar kiradi. Bank aktivlari hajmida daromad keltirmaydigan aktivlar salmog‘ining yuqori bo‘lishi bankning resurslar bazasidan samarasiz foydalanilganini ifodalaydi.

Bankka daromad keltiruvchi va daromad keltirmaydigan aktivlarni tahlil qilish, ularning funksiyalari iqtisodiy sharoitga bog‘liq holda ular tarkibini o‘zgartirib turish kerakligi to‘g‘risida xulosa chiqarishga imkon bermoqda. Iqtisodiy beqarorlik sharoitida faoliyatsiz aktivlarning ko‘pgina qismi faoliyat qilayotgan aktivlarning elementlariga aylandi, ko‘pincha bu valuta va harakatsiz aktivlarga tegishlidir. Bank o‘zlarining balanslari strukturasi doimiy ravishda uning daromadlilik nuqtayi nazaridan tahlil qilib borishi lozim.

«A» bankning daromad keltiruvchi aktivlari tarkibi va dinamikasi
(yil boshiga)

№	Daromad keltiruvchi aktivlar	O'tgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		Farqi		O'zgarishi %
		qoldig'i mln so'm	ulushi %	qoldig'i mln so'm	ulushi %	mln so'm	ulushi %	
1.	Davlat obligatsiyalari	55	0,17	55	0,13	0	-0,05	0
2.	Qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar	342	1,09	320	0,75	-22	-0,34	-6,4
3.	Sotib olingan debitorlik qarzlari-faktoring	18	0,06	0	0	-18	-0,06	0
4.	Kreditlar: jami:	28895	91,93	20860	48,94	-8035	-42,99	-27,8
	shu jumladan: daromad hisoblanishi to'xtatilgan muammoli kreditlar	102	0,32	510	1,19	408	0,87	400
	Daromad keltiruvchi kreditlar	28 793	91.6	20 350	47.7	-8 443	-43.9	29,3
5.	Lizing	2021	6,43	20880	48,99	18859	42,56	933,2
	Jami:	31433	100	42625	100	11192	0	35,6

«A» bankning o‘tgan yil boshidagi holatiga daromad keltiruvchi aktivlarning jami aktivlardagi ulushi:

$$\frac{\text{Daromad keltiruvchi aktivlar}}{\text{Jami aktivlar}} \times 100 \% = \frac{31229}{44420} \times 100 \% = 70,3 \%$$

$$01.01.\text{joriy yil holatiga} = \frac{31365}{45100} \times 100 \% = 69,5 \%$$

Daromad keltiruvchi aktivlarning bank aktivlaridagi ulushi yil davomida 0,8 foizga kamaygan.

Bankning daromad keltiruvchi aktivlaridan past daromad keltiruvchi, lekin nisbatan past riskka ega bo‘lgan davlat qisqa muddatli obligatsiyalari yil davomida o‘zgarmagan. Yil boshida 55 mln so‘m qoldig‘i bo‘lib, yil oxiriga kelib bu qiymat o‘zgarmagan. Biroq aktivlarning ulushidagi qiymati 0,05 foizga kamaygan.

Qimmatli qog‘ozlarga qilingan investitsiyalar hajmi esa yil boshidagi 342 mln so‘mdan yil oxiriga borib 22 mln so‘mga kamayib, 320 mln so‘mni tashkil qilgan, buni ikki holat bilan izohlash bo‘ladi, birinchidan bank yil davomida yo‘lantirilgan investitsiyalar miqdorini qimmatli qog‘ozlarni sotib olishni kamaytirish hisobiga kamaytirgan yoki ikkinchidan, qimmatli qog‘ozlarga yo‘naltirish kerak bo‘lgan mablag‘larni yuqori daromad keltiruvchi aktivlarga yoki likvidligini ta‘minlash maqsadida vaqtincha saqlab turish hisobiga kamaytirgan bo‘lishi mumkin.

Sotib olingan debitorlik qarzlari ham yil davomida 18 mln so‘mdan yil oxiriga umuman yo‘qotilgan. Demak, yil davomida bank tomonidan o‘tgan yildan qolgan mablag‘larni undirish bilan shug‘ullangan, demak bank yil davomida debitorlik qarzlarni sotib olmagan.

Bank tomonidan yil boshida berilgan kreditlar qoldig‘i 28,9 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lib, o‘sha holatga nisbatan 102 mln so‘mi (berilgan kreditlarning 0,4 %) mu-

ammoli kreditlar bo'lgan, yil oxiriga kelib berilgan kreditlar miqdori 8 mlrd so'mga kamaygani holda 20,8 mlrd so'mni tashkil qilgan, ammo bankning muammoli kreditlari miqdori 510 mln so'm (yil oxiridagi berilgan kreditlarning 2,4 foiz) bo'lgan yoki 5 marta oshgan. Yil boshida daromad keltirayotgan kreditlar jami daromad keltirayotgan aktivlarning 91,6 foizini tashkil qilgan bo'lsa, yil oxiriga kelib bu ko'satkich 43,9 foizga kamaygani holda 49,5 foizni tashkil qildi, demak, bankning yil boshida daromad keltirayotgan kreditlari yil davomida o'tkazilgan kredit monitoringi natijasida kreditlarning sifat ko'rsatkichlari pasaytirilgan, bu yil boshida daromad keltirayotgan kreditlarning keyinchalik daromad keltirmasligi, foiz to'lovlari to'lanmayotganidan muammoli kreditlar ko'paygan bo'lishi mumkin. Bu salbiy holat hisoblanadi, bank yil davomida muammoli kreditlari ko'payotganligi sababli kredit berishni kamaytirgan bo'lishi mumkin.

Bankning o'tgan yil davomida aktivlardan olingan daromadlaridan eng salmoqlisi lizing operatsiyalaridan olingan daromad bo'lgan. Yil boshida lizing operatsiyalari 2 mlrd so'mni tashkil qilgan bo'lsa, yil davomida 10 marta (yoki 18,9 mlrd so'mga) ko'payib, 20,1 mlrd so'mni tashkil qilgan. Ko'rinib turibdiki, lizing operatsiyalaridan olingan daromad barqaror bo'lganligi sababli bank lizing operatsiyalarini eng asosiy daromad keltiruvchi aktivlar sifatida qaragan.

Bank yil boshida daromad keltiruvchi aktivlarining 91,6 foizini kredit operatsiyalari tashkil qilgan. Ammo yil davomida bank daromad keltiruvchi aktivlarini diversifikatsiya qilgani holda kredit operatsiyalarining ulushini 91,6 foizdan 47,7 foizga kamaytirgan bo'lsa, buning hisobiga lizing operatsiyalari yil boshida 6,43 foizdan yil oxirigacha 48,99 foizga oshgan.

Hisobot yilida bankning aktiv operatsiyalaridan olgan daromadlarining miqdori, asosan lizing operatsiyalarining rivojlanishi hisobiga to'g'ri keladi. Bank kelgusi davrda kredit operatsiyalari sifatini oshirishga va investitsion operatsiyalarini rivojlantirishga qaratishi lozim.

5.3. Bank aktivlari risklilik darajasi tahlili

Aktiv operatsiyalar uchun risk darajasi muhim rol o'ynaydi. Ma'lumki ko'pgina banklar katta foyda izidan quvib, likvidlilikni esdan chiqaradi. Bu yo'nalishda ularga o'z mijozlarining moliyaviy holatini chuqur o'rganish va to'lovga qobiliyatlilik darajasini tahlil qilishni tavsiya qilish mumkin.

Bank risklari aktivlar qiymatining oshishi yoki pasayishiga sabab bo'ladi. Xalqaro Bazil qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan aktivlarni riskka tortish tizimi Xalqaro standartlar sifatida qabul qilingan. Aktivlarning shkalasi bo'yicha riskka tortishda ularni quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Risksiz, ya'ni risk darajasi nolga teng bo'lgan aktivlar. Bunday aktivlarga kassadagi pul mablag'lari, Markaziy bankdagi «Nostro» vakillik hisobvarag'idagi mablag'lar, hukumatning qisqa muddatli qimmatli qog'ozlari, Markaziy bankka qayta hisobga olinadigan trattalar kiradi.

2. Risk darajasi 10 foizga teng bo'lgan aktivlar:

Bunday aktivlarga hukumatning uzoq muddatli qimmatli qog'ozlari, hukumat tomonidan kafolatlangan obligatsiyalar kiradi.

Ushbu qimmatli qog'ozlar bo'yicha to'lov summasi kafolatlangan. Lekin uzoq muddatli davr mobaynida qimmatli qog'ozlar bozorida kurs oshishi mumkin. Bunday sharoitda hukumatning uzoq muddatli qimmatli qog'ozlarining daromadlilik darajasi pasayadi.

3. Risk darajasi 20 foizga teng bo'lgan aktivlar:

Bunday aktivlar toifasiga bankning boshqa banklardagi «Nostro» vakillik hisobvarig'ining qoldig'i, inkassatsiya jarayoniga qo'yilgan pul mablag'lari kiradi.

4. Risk darajasi 50 foizga teng bo'lgan aktivlar:

Bunga ipoteka bilan ta'minlangan ssudalar, boshqa bankning qimmatli qog'ozlari kiradi. Bularga 50 foiz risk darajasining berilishiga sabab banklar boshqa tijorat strukturalariga nisbatan yuqori likvidlik va to'lovga qobillikka ega bo'lgan muassasalar hisoblanadi. Shu sababli ularga korxon va tashkilotlarning qimmatli qog'ozlariga qaraganda past risk beriladi.

5. Risk darajasi 100 foizga teng bo'lgan aktivlar:

Bunday aktivlar toifasiga korxon va tashkilotlarning qimmatli qog'ozlari, mijozlarga berilgan ssudalar, bankning asosiy vositalari kabi aktivlar kiradi.

Mijozlarga berilgan ssudalarga 2 xil risk uchraydi: a) kreditning qaytmaslik riski; b) foiz riski.

Bank aktivlarining barchasi riskka moyildir. Ushbu risklarni aniqlash va mavjud bank to'g'risidagi qonunchilik hamda har bir bankning o'zining olib borayotgan siyosatidan kelib chiqib ushbu risklarni me'yorida saqlashni ta'minlash zarur. Bank aktivlarining tarkibini o'rganib olinadigan natijaga qarab turli xil risklarni tahlil qilish mumkin. Foiz riskini aktivlarning tuzilishiga, daromadlilikiga qarab aniqlash mumkin. Ammo bank ishida asosiy risk bu aniq operatsiyalar bo'yicha mablag'larni yo'qotishdir. Shuning uchun ham ushbu risklarni kamaytirish uchun aktivlarning tuzilishini chuqur o'rganishga to'g'ri keladi.

Bank aktivlari birinchi navbatda qisqa muddatli kelajakni nazarda tutadi va har kungi bank balansini boshqarish ishi bilan bog'liq. U bank faoliyatida daromadni oshirish va risklarni chegaralashga yo'naltirilgan. Shuning uchun aktivlarni boshqarishning moliyaviy jihatdan asosiy maqsadi:

- uning daromadini oshirish;

- faoliyatidagi risklarni pasaytirishdan iborat. Shuningdek, uzoq muddatli strategik rejalashtirishda ham muhim rol uynaydi. Bank aktivlarini tahlil qilish uchun muammoli kreditlarni tasniflash asosida berilgan ssudalar va boshqa aktivlarni baholash zarur. Aktivlarni andozaviy, shubhali va zarar keltiradigan turlariga tasniflash tizimi barcha aktivlar reytingini miqdor jihatdan aniqlash, shuningdek, kreditlardan zarar ko‘rish hollariga mo‘ljallangan zaxiralar yetarililigini baholash imkonini beradi. Asosan uzoq muddatli ssudalar, naqd pullar va vakillik hisobvaraqlari, ssuda va boshqa aktivlar holatiga e‘tibor qaratiladi.

Bankning aktiv operatsiyalari tahlili daromadlilik, risk darajasi, likvidlilik nuqtayi nazaridan amalga oshirilishi kerak. Bank taraqqiyoti manbalaridan ma’lumki, bank aktivlari daromadliliigi va likvidliliigi bir-biriga qarama-qarshidir. Likvidlilik va uning daromadliliigi o‘rtasidagi aloqadorlik tahlili likvidlilik ahamiyatining ustunligi to‘g‘risida xulosa chiqarishga imkon beradi. Bu mezonning ustunligini hisobga olish natijasi ko‘rsatilgan qarama-qarshilikni muvofiq-lashtirishga va bank faoliyatining asosiy maqsadi bo‘lgan foyda olishga erishishga olib keladi.

Bankning faoliyatida aktivlarning tutgan rolini yana ham mukammalroq o‘rganish uchun quyidagi ko‘rsatkichlarni hisoblash muhim:

- tashkilotlar, korxonalar, jismoniy shaxslar va banklarga berilgan kreditlar bo‘yicha umumiy kredit qoldig‘ini hisoblash;

- berilgan kreditlarni ularning muddatlari, tarmoqlarga berilishi va ularning umumiy qarzdagi salmog‘i bo‘yicha hisoblash;

- ssudalarning o‘rtacha foiz stavkalarini hisoblash;

- umumiy ssudalarning ichida muddati o‘tgan qarzlarning salmog‘i bo‘yicha hisoblash.

- bank tomonidan berilgan eng katta kreditlarning hajmini hisoblash;
- berilgan turli darajadagi kreditlarning Markaziy bank yo'riqnomalariga javob berishini hisoblash;
- bulardan tashqari quyidagi koeffitsiyentlar ham borki, ularni ham hisoblash foydadan xoli bo'lmaydi:
 - aktivlardan foydalanish samaradorligi;

DKAO'S/JAO'S. Bu koeffitsiyent aktivlarning qancha bo'lagi foyda keltirishini ko'rsatadi.

Bu yerda:

DKAO'S – daromad keltiruvchi aktivlarning o'rtacha summasi;

JAO'S – jami aktivlarning o'rtacha summasi.

Ushbu ko'rsatkichlar bankning kredit siyosatning mohiyatini ko'rsatib, bank aktivlarining maqsadga muvofiq tuzilishini ko'rsatadi, ularning risklilik darajasini va bankning likvidligiga, daromadlilikiga, rentabelligiga ta'sirini ko'rsatadi.

5.3-jadval

«A» bankning riskli aktivlari

(yil boshiga)

№	Ko'rsatkichlari	Risk darajasi %	O'tgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		Farqi		O'zgarishi %
			qoldig'i mln so'm	ulushi %	qoldig'i mln so'm	ulushi %	mln so'm	%	
1.	Kassadagi naqd pul-lar va boshqa to'lov hujjat-lari (10100) ¹	0	1728	3,89	1560	3,46	-168	-0,43	-9,7

¹ Qavsda balans hisob raqamlar aks ettirilgan.

2.	Bankning O'zRMB hisobvaraqlari (10300)	0	2037	4,59	2150	4,77	113	0,18	5,5
3.	Bankning boshqa banklardagi hisobvaraqlariga (10500)	20	593	1,33	593	1,31	0	-0,02	0
4.	Davlat obligatsiyalari (10700)	10	55	0,12	55	0,12	0	-0,01	0
5.	Qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar (10800)	50	342	0,77	320	0,71	-22	-0,06	-6,2
6.	Sotib olingan debitorlik qarzlari-faktoring (11100)	100	18	0,04	0	0	-18	-0,04	0
7.	Kreditlar (12100; 12500; 12600; 12700; 13100; 14500; 14900; 15000; 15100; 15200; 15300; 15400; 15500.	100	28895	65,05	28240	62,62	-655	-2,43	-2,3
8.	Lizing (15600)	100	2021	4,55	2860	6,34	839	1,79	41,5
9.	Asosiy vositalar (16500)	100	5059	11,39	5280	11,71	221	0,32	4,4
10.	Nomoddiy aktivlar (16600)	100	162	0,36	162	0,36	0	-0,01	0
11.	Boshqa aktivlar (19900)	100	3510	7,901	3880	8,603	370	0,70	10,5
	JAMI:	x	44420	100	45100	100	680	0	1,5

Aktivlarning risklilik darajasini inobatga olgan holda amalga oshirilgan tahlil aktivlar tarkibini boshqarish imkoniyatini beradi, bu esa o‘z navbatida, bank likvidliligi va to‘lovga qobiliyatini ta‘minlashning asosi hisoblanadi.

5.4. Bank aktivlari likvidliligi tahlili

Bank likvidliligini saqlash g‘oyat muhim hisoblanadi. Bu narsa ikki maqsadga erishish uchun zarur: birinchidan, omonatlar olib qo‘yilganda bankning o‘z majburiyatlarini bajarish qobiliyatini ta‘minlash uchun, ikkinchidan, kreditlarga bo‘lgan talabni qondirish uchun.

Likvidlilik deganda – bankning o‘z majburiyatlari yuzasidan o‘z vaqtida javob bera olish qobiliyati tushuniladi. Likvidlilik bankning kundalik faoliyatida pul mablag‘lari mavjudligi yoki o‘z aktivlarini likvid mablag‘larga aylantira olish qobiliyati bilan ta‘minlanadi.

Bankni boshqarishning asosiy vazifalaridan biri, bu bank likvidliligi bilan uning daromadliligi o‘rtasidagi mutanosiblikni saqlashdir.

Har bir bank o‘zining majburiyatlarini bajarish, likvidlik talablariga javob berishi uchun bankning barcha aktivlari qaytarilish muddatiga ko‘ra likvidlik darajasi bo‘yicha guruhlariga bo‘lib chiqadi. Bular yuqori likvidli aktivlar; likvid aktivlar; uzoq muddatli likvid aktivlar.

Yuqori likvidli aktivlarga quyidagilar kiradi: kassadagi naqd pullar va ularga tenglashtirilgan mablag‘lar; Markaziy bankning majburiy rezervlar fondiga o‘tkazilgan mablag‘lar; davlat tomonidan chiqarilgan obligatsiyalar. Bu mablag‘lar yuqori likvidli bo‘lib zarur bo‘lganda bank bu mablag‘larni zudlik bilan o‘z majburiyatlari to‘loviga ishlatishi mumkin.

Likvidli aktivlar qatoriga: qaytarish muddati 30 kungacha bo‘lgan barcha kreditlar (bularga 30 kundan oshgan va qaytarish muddati ko‘pi bilan bir marotaba o‘zaytirilgan kre-

ditlar kirmaydi) kiradi va qaytarish muddati 30 kungacha bo'lgan barcha debitorlar, majburiy rezervlarga o'tkazilgan ortiqcha to'lovlar kiradi.

Uzoq muddatli likvid aktivlar qatoriga bank tomonidan so'mdagi yoki chet el valutasida berilgan va qaytarish muddati bir oydan ko'p bo'lgan kreditlar va qaytarish muddati bir yildan oshgan hamda kami bilan 50 % kafolat yoki kafillik berilgan kreditlar, qaytarish muddati o'tgan ammo davlat kafolati berilgan kreditlar, qimmatli qog'ozlarni va nodir metallarni garovga olib berilgan kreditlar ham kiradi.

Bank faoliyati jarayonida o'zining aktivlarini maqsadga muvofiq joylashtirib, bank likvidlilik talablarini bajarishi hamda o'zining majburiyatlari summasidan, ko'rinishidan kelib chiqib lahzalik, joriy va uzoq muddatli likvidlilik me'yorlarini bajarishi kerak.

Bank doimiy ravishda o'zining likvidliligini ma'lum bir darajada saqlashi, ya'ni o'zining to'lovga qobilligini shubha ostida qoldirmasligi lozim. Likvidlilikka bo'lgan talab aktivlardan keladigan daromadni oshirish faoliyatiga ma'lum darajada qarshi turadi. Ya'ni likvidlilik foydasiga bank daromadlilik suiiste'mol qilinmasligi lozim. Bankning portfelidagi saqlanadigan aktivlari qanchalik darajada likvid bo'lsa, ular bilan bog'liq risk shunchalik kichik bo'ladi, ammo shunga javoban ularga to'lanadigan foiz ham shunchalik kam bo'ladi.

Belgilangan to'lovga qobillik doirasidan chiqmagan holda aktivlarga joylashtirilgan kapitaldan daromadni oshirish bankda boshqarish san'atini belgilaydi.

Kassadagi naqd pullar – bu bankning kassasida saqlanayotgan va bankning kunlik hisob raqamlar bo'yicha naqd pul berishga, pulni maydalab berishga, naqd pul shaklida kreditlar berishga, bank xarajati uchun haq to'lashga, xizmatchilarga ish haqi berishga va boshqa xarajatlarga ishlatisish uchun zarur bo'lgan qog'oz pullar va tangalardir. Shu-

ning uchun ham bank mijozning talabini qondirish uchun beriladigan qog‘oz pullarga va tangalarga ega bo‘lishi kerak. Ushbu kassadagi naqd pullarning qoldig‘iga bir nechta omillar ta‘sir qiladi, jumladan: mavsumiylik, bankning hududiy joylashishi. Odatda jahon amaliyotida bank aktivlarining naqd pul bo‘limiga kassadagi naqd pullar, majburiy zaxiralar fondiga ajratmalar, vakillik banklarga joylashtirilgan depozitlar hamda inkassatsiya qilinayotgan naqd pullar qo‘shiladi. Chunki bu mablag‘lar birinchi talab qilinganda naqd pulga aylanadi. Shuning uchun ham bu mablag‘larni bankda «birinchi mudofaa chizig‘i» deb atashadi, sababi mijoz tasodifan o‘z depozitini yoki kredit so‘rab kelganda aynan shu mablag‘lardan foydalaniladi.

Bank aktivlari strukturasi kelganda, bu yerda haqli ravishda ta‘kidlash kerakki, birinchi darajali likvidli aktivlar hissasi qancha ko‘p bo‘lsa, bank likvidligi shuncha yuqoridir. Lekin shuni esda tutish kerakki, bunday aktivlar daromad keltirmaydi, shuning uchun bunday strukturali aktivlarni har qanday holatda maqsadga muvofiq, deb hisoblab bo‘lmaydi.

Ma‘lumki bankning daromad keltiruvchi aktivlari qatorida kreditlardan tashqari qimmatli qog‘ozlar, chet el valutasida jalb qilingan mablag‘lar ham mavjud. Albatta, ushbu aktivlarning ham tarkibini, tuzilishini o‘rganib chiqish muhim hisoblanadi.

Agar aktivlar tarkibida daromad keltiruvchi aktivlar salmog‘i qancha ko‘p bo‘lsa, bu bank o‘z aktivlaridan daromad olish maqsadida samarali foydalanayotganini bildiradi.

Bank qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion institut sifatida qatnashadi. Bu fond bozorida raqobatning kuchayishiga olib keladi. Bank qimmatli qog‘ozlar bozorida broker va diller sifatida ishtirok etadi. Birinchi funksiyani brokerlik tashkilotlar orqali amalga oshirsa, ikkinchisini fond birjalari orqali amalga oshiradi.

Bank faoliyatining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular qimmatli qog'ozlar bozorining boshqa qatnashchilaridan farqli o'laroq, shu bozorda ayni vaqtda eng salmoqli investorlar va eng ishonchli emitentlar ham bo'ladilar. Bozor iqtisodi rivojlangan mamlakatlarida kompaniya aktivlarining 40–80 % bank kapitali hisobidan ta'minlanadi, qimmatli qog'ozlar bilan o'tkaziladigan operatsiyalardan tushadigan daromadlar esa bank foydasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bank o'z aktivlarini diversifikatsiyalash, qo'shimcha daromad olish va balansining likvidligini ta'minlash maqsadida DQMOdan keng foydalanadi.

Bo'sh turgan resurslarni joylashtirib daromad topishning eng qulay usuli, bu DQMOdir. Bundan tashqari DQMO dan olingan daromadga soliq to'lanmaydi. DQMolar banklarning aktivlari ichida eng ishonchlisidir, sababi unda davlat kafolati mavjud. DQMolar ham daromadi fiksirlangan qimmatli qog'ozlar qatoriga kiradi. Ushbu tur qimmatli qog'ozlar dividend to'laydigan qimmatli qog'ozlarga nisbatan likvidli hisoblanadi.

Banklar uchun quyidagi likvidlilik koeffitsiyentlari belgilangan:

Lahzali likvidlilik koeffitsiyenti likvid shaklidagi balans aktivlari, ya'ni ekstremal vaziyatlarda tez sotiladiganlari bilan bankning muddatsiz depozit hisobvaraqlari bo'yicha majburiyatlar summasi orasidagi nisbatni bildiradi,

$$N3 = \frac{LA}{OV}$$

Bunda: **LA** – bankning pul shaklidagi aktivlari;

OV – bankning muddatsiz depozit hisobvaraqlariga doir majburiyatlari;

N3 – me'yoringing yo'l qo'yiladigan eng kam alomati 0,25 qilib belgilangan. Mazkur me'yor Markaziy bank to-

monidan kunlik balans asosida tezkor (operativ) tarzda nazorat qilib boriladi.

Lahzali likvidlik ko'rsatkichi – iqtisodiy mohiyatiga ko'ra ushbu normativ bankning omonatchilar oldidagi majburiyatlarini shu lahzada bajara olish qobiliyatini anglatadi.

Joriy likvidlik ko'rsatkichi likvid shakldagi bank aktivlarini 30 kungacha bo'lgan muddatda yo'qlab olinguncha turadigan hisobvaraqlari bo'yicha majburiyatlari summasi orasidagi nisbatni bildiradi.

$$N4 = \frac{LA(1)}{OV(1)}$$

Bunda: **LA** – qaytarish muddati 30 kungacha muddatda berilgan bankning likvid aktivlari va kreditlar;

OV – qaytarish muddati 30 kungacha bo'lgan yo'qlab olinguncha turadigan majburiyatlari;

N4 – me'yoringing yo'l qo'yiladigan eng kam miqdori 0,3 ga teng.

Tajribadan shu narsa ma'lumki, ayrim banklar o'rtasida yuqori daromadni ko'zlagan holda talab qilib olgunga qadar va qisqa muddatda qo'yilgan omonatlar hisobidan kredit berish va boshqa aktiv operatsiyalarga uzoq muddatli tartibda joylashtiradilar. Jalb etilgan mablag'larning muddati kelgan paytda esa bank omonatchilar oldidagi o'z majburiyatlarini muddatida bajarish imkoniga ega bo'lmaydi. Buning natijasida bank o'z to'lov qobiliyatini yo'qotadi. Bunday holat bankning o'z faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatibgina qolmasdan, balki omonatchilarning moliyaviy ahvoriga, qolaversa, bank tizimi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur holatlarga yo'l qo'yimaslik maqsadida bank amaliyotida aktiv va passiv mablag'larning miqdori va muddatlarini balanslash talablari o'rnatildi. Bu borada jahon bank tajribasining «bankning oltin qoidasi» deb nomlanuv-

chi qoidasi amal qiladi. Unga binoan bankning moliyaviy talablari miqdori va muddati uning majburiyatlari miqdori va muddatlariga muvofiq kelishi shart.

N4 – normativining iqtisodiy mazmuni shundan iboratki, qay darajada jami balans aktivlarining likvid qismi talab qilib olingunga qadar bo‘lgan majburiyatlarni bir vaqtning o‘zida qaytarishi mumkinligidir. Modomiki, bunday muddatli omonatchilar har qanday vaqtda bankdan o‘z omonatlarini talab qilishlari mumkin.

Yuqoridagi shartlardan kelib chiqqan holda, mazkur normativ bank tomonidan omonatchilardan jalb qilingan mablag‘lar muddati bilan ularning aktiv operatsiyalarga joylashtirish muddatlariga qat’iy muvofiq kelishini talab etadi.

Shuning bilan bir qatorda mazkur me’yorning buzilishi xalq xo‘jaligida bo‘ladigan hisob-kitoblarni sekinlashtirishga olib kelishi mumkin.

Quyida biz «A» bank joriy likvidligini aniqlash maqsadida uning likvid aktivlarini o‘rganamiz.

5.4-jadval

«A» bankning joriy likvidlik aktivlari tarkibi

(yil boshiga)

№	Joriy likvid aktivlar	O‘tgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		Farqi	
		qoldig‘i mln so‘m	ulushi %	qoldig‘i mln so‘m	ulushi %	mln so‘m	ulushi %
1.	Kassadagi naqd pullar va boshqa to‘lov hujjatlar	1728	24,7	1560	21,2	-168	-9,7
2.	Bankning O‘zRMB hisob-varaqlari (10300)	2037	29,1	2150	29,2	113	5,5

3.	Bankning boshqa banklardagi hisobvaraqlariga (10500)	593	8,5	593	8,0	0	0,0
4.	Davlat obligatsiyalari	55	0,8	55	0,7	0	0,0
5.	30 kun ichida qaytariladigan kreditlar;	2580	36,9	2980	40,4	400	15,5
6.	30 kun ichida qaytariladigan lizing;	0	0,0	30	0,4	30	0,0
	JAMI:	6993	100	7368	100	375	5,4

Bankning yil davomida likvid aktivlaridan mutlaq likvid bo'lgan kassadagi naqd pullar yil boshida 1,7 mlrd so'mdan yil oxiriga borib 168 mln so'mga kamaygan, Markaziy bankdagi pul mablag'lari esa yil boshida 2 mlrd so'mdan yil oxiriga borib 113 mln so'm (yoki 5,5 %)ga o'sib 2,1 mlrd so'mni tashkil qilgan. Bankning boshqa banklarda hisobvaraqlaridagi pul mablag'lari yil boshidagi 593 mln so'mdan yil oxiriga borib umuman o'zgarmagan, demak, bu ikki holatda bo'lishi mumkin, birinchidan, bankka yil davomida boshqa banklar likvidligi va to'lovga qodirligi pastligi sababli mablag'larni qaytara olmagan, yoki ikkinchidan, bank boshqa banklar bilan operatsiyalari natijasida pul mablag'lari teng holatda bo'lib qolgan.

Davlat obligatsiyalari ham yil boshidan yil oxiriga qadar o'zgarmagan. 30 kunda qaytarilishi kerak bo'lgan kreditlar yil boshida 2,5 mlrd so'm, yil oxirida 2,9 mlrd bo'lgan, bunda o'sish 400 mln so'm yoki 15,5 %ni tashkil qiladi. Demak, bank bir oy muddat ichida daromadi oshishini kutmoqda. 30 kun ichida qaytarilishi kerak bo'lgan lizinglar yil boshida bo'lmagan, yil oxiriga kelib esa 30 mln so'mni tashkil qilgan, bu ikki holatda bo'lishi mumkin, bankning lizing muddatlari yil oxiriga kelib tugashi kerak yoki ikkinchidan bank aktivlar portfelini diversifikatsiya qilish jarayonida lizing operatsiyalarini ko'paytirgan.

Umumiy holda tahlil qiladigan bo'lsak, bankning yil boshidagi likvid mablag'lari tarkibining 36,9 %ini 30 kunda qaytariladigan kreditlar tashkil qilgan, keyingi o'rinlarni esa kassadagi naqd pullar va vakillik hisobvarag'idagi pullar egallagan. Ammo yil oxiriga kelib kassali aktivlar (asosan naqd pul) ning salmog'i kamaygani. Lekin umumiy holda bankning likvid mablag'lari yil boshidagi 6,9 mlrd so'mdan yil oxiriga kelib 375 mln so'm (5,36 %)ga oshib, 7,3 mlrd so'mni tashkil qilgan. Bunga ta'sir qilgan asosiy omillar, Markaziy bankdagi pul mablag'lari va muddati 30 kun qolgan kreditlar hisoblanadi.

Bankning joriy likvidligini to'laqonli ravishda baholash uchun uning joriy majburiyatlariga e'tibor qaratilishi lozim.

5.5-jadval

«A» bankning joriy majburiyatlari

(yil boshiga)

№	Joriy likvid majburiyatlar	O'tgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		O'zgarishi	
		qoldig'i mln so'm	Salmog'i %	qoldig'i mln so'm	Salmog'i %	mln so'm	Salmog'i %
1.	Talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar	5300	29,4	5900	30,4	600	11,3
2.	Muddatli depozitlar ¹	3400	18,9	3500	18,0	100	2,9
3.	Boshqa banklarning hisob raqamlari	1200	6,7	1400	7,2	200	16,7

¹ 2–6-satrlarda 30 run ichida qaytarilishi lozim bo'lgan majburiyatlar hisobga olinadi.

4.	Olingan qisqa muddatli kreditlar	3600	20,0	3900	20,1	300	8,3
5.	Olingan uzoq muddatli kreditlar	3700	20,6	3800	19,6	100	2,7
6.	Mijozlarning boshqa depozitlari	800	4,4	900	4,6	100	12,5
	JAMI:	18000	100	19400	100	1400	7,8

Bankning joriy majburiyatlari o'tgan yil davomida 1,4 mlrd so'mga yoki 7,8 foizga o'sgan. Yuqorida keltirilgan jadvallar ma'lumotlaridan foydalanilgan holda bankning joriy likvidligini aniqlaymiz.

O'tgan yil bankning joriy likvidligi (699 mln so'm / 18000 mln so'm $\times 100 = 38,85\%$), joriy yil boshiga (7368 mln so'm / 19400 mln so'm $\times 100 = 38,0\%$)ni tashkil etgan.

Bankning joriy likvidligi tahlil etilayotgan davrlarda Markaziy bank tomonidan qo'yilgan talab darajasida bo'lgan (talab – 30 %dan kam bo'lmasligi lozim).

«**Qisqa muddatli likvidlik ko'rsatkichi**» bankning qaytarish muddati 30 kundan to 1 yilgacha bo'lgan depozitlar, olingan kreditlari va boshqa qarz majburiyatlariga nisbati bilan xarakterlanadi.

$$N5 = \frac{A}{D+K}$$

A – 30 kundan 1 yilgacha muddatga berilgan kreditlar.

D – 30 kundan 1 yilgacha muddatga jalb qilingan mablag'lar va depozitlar.

K – Bank sarmoyasi.

Mazkur me'yorning eng yuqori o'rnatilgan miqdori 1 ga teng.

Bank likvidligini aniqlash bo'yicha koeffitsiyentlar (K I):

Koeffitsiyentlar	Ko'rsatkichlar	Hisob-kitob formulasi	O'rnatilgan optimal me'zon	Izoh
K 11 (to'la likvidlilik)	Likvid aktivlar/jami aktivlar	L _a /A	Min-0,20	Koeffitsiyent jami aktivlarda likvid aktivlar salmog'ini va jami passivlarni qancha foizini likvid aktivlar qoplay olishligini ko'rsatadi.
K 12 (Joriy likvidlilik)	Yuqori likvid aktivlar/talab qilinguncha va muddatli majburiyatlar	L _a /M	Min-0,30	Joriy likvidlik koeffitsiyenti uchun MB tomondan o'rnatilgan majburiy me'yor ham 0,3 qi- lib belgilangan va u likvid aktivlar orqali majburiyatlarini qoplanishini ko'rsatadi
K 13 (lahzalik likvidlilik)	Kassadagi naqd pul mablag'lari/talab qilib olinguncha majburiyatlar	Npm/Tkom	Min-0,25	Kassadagi naqd pul mablag'lari orqali talab qilib olinguncha majburiyatlarini zudlik bilan qoplanishini ko'rsatadi

Bank likvidligini tahlil qiluvchi davr (oylik, choraklik, yillik) mobaynida o'zgarishlar tendensiyasiga ahamiyat berishi va o'zgarishlar ahamiyatini hamda xarakterini o'tgan davrlarga nisbatan baholashi, resurslar jalb qilishning o'tgan va joriy strategiyalarini baholashi, shuningdek, imkoni bo'lsa, o'xshash banklar bilan taqqoslanishi lozim.

Likvidlik koeffitsiyentlari o'z-o'zidan likvidlikning yetarliligi bo'yicha aniq ma'lumot bermaydi, ularga umumiy bahoning bir qismi sifatida qarash kerak. Quyida likvidlik koeffitsiyentlari bo'yicha misollar keltirilgan:

likvid aktivlar (zaxiraning ortiqcha qismi, erkin ayirboshlanadigan valuta, DQO'lari, boshqa banklardagi vakillik hisobvaraqlari), jami aktivlar;

doimiy bo'lmagan majburiyatlar (yirik depozitlar ma'lum manbalardan olingan qarzarlar) / jami aktivlar;

likvid aktivlar / Doimiy bo'lmagan majburiyatlar.

Barcha yuqorida keltirilgan ko'rsatkichlar quyidagi ma'lumotni aks ettiradi – ushbu ko'rsatkichlarning pasayishi bankning resurslarning barqaror bo'lmagan manbalarga tayanganligi yoki bank portfeldagi yuqori likvidli aktivlar ulushining kamayganligini anglatadi.

Kreditlar/Depozitlar – depozitlar, ayniqsa, mayda omonatchilarga tegishli qismi, odatda, resurslarning barqaror manbayidir. Ko'rsatkichning juda yuqori qiymati (80 foizdan ortiq) yoki o'sishi dastlabki muammolar bankdan chiqib ketadigan resurslar (banklararo bozorlardan olingan qisqa muddatli qarzarlar) manbalariga bo'lgan talabning pastligini bildiradi.

Bank rahbariyati joriy likvidlikdan tashqari o'zining likvidlik ko'rsatkichlari to'plamini ishlab chiqishi va undan foydalanishi mumkin. Mazkur ko'rsatkichlar mazmunli bo'lishi va har doim bankning moliyaviy holatini baholovchi boshqa ma'lumotlar bilan birgalikda baholanishi lozim.

Bankning to'lov qobiliyatini doimiy ravishda ta'minlashda uning kundalik likvidligini tahlil etib borish talab etiladi.

Kundalik (lahzalik) likvidlilik bankning kundalik balansi yoki analitik va sintetik bank hisobvaraqlari ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi. Kundalik (lahzalik) likvidlilik quyidagi tartibda hisoblanadi.

Kundalik (haftalik) likvidlik hisobi.

I. Joriy holat:

1. Naqd pul.

2. MB vakillik h/v.

3. Xazina veksellari (garovga qo'yilgandan tashqari).

4. Hukumatning boshqa qimmatli qog'ozlari (.....).

5. Banklarga berilgan kreditlar (overnayt).

6. Boshqa banklardagi vakillik h/v.

7. To'lov muddati kelgan boshqa banklardan olinadigan depozitlar.

8. To'lanadigan kreditlar (banklararo kreditlar bilan birga) – asosiy summaning bir qismi).

9. To'lanadigan boshqa aktivlar (lizing, faktoring)

II. Kutilayotgan moliyaviy mablag'lar:

1. Depozitlarning o'sish darajasi.

2. To'lov muddati kelgan kreditlar.

3. Boshqalar.

III. Moliyalashtirishdan kutilayotgan talab:

1. Yangi kreditlarni moliyalashtirish.

2. Depozitlarning chiqib ketishi.

3. Asosiy vositalarni sotib olish.

4. To'lov muddati to'lgan boshqa majburiyatlar.

IV. Balansdan tashqari majburiyatlar:

1. Moliyalashtirilayotgan kredit liniyalari.

2. Akkreditiv bo'yicha to'lovlar.

3. To'lov muddati kelgan qimmatli qog'ozlarni sotib olish bo'yicha majburiyatlar.

4. To'lov muddati kelgan chet el valutasini sotib olish bo'yicha majburiyatlar.

5. To'lov muddati kelgan boshqa majburiyatlar.

V. Yetishmayotgan va ortiqcha resurslar:

$$(I+II-III-IV) = (\pm).$$

Yuqoridagi hisoblar natijasida kundalik (lahzalik) ortiqcha yoki yetishmaydigan resurslar miqdori aniqlanadi. Ortiqcha mablag'lar hosil bo'ladigan bo'lsa, ularni daromad keltiruvchi aktivlarga yo'naltirish yoki yetishmaydigan resurs bo'lsa, ular o'rnini qo'shimcha majburiyatlar jalb etish evaziga to'ldirish choralarini ko'radi.

Shunday ekan tezkor likvidlilik tahlili ham bankning to'lov qobiliyatini doimiy ravishda mustahkamlash hamda kreditorlar ishonchini yo'qotmaslik asosi bo'lib xizmat qiladi.

5.5. Bank aktivlaridan samarali foydalanish tahlili

Banklar mavjud aktivlaridan samarali foydalanishlari lozim. Bank aktivlari turli-tuman bo'lib, ular har xil faoliyatda ishtirok etadilar. Lekin barcha aktivlarning foydalanishini umumiy ko'rsatkichlar bilan ifodalash mumkin. Tahlildan barcha aktivlarning foydalanishidan tashqari, banklar faoliyatida bir xil foydalanishda bo'lgan aktivlar guruhini alohida o'rganish lozim. Masalan, asosiy vositalardan, kreditga berilgan mablag'lardan, qimmatli qog'ozlarga qo'yilgan mablag'lardan qanday foydalanilmoqda.

Bank barcha aktivlarining samarali foydalanishini ifodalovchi umumiy ko'rsatkichlarga: aktivlarning natijaviyligi (A_n), aktivlarning daromadliligi (A_d), aktivlarning tejamkorligi (A_t) va aktivlarning foydaliligi (A_f) ko'rsatkichlarini kiritish mumkin.

Bank aktivlarining natijaviyligi (A_n), deganda bank fa-

oliyatining asosiysi bo'lgan kredit aylanmasini aktivlarining o'rtacha summasiga nisbati tushuniladi. Bu ko'rsatkich bank mavjud aktivlaridan foydalanib, hisobot davrida (oy, kvartal, yil) ularning har bir so'miga necha so'mlik kredit aylanmasiga erishdi, degan savolga javob beradi.

$$An = \frac{\textit{Kredit aylanmasi}}{\textit{aktivlar o'rtacha summasi}}.$$

Bank kredit aylanmasi, deganda tahlil qilinayotgan davrda (chorak, 6 oy, 9 oy, bir yil va hokazo) mijozlarga kredit berib, qaytarib olingan summa tushuniladi.

Masalan, bank hisobot yilida 126,0 mlrd so'm kredit berib, qaytarib olgan, aktivlarining o'rtacha summasi esa 41,0 mlrd so'm. Bank barcha aktivlarining natijaviyligi

$$An = \frac{126,0}{41,0} = 3,07 \text{ bo'lgan.}$$

Bank aktivlarining daromadliligi bank kredit va boshqa operatsiyalaridan olingan barcha daromad summalarini, ya'ni hisobot davrida olingan barcha daromad summalarini aktivlarining o'rtacha summasiga bo'lib topiladi.

$$Ad = \frac{\textit{barcha daromadlar summasi}}{\textit{aktivlar o'rtacha summasi}}.$$

Bank aktivlari tejamkorligi (At), deganda bank mavjud aktivlardan foydalanish uchun ularning har bir so'miga qancha xarajat qilayapti, degan savolga javob beradi. Bu ko'rsatkich At bankning tahlil qilinayotgan davridagi xarajatlarning summasini aktivlar o'rtacha summasiga bo'lib topiladi.

$$At = \frac{\textit{xarajatlarning summasi}}{\textit{aktivlar o'rtacha summasi}}.$$

Aktivlarning foydaliligi (Af) ko'rsatkichi bank foydasini aktivlarning o'rtacha summasiga bo'lib topiladi va bank ak-

ktivlaridan foydalanib, ularning har bir soʻmiga, qancha foyda olayapti, degan savolga javob beradi.

$$Af = \frac{\text{sof foyda summasi}}{\text{aktivlar o'rtacha summasi}}$$

«A» bankimiz misolida uning aktivlaridan olgan daromadlari va ularning oʻzgarishini koʻrib chiqamiz:

5.7-jadval

«A» bankning aktiv operatsiyalaridan olgan daromadlari tahlili

(yil boshiga)

№	Daromad keltiruvchi aktivlar	Oʻtgan yil			Joriy yil			Farqi		
		oʻrtacha qoldigʻi (mln soʻm)	daromad darajasi (%)	daromad miqdori (mln soʻm)	oʻrtacha qoldigʻi (mln soʻm)	daromad darajasi (%)	daromad miqdori (mln soʻm)	oʻrtacha qoldigʻi (mln soʻm)	daromad darajasi (%)	daromad miqdori (mln soʻm)
1.	Davlat obligatsiyalari	55	10	5,5	55	10	5,5	0	0	0
2.	Qimmatli qogʻozlarga qilingan obligatsiyalar	345	6	21,12	331	8	25,5	-14	2	4,48
3.	Sotib olingan debitorlik qarzlari-faktoring	18	20	3,6	9	20	1,8	-9	0	-1,8
4.	Daromad keltiruvchi kreditlar	26860	20	5758,6	28461	18	5095,6	1601	-2	663,0
5.	Lizing	1830	16	292,8	2440	16	390,4	610	0	97,6
	JAMI:	29108	X	5694,6	31296	X	5547,16	2188	X	-147,44

O'rganilayotgan davrda bankning Davlat obligatsiyalariga kiritgan mablag'laridan o'rtacha 5,5 mln so'm miqdorida daromad olgan, yil oxiriga ham bu qiymat o'zgarmay qolgan. Yil boshida qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan mablag'lardan 21,12 mln so'm miqdorida daromad olgan bo'lsa, bank yil oxiriga borib, qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan mablag'larning yil boshidagi qoldig'i yil oxiridagi qoldig'iga nisbatan kamaygan bo'lsa hamki, daromadlilik darajasi 2 foizga oshganligi natijasida 25,6 mln so'm daromad oldi. Sotib olingan debitorlik qarzlari bo'yicha esa daromad yil oxiriga borib olinmagan, bunda faktoring operatsiyalarining yil davomida qilinmaganligi sabab bo'lgan. Daromad keltiruvchi kreditlarning yil boshiga daromadlilik darajasi 20 % bo'lib, 5758,6 mln so'm daromad olib kelgan, biroq yil oxiriga borib daromadlilik darajasining 2 %ga kamaygani hamda berilgan kreditlar miqdorining keskin tushishi natijasida ham kreditdan olingan daromadlilik 663 mln so'mga kamayib, 5095,6 mln so'mni tashkil qilgan. Lizing operatsiyalari esa aksincha, yil boshida qilingan lizing operatsiyalari natijasida 292,8 mln so'm daromadlilik bo'lsa, yil oxiriga borib bu qiymat 390,4 mln so'mni tashkil qilgan, bu holatda lizingni yil boshidagi daromadlilik darajasi 16 %, yil oxiriga borib ham o'zgarmagan, lekin lizingning miqdori 2440 mln so'mni tashkil qilgan.

Bankning yil davomida daromad keltiruvchi aktivlarining daromadlilik darajasi tahlili jarayonida yil boshida eng ko'p daromad keltirgan bu faktoring hamda kredit operatsiyalari bo'lgan. Yil oxiriga borib esa kredit operatsiyalarining daromadlilik darajasi kamaygan, bu berilgan kreditlar tarkibida shubhali kreditlarning salmog'i ko'payib ketganidan bo'lishi mumkin. Lizing operatsiyalarining daromadlilik darajasi o'zgarmagan bo'lsa ham, lekin yil oxiriga qoldig'ining ko'pligi sababli daromad keltirgan mablag'lar qiymati ortgan.

6-BOB. TIJORAT BANKLARI DAROMADLARI VA XARAJATLARI TAHLILI

6.1. Bank daromadlari tarkibi va dinamikasi tahlili.

6.2. Bank xarajatlarining tahlili.

6.1. Bank daromadlari tarkibi va dinamikasi tahlili

Bozor iqtisodiyoti sharoitida barcha tijorat faoliyatining asosiy maqsadi maksimal darjada olinadigan daromadlari miqdorini oshirishdan iborat bo'lgani kabi tijorat banklari ham doimiy olinishi mumkin bo'lgan daromadlarini oshirib borishga harakat qiladi.

Banklarning klassik vazifalaridan kelib chiqadigan bo'lsak, banklarning asosiy daromadlari ularning aktiv operatsiyalari hamda vositachilik faoliyati natijasida vujudga keladi.

Oxirgi yillarda rivojlangan davlatlarda katta ahamiyatga ega bo'lib borayotgan nokredit xarakterdagi mijozlarga bank xizmatini ko'rsatish daromad manbayining muhimligi bo'yicha ikkinchi hisoblanadi. Odatda bu daromadlarni komission daromad deyiladi. Xizmatlarga to'lov, komission mukofot ko'rinishida olinadi. Komission mukofot hamma qilinadigan operatsiya yoki shartnoma summasidan foiz ko'rinishida o'rnatiladi.

Bank xizmatlari juda ham xilma-xil va doimo har xil yangiliklar bilan to'ldirib boriladi. Bankka komission daromad keltiruvchi asosiy xizmatlarga quyidagilarni kiritish mumkin: yuridik va jismoniy shaxslarning hisob-kitob kassa xizmatlari, plastik kartochkalar bilan operatsiyalar, bank

kafolatlarini berish, mijozlarning valuta shartnomalaridagi bank xizmatlari, qimmatli qog'ozlar bozoridagi brokerlik xizmatlar va boshqalar.

Rossiyada, shuningdek, ko'pgina chet davlatlarda ko'pchilik banklar hisob-kitob, kassa va boshqa xizmatlarini mijozlarga tekinga ko'rsatishardi. Foiz marjasining pasayishi natijasida, ya'ni, resurslarni jalb qilish va joylashtirishning o'rtacha qiymatlari orasidagi farq tufayli banklar bunday amaliyotdan voz kechishlariga to'g'ri keldi. Hozirgi paytda Banklar umumiy daromadlari hajmida komission daromadlarning o'sganligini ko'rishimiz mumkin. Bu faqatgina foiz marjasi darajasining qisqargani va moliya bozoridagi daromadlaridan tashqari komission daromadlarining foizli daromadlarga nisbatan barqarorligi bilan bog'liq.

Bundan tashqari bank chet el valutasidagi vositalarni qayta baholash orqali ham daromad olishi mumkin. Agar chet el valutasini kursining oshishi, shu valutadagi nominallashtirilgan bank aktivlari passivlarni oshiradi va aksincha, chet el valutasini kursining pasayishi, shu valutada nominallashtirilgan aktivlarning oshishiga olib keladi. Valuta kursining katta tebranishi va bankning valuta bozoridagi yuqori aktivligi sharoitida bu daromadlar bankning operatsion daromadlari tarkibida muhim hissaga ega bo'lishi mumkin.

Qo'shimcha faoliyatdan daromadlar bank daromadlari tarkibida unchalik katta ulushga ega emas. Ular o'z ichiga nobank xarakterdagi xizmatlar ko'rsatishdan, korxonalar va tashkilotlar faoliyatida ishtirok etishdan, ijaraga berish va binoni realizatsiya qilishdan va boshqalardan daromadlar oladi.

Bank yordamchi bo'limlarining tijorat faoliyatidan qo'shimcha daromad olishi mumkin. Masalan, agar bank shax-

siy reklama xizmatiga ega bo'lsa, o'z mijozlariga reklama xizmatlarini ko'rsatishi, shuningdek, boshqa xizmatlar ham faqatgina bank faoliyatini ta'minlashga emas, balki mijozlarga pullik xizmat ko'rsatishlari ham mumkin. Bular yuridik, informatsion, telekommunikatsiya, marketing, auditor, transport va boshqa xizmatlar bo'lishi mumkin.

Bank asosiy va qo'shimcha faoliyat daromadlaridan tashqari, boshqa daromadlar kategoriyasiga kiruvchi daromadlar ham olishi mumkin. Ular:

- jarima, penyalar, mijozlardan olinadigan jarimalar,
- ortiqcha tushumlarning kassaga tushushi;
- zaxira summasini qayta tiklash;
- hisobot yilida tushgan yoki aniqlangan o'tgan yilgi daromadlar;
- daromadga soliq ortiqcha to'laganligi uchun budjetdan mablag' qaytarish va boshqalar.

Bu daromadlar mohiyatan tasodifiy yoki bankning hisobot davrida «Ishlab topilmagan» hisoblanadi. Ular odatda, kelasi davrga daromad rejasi tuzilganda hisobga olinmaydi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan daromad turlarini jadval ko'rinishida quyidagicha ifodalash mumkin:

6.1.-jadval

Bank faoliyati turi bo'yicha daromadlar guruhi

Bank faoliyati turlari	Daromad turlari
1	2
Ssuda operatsiyasi	<ul style="list-style-type: none"> • kredit berganlik uchun foiz • veksellar bo'yicha foizli daromad • o'tgan yilgi kredit operatsiyalari bo'yicha daromad
Diskont operatsiyasi	<ul style="list-style-type: none"> • faktoring va forfeyting operatsiyalari bo'yicha diskont daromad

Qimmatli qog'ozlar bilan operatsiya	<ul style="list-style-type: none"> • uzoq muddatli majburiyatlarga qo'yilmalardan daromad • qimmatli qog'ozlarni qayta sotishdan daromad • qimmatli qog'ozlar bilan bo'ladigan operatsiyalardan olinadigan boshqa daromadlar
Kafillik faoliyati	<ul style="list-style-type: none"> • berilgan kafolatlar bo'yicha olingan komissiyalar
Depozit operatsiyalari va mijoz topshirig'i bo'yicha operatsiyalar	<ul style="list-style-type: none"> • kassa operatsiyasi; • inkassatsiya operatsiyasi; • hisob-kitob operatsiyalaridan olinadigan komissiya
Valuta operatsiyasi	<ul style="list-style-type: none"> • chet el valutasida bo'lgan operatsiya bo'yicha daromad • forvard, fyuchers, svop, opsiyon operatsiyalarini o'tkazishdan daromadlar
Bank faoliyatining boshqa yo'nalishi	<ul style="list-style-type: none"> • mulkni ijaraga berishdan daromad • lizing operatsiyalaridan daromad • axborot xizmatlaridan daromad • jarima, penyalar va boshqalar

Odatda bank daromadi foizli va foizsiz daromadlarga ajratilib o'rganiladi. Ushbu daromadlarga asosan, Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi, mamlakatda inflatsiya darajasi bank xizmatlariga bo'lgan talab va takliflar darajasi kabilar ta'sir etadi.

Banklar daromadlarini tahlil qilishda dastavval ularning tarkibi va dinamikasi o'rganiladi.

Bu o'z navbatida bank daromadlariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash imkoniyatini beradi. Ushbu holat o'z navbatida yuqori daromad keltiruvchi xizmatlarini yanada kengaytirish lozimligini aniqlash imkoniyatlarini beradi.

«B» bankning daromadlari tarkibi va dinamikasi¹

(yil boshiga)

№	Olingan daromadlar	O'tgan yil		Joriy yil		Joriy yil o'tgan yilga nisbatan o'zgarishi	
		qoldig'i mln so'm	salmog'i %	qoldig'i mln so'm	salmog'i %	mln so'm	ulushi %
	Kreditlardan olingan foizli daromadlar	5372	45,0	5123	42,5	-249	-4,6
1.	O'zRMB va boshqa banklardagi hisob-varaqlar bo'yicha daromadi	0	0,0	0	0,0	0	0,0
2.	Davlat obligatsiyalaridan olingan daromadlar	5,5	0,05	5,5	0,05	0	0,0
3.	Qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalaridan olingan daromadlar	20,7	0,2	26,5	0,2	5,8	28,0
4.	Sotib olingan debitorlik qarzlari-faktoring operatsiyasidan olingan daromadlar	3,6	0,03	1,8	0,01	-1,8	-50,0
5.	Lizingdan olingan daromadlar	293,1	2,5	390,4	3,2	97,3	33,2
	Jami foizli daromadlar:	5694,9	47,7	5547,2	46,1	-147,7	-2,6
	Foizsiz daromadlar					0	0,0

¹ «B» bank shartli ravishda olingan.

7.	Vositachilik va boshqa xizmatlardan olingan daromadlar	5680	47,6	5790	48,1	110	1,9
8.	Valuta operatsiyalaridan ko'rilgan foyda	543	4,5	680	5,6	137	25,2
9.	Boshqa operatsiyalaridan olingan daromadlar	21	0,2	23	0,2	2	9,5
	Jami foizsiz daromadlar	6244	52,3	6493	53,9	249	3,9
	Jami daromadlar:	11938,9	100	12040,2	100,0	101,3	0,8

«B» banki o'tgan yilda 11938,9 mln so'm daromad olgan. Uning 6244,0 mln so'mi, ya'ni 52,3 foizini foizsiz daromadlar va 5694,9 mln so'mini, ya'ni 47,7 foizini foizli daromadlar tashkil etgan.

Joriy yilda olingan jami daromad 12040,2 mln so'mga teng bo'lgan. Ushbu yilda bankning daromadlari 101,3 mln so'm, ya'ni 0,8 foizga o'sgan.

Foizli daromadlarning asosiy qismini berilgan kreditlar uchun olingan foiz daromadlari tashkil etgan bo'lsa, foizsiz daromadlar asosan, vositachilik va boshqa xizmatlardan kelib tushgan.

Joriy yilda foizli daromadlarning 147,7 mln so'm (2,6 %)ga, kreditlardan olingan daromadlarning 249 mln so'm (4,6 %)ga kamayib ketganligi ushbu bankning kredit siyosatida jiddiy kamchiliklar mavjudligini bildiradi. Bundan tashqari ushbu holatga bankning foiz siyosati ham ta'sir etishi mumkin.

Markaziy va boshqa banklardagi, hisobvaraqlar bo'yicha daromadlarning yo'qligi, ushbu bank tomonidan boshqa banklarga daromad olish maqsadida depozit mablag'lari qo'yilmaganligini bildiradi.

Davlat obligatsiyalari va boshqa qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalaridan olgan daromadlari juda kam ulushni tashkil etadi. Bu holat, bank aktivlarida qimmat-

li qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning juda oz miqdorini tashkil etishi bilan izohlanadi. Keyingi davrda bankning lizing operatsiyalari va ulardan olingan daromadlar miqdorining oshib borishi kuzatiladi. Ushbu operatsiyalardan bankning joriy yilda olgan daromadlari, o'tgan yilga nisbatan 33,2 foizga oshgan. Foizsiz daromadlarning asosiy qismi ko'rsatilgan xizmatlardan kelib tushgan bo'lib, uning asosiy qismi esa mijozlarga hisob-kitoblarda vositachilik evaziga hosil bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, bank kelgusi davrda o'zining kredit va foiz siyosatini tubdan qayta ko'rib chiqishi, ko'proq daromad keltiradigan faktoring va lizing operatsiyalarini kengaytirishi va investitsion siyosatiga ham o'zgartirishlar kiritishi lozim bo'ladi.

Shuni alohida qayd etib o'tishimiz lozimki, banklarning faoliyati nihoyatda keng qamrovli va xilma-xildir. Yagona bir xolding kompaniyalari ko'rinishida, bank va uning joylardagi filiallari ko'rsatadigan xizmatlarning xilma-xilligiga, mumkin qadar o'z mijozlariga xizmat ko'rsatishning qulay hamda arzon turllari joriy etilmoqda.

So'nggi vaqtlarda bank ishiga kiritilayotgan muhim yangiliklar – kredit kartochkalarini qo'llash, ishbilarmon firmalarga zamonaviy xalqaro andozalar asosidagi buxgalteriya xizmatlarini ko'rsatish, faktoring operatsiyalari, ijarani moliyalashtirish, yevrodollar bozoridagi operatsiyalarda ishtirok etish, favqulodda holatlarda pul hujjatlarini inkasatsiyalash uchun abonent yashiklari tizimidan foydalanish va boshqalar qo'llanilmoqda.

Dunyo miqyosida tan olinayotgan eng ilg'or va zamonaviy bank texnologiyalarini O'zbekiston bank tizimiga qo'llash, bu bank daromadlari ko'lamini kengaytirishining muhim manbasi bo'lib hisoblanadi.

Bank daromadining mohiyati va boshqa moliyaviy institutlardan farqlanib turuvchi xususiyati – bank pul resursla-

rini tashkil etib va ularni yuqori daromadli bank portfella-rini yaratish layoqati bilan tavsiflanadi.

Bank resurslarini tashkil qilish imkoniyatlari iqtisodiyot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ular moslashuvchan kredit tizimini amalga oshirmoqda, bu iqtisodiyotning bar-qaror rivojlanishiga zarur shart-sharoitlarni yaratib ber-moqda.

6.2. Bank xarajatlari tahlili

Bank daromadliligi, birinchi navbatda, xarajatlarini ka-maytirishga bog‘liq. Bank ishi texnologiyasidagi muvaffaqi-yatlar joriy xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi.

Xarajat – bu pul vositasini ishlab chiqarish (bank) va noishlab chiqarish (nobank) faoliyatlariga ishlatish (xarajat qilish) tushuniladi.

Odatda, bank xarajatlari quyidagicha tasniflanadi:

1. Operatsion xarajatlar:

1.1. Foizli xarajatlar.

1.2. Komission xarajatlar.

1.3. Moliya bozoridagi operatsiyalar bo‘yicha xarajatlar.

1.4. Boshqa operatsion xarajatlar.

2. Bank faoliyatini funksionallashtirishni ta‘minlashi bo‘yicha xarajatlar.

3. Boshqa xarajatlar.

Bank operatsiyalarini bajarish bilan bog‘liq bo‘lgan xa-rajatlar operatsion xarajatlar deyiladi. Ularni to‘g‘ri yoki o‘zgaruvchan xarajatlar deyish mumkin. Chunki xarajat-ning kattaligi bank amalga oshirgan operatsiya hajmiga to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liq bo‘ladi.

Bankning xarajatlari strukturasi ishlab chiqarish korxo-nasinikiga nisbatan boshqacha bo‘ladi. Bankda xomashyo va materiallarga katta xarajatlar yo‘q, eksplutatsiya va asosiy

vositalarning xizmatlariga xarajatlar qiyosan unchalik katta emas, hattoki ish haqiga to'lov ham bank xarajatlari-ning umumiy summasida katta ulushga ega emas. Bank xarajatlari strukturasi ko'proq savdo-vositachilik korxonala-ri xarajatlari strukturasi eslatadi. Mablag'larni joylashti-rishdan daromad olish uchun avvalo, bu mablag'larni jalb qilish kerak. Kredit va qo'yilmalarning bir qismi bankning o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi, kredit resurs-larining asosiy qismini jalb qilingan mablag'lar tashkil qi-ladi. Jalb qilingan mablag'larga esa bank foiz to'lashi ke-rak. Odatda, bank xarajatlarning katta qismini jalb qilin-gan mablag'larga xarajatlar tashkil qiladi. Bu to'lovlar fo-iz shaklida amalga oshirilganligi uchun, bu xarajatlar foiz-li deyiladi.

Kredit faoliyati bilan aktiv ishlaydigan universal bankda foizli xarajatlarning ulushi hamma xarajatlarning deyar-li 70 %ini tashkil etishi mumkin. Foizli xarajatlarning kat-taligi va ularning xarajatlar umumiy hajmidagi ulushi bank passivlari tuzilishiga bog'liq. Aholi omonatlari va banklara-ro kreditlar bank uchun qimmatli hisoblanadi. Shuningdek, banklar yuridik shaxslar depozitlari va chiqarilgan qarz maj-buriyatlariga (obligatsiya, foizli veksellar va depozit sertifi-katlari) nisbatan katta foizlar to'laydi. Bank uchun eng ar-zon xarajat bo'lib, yuridik shaxslarning hisob-kitob va joriy hisob raqami, jismoniy shaxslarning talab qilib olinguncha hisob raqami mablag'lariga to'lanadigan to'lovlar hisobla-nadi.

Bank majburiyatlari strukturasi bu mablag'lar ulushi qancha ko'p bo'lsa, foizli xarajatlar shuncha kam bo'ladi va bank foydasi ko'payadi.

Bank foizli xarajatlari uning umumiy hajmiga nisba-tan o'sishi, bankning kredit resurslarini oladigan bozor kon-yunkturasi yaxshi emasligidan yoki bankning bu bo-zorlardagi raqobat mavqeyini yomonlashganligidan dalolat

beradi. Foizli xarajatlarning o'sishi, foizli daromadlarning adekvat o'sishi bilan yonma-yon borsa, bu hol normal hisoblanadi. Foizli daromadlarning o'sish sur'ati foizli xarajatlarning o'sishidan o'zib ketsa, bu hol bank uchun ideal hisoblanadi.

Odatda, moliya bozoridagi operatsiyalar bo'yicha xarajatlarni alohida guruhga ajratishadi. Bank bu bozorlardan qimmatliklarni realizatsiya qilish bo'yicha daromadlar oladi (qimmatli qog'ozlar, chet el valutalari, qimmatli metallar va boshqalar), xarajatlarga esa, qimmatliklarni olish uchun ketgan sarflar kiradi. Bank kuponli obligatsiya sotib olayotganida yig'ilgan kuponli daromadlarni to'lashiga to'g'ri keladi. Kuponsiz qimmatli qog'ozlar odatda, diskont bilan sotib olinadi. Moliya bozori konyunkturasi yomonlashganda, qimmatli qog'ozlar, chet el valutasini va boshqa mulklarni qayta baholash natijasida bank anchagina xarajatlar qilishiga to'g'ri keladi.

Bevosita aniq bank operatsiyalari bilan bog'liq bo'lgan boshqa xarajatlar: aylanmadan har xil soliqlar (masalan: chet el valutasini sotib olishga soliqlar), mijozlar to'lovlari bo'yicha pochta va telegraf xarajatlari va boshqalar. Bu xarajatlar boshqa operatsion xarajatlar deyiladi.

Bank faoliyatini ta'minlash bo'yicha xarajatlar, bankni funkcionallashtirishni ta'minlash bilan bog'liq, ammo aniq operatsiyalarga to'g'ridan to'g'ri bormaydigan xarajatlar bu guruhga kiradi. Iqtisodiy nazariyada ularni egri yoki shartli-doimiy xarajatlar deyiladi.

Aktivlari hajmi kichik va o'rta bo'lgan banklarda bu xarajatlar summasi unchalik bilinmaydi. Jalb qilingan va joylashtirilgan resurslari hajmi katta bo'lgan yirik banklarda bank faoliyatini ta'minlash bo'yicha xarajatlar umumiy xarajatlarning 10–12 %ini tashkil etadi.

Bank faoliyatini ta'minlash bo'yicha xarajatlar tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Personalga xarajatlar (ish haqi, mukofot, moddiy yordam, xodimlarga har xil imtiyozlar berish, komandirovka xarajatlari, personalni izlash va o'qitish bo'yicha xarajatlar, mehnatni muhofazalash xarajatlari va boshqalar).

2. Bino va inshootlarga xarajatlar (ijara, amortizatsiya, binolar remonti va ekspluatatsiyasi, kommunal to'lovlar, yer solig'i, mol-mulk solig'i, binoni qo'riqlashga xarajatlar va boshqalar).

3. Ish joyini asbob-anjomlar bilan ta'minlashga xarajatlar (sotib olish, remont, bank uskunalari xizmati va asrangligi: kompyuter, mebel, qo'riqlash, signalizatsiya, seyf, hisob mashinalari, valuta detektorlari va boshqalar).

4. Reklamaga xarajatlar.

5. Bank faoliyatini informatsion ta'minlashga xarajatlar (vaqti-vaqti bilan bo'lib turadigan nashrlar, maxsus adabiyotlarni sotib olish va yozilish, informatsion mahsulotlar va tashqi agentlar xizmatiga to'lovlar, marketing izlanishlariga xarajatlar).

6. Aloqa va telekommunikatsiyaga xarajatlar (aloqa kanallarini o'tkazish va ijarasi, telefon va Internet xizmatiga to'lovlar va boshqalar).

7. Transport xarajatlari.

8. Bank faoliyatini ta'minlash bo'yicha boshqa xarajatlar (auditorlik tekshiruvlariga xarajatlar, aksionerlar yig'ilishini tashkil etishga, notarial va yuridik xizmatlarga to'lovlar).

Bank faoliyatini ta'minlash bo'yicha xarajatlarni har xil mezonlar bo'yicha quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- joriy xarajatlar va kapital xarakterdagi xarajatlar (asosiy vositalarni sotib olish);
- ishlab chiqarish va noishlab chiqarish xarajatlari;
- chiqimlarga tegishli xarajatlar va sof foydadan amalga oshirilgan xarajatlar;
- me'yoriy va nome'yoriy xarajatlar.

Me'yoriy xarajatlarga komandirovka, reklama, kadrlarni

tayyorlash va boshqa ayrim xarajatlar kiradi. Bu yerda qonunda ko'rsatilgan me'yorlar doirasidagi xarajatlar summasi ko'zda tutiladi.

Banklar O'zbekiston Respublikasi Pensiya fondiga, O'zbekiston Respublikasi Aholini ish bilan ta'minlash davlat fondiga, O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy sug'urta fondiga qonunlarga muvofiq o'tkaziladigan majburiy ajratmalar, jumladan, bank to'lovlarini amalga oshiradilar. Bank no-davlat pensiya fondlariga, ixtiyoriy tibbiy sug'urta va ixtiyoriy sug'urtaning boshqa turlari uchun o'tkazgan ajratmalari, qonunlarga muvofiq bank mulkini va bank xodimlarini davlat sug'urtasidan o'tkazish bo'yicha to'lovlar ham bankning foizsiz xarajatlariga kiradi.

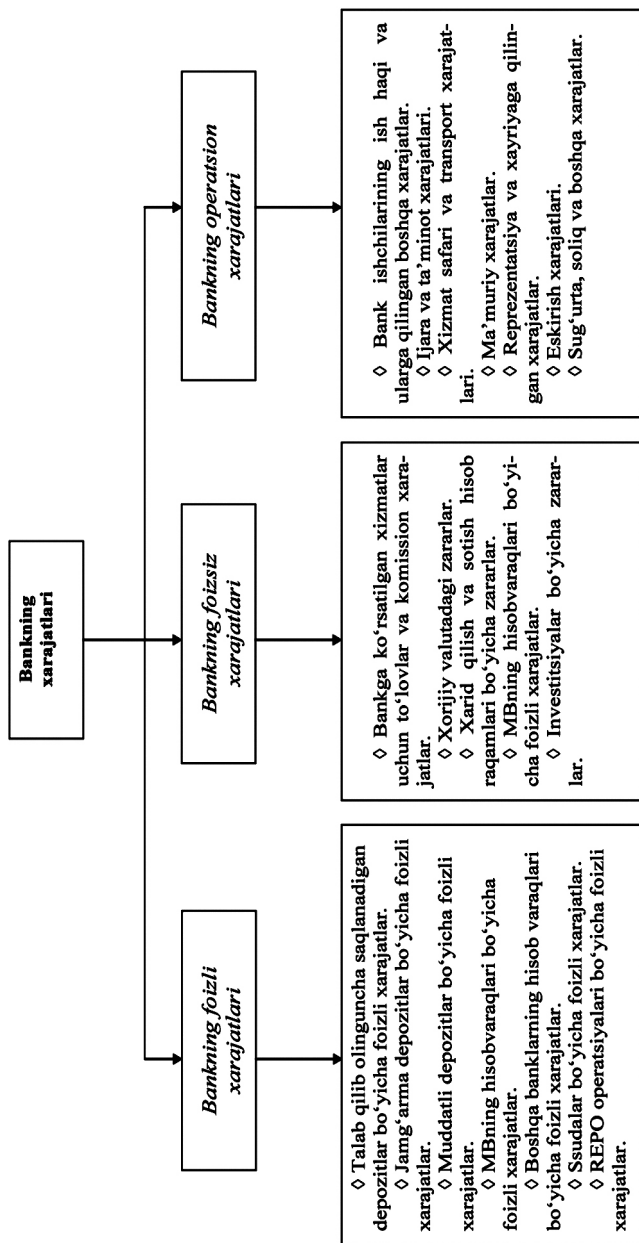
Bank asosiy fondlarni, jumladan, ularning bank faoliyatini amalga oshirishda foydalanadigan alohida qismlarini, xususan, tushumni inkassatsiya qilish uchun avtomobil transportini ijaraga olish bo'yicha xarajatlar qiladi.

Bank xodimlari va bank xodimlari bo'lgan, ya'ni huquqiy tusda tuzilgan shartnomalar bo'yicha bajarilgan ishlar uchun ish haqi to'lash xarajatlari amaldagi qonunlarga muvofiq, navbatdagi va qo'shimcha ta'tillar pulini, shuningdek, tibbiy ko'riklardan o'tish davlat majburiyatlarini bajarishlar uchun sarflangan vaqt evaziga haq to'lash kabi xarajatlar qiladi.

Bundan tashqari, bankning foizga daxli yo'q xarajatlariga bank sohasida malakali kadrlar tayyorlashda qiladigan xarajatlari kiradi. Bank oliy o'quv yurtlari bilan kelishilgan shartnomaga muvofiq bank sohasiga malakali kadrlar tayyorlash, bank xodimlari malakasini oshirish va qayta tayyorlash xizmatlari uchun haq to'laydi. Bunda bank nomoddiy aktiv shakllantiradi va bu kelajakda o'z samarasini beradi.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda, bank xarajatlari-ni quyidagicha tarkibiy qismlarga bo'lib keltirish mumkin:

Bank xarajatlari tarkibi

Boshqa xarajatlar kategoriyasiga koʻzga tutilmagan holdlarda boʻladigan tasodifiy xarajatlar kiradi. Boshqacha qilib aytganda, bank faoliyatidagi risklarni qoplashga ketgan **xarajatlar** deyish mumkin. Bu xarajatlar bank tizimi smetasiga qoʻshiladi yoki oldingi davrdagi koʻzda tutilmagan xarajatlar darajasidan kelib chiqqan holda, smetada aniq bir summa nazarda tutiladi.

Boshqa xarajatlarga quyidagilar kiradi:

- shtraflar, penyalar, jarimalar;
- hisobot davrida chiqqan oʻtgan yilgi xarajatlar;
- bank mulkining realizatsiyasi boʻyicha xarajatlar;
- debitorlik qarzlarini yopish boʻyicha xarajatlar;
- mijoz noroziligi boʻyicha toʻlangan toʻlovlar;
- boshqa xarajatlar.

Bank xarajatlarini tahlil etishda xarajatlar tarkibi, dinamikasi, daromadlarga mosligi va samaradorligi masalalariga eʼtibor qaratiladi.

«B» banki xarajatlari tahlilini quyidagi misolda koʻrib oʻtamiz.

6.3-jadval

«B» bankning xarajatlari tarkibi va dinamikasi

(yil oxiriga)

№	Joriy likvid aktivlar	Oʻtgan yil boshiga		Joriy yil boshiga		Oʻzgarishi	
		qoldigʻi mln soʻm	salmogʻi %	qoldigʻi mln soʻm	salmogʻi %	mln soʻm	salmogʻi %
1.	Talab qilib olinadigan depozitlar uchun toʻlangan foiz xarajatlari	45,2	0,4	46,4	0,4	1,2	2,7
2.	Jamgʻarma depozitlar boʻyicha, foiz xarajatlari	148,5	1,4	151,6	1,4	3,1	2,1

3.	Muddatli depozitlar bo'yicha foiz xarajatlari	1260	12,1	1271	12,1	11	0,9
4.	Depozit sertifikatlari bo'yicha foiz xarajatlari	0	0,0		0,0	0	0,0
5.	Banklarga to'langan foiz xarajatlari	520	5,0	515,6	4,9	-4,4	-0,8
6.	Kreditlar bo'yicha ehtimoliy zaxiralar operatsion xarajatlari	730	6,99	740	7,1	10	1,4
7.	Xodimlarga to'langan ish haqi va boshqa xarajatlar	4120	39,4	4125	39,4	5	0,1
8.	Ijara xarajatlari	210	2,0	218	2,1	8	3,8
9.	Transport va xizmat safari xarajatlari	51	0,5	55	0,5	4	7,8
10.	Ma'muriy xarajatlar	580	5,6	585	5,6	5	0,9
11.	Asosiy vosita eskirishi – amortizatsiya	510,9	4,9	529,9	5,1	19	3,7
12.	Sug'urta, soliq va boshqa to'lovlar	820,5	7,9	830,8	7,9	10,3	1,3
13.	Boshqa operatsion xarajatlar	218,5	2,1	220,9	2,1	2,4	1,1
14.	Olingan kreditlar uchun to'lovlar	1230	11,8	1180	11,3	-50	-4,1
	JAMI:	10444,6	100	10469,2	100	24,6	0,2

«B» bankning joriy yil xarajatlari o'tgan yilga nisbatan 24,6 mln so'm yoki 0,2 foizga o'sgan. Xarajatlar tarkibida asosiy o'rinni xodimlarga to'langan ish haqi va boshqa xarajatlar tashkil etgan. Ular hisobiga umumiy xarajatlarning 39,4 foizi to'g'ri keladi.

Jamg'arma va muddatli depozitlar uchun to'langan foiz to'lovlarning umumiy xarajatlardagi ulushilari pastligi bank majburiyatlari tarkibida ularning salmog'i kamli-

gi bilan izohlanadi. Foizli daromadlar miqdorini oshirish uchun, bank tomonidan barqaror majburiyatlar jalb etishga va ularni yuqori foizli daromad keltiruvchi kredit, lizing va faktoring operatsiyalariga yo‘naltirishni tashkil etmog‘i lozim.

Olingan kreditlar uchun to‘lovlar va kreditlar bo‘yicha ehtimolli zaxiralar, operatsion xarajatlar ham yil boshiga 18 foizdan oshib ketgan. Bu holat bank tomonidan yil davomida boshqa banklar va yuridik tashkilotlardan mablag‘lar jalb etishga ehtiyoj sezganligi va muammoli kreditlari salmog‘i biroz miqdorda ortib borganligini bildiradi.

Odatda, bank daromadlarining 2/3 qismi foizli xarajatlarga, berilgan ssudalar bo‘yicha yo‘qotishlarni qoplashga, soliqlarni to‘lashga, kutilayotgan foydaga va sarmoyaning o‘shishiga sarflanadi.

Odatda, bank xarajatlari tarkibidagi o‘zgarishlar aktivlar daromadligiga ham o‘zgarishlar kiritishni talab qiladi.

Xarajatlarni to‘g‘ri hisoblash banklarga muqobil konservativ resurslar narxalarini taqsimlash va bank aktivlarini aniq baholash hamda xarajatlarni qoplab, aksiyadorlar uchun daromadlarni to‘g‘ri taqsimlash imkonini beradi. Xarajatlarni baholashga kreditlar ustama foizlarini belgilashning asosiy omili sifatida qarash kerak.

Xarajatlarni minimallashtirish, bank daromadlari va xarajatlarini optimallashtirish masalalari doimiy ravishda bank faoliyati muvaffaqiyatining asosi bo‘lmog‘i lozim.

7-BOB. TIJORAT BANKLARI LIKVIDLIGI VA TO‘LOVGA LAYOQATLILIGI TAHLILI

7.1 Tijorat banklari likvidligining mohiyati va ahamiyati.

7.2. Tijorat banklari likvidlik ko‘rsatkichlari tavsifi.

7.3. Tijorat banklari likvidligi va to‘lovga layoqatligi tahlilining ahamiyati va vazifalari.

7.1 Tijorat banklari likvidligining mohiyati va ahamiyati

Banklar – bugungi o‘tish davrida muhim moliyaviy institutar hisoblanadi. Ular ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta‘minlab, mablag‘larni o‘zida yig‘adi va kerakli sohaga yo‘naltiradi. Banklarning boshqa tashkilotlardan farqi va xususiyati shundan iboratki, u asosan o‘zgalarning mablag‘lari (jalb qilingan mablag‘lar) evaziga bank operatsiyalarini amalga oshiradi va shuning uchun mablag‘larni saqlash yuzasidan ular zimmasiga katta mas‘uliyat yuklatiladi.

«*Likvidlik*» atamasi lotin tilidagi «likuidus» so‘zidan olingan bo‘lib, suyuq, oqib yuruvchi ma‘nosini anglatadi. So‘zning ma‘nosi jihatidan yondashadigan bo‘lsak, bu moddiy qimmatliklarning pul mablag‘lariga oson realizatsiya bo‘lishini va tez konvertatsiya qilinishini anglatadi. Lekin likvidlikka bir tomonlama yondashib bo‘lmaydi.

Tijorat banklari likvidligi tushunchasi bu uning barcha kontragentlari oldidagi qarz va moliya majburiyatlarini o‘z vaqtida va to‘liq bajarish qobiliyatini anglatadi va bu qobiliyat bankning yetarli o‘z kapital mablag‘lariga ega bo‘lishi,

aktivlari tarkibi, muddati jihatidan passivlarning tarkibi va muddatiga mos kelishi bilan aniqlanadi.

Ma'lum davr mobaynida naqd pul tushumiga ega bo'lish va bozor talabi noaniq bo'lishi sharoitida mablag'larni jalb qilish va ularni joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan operatsion faoliyatini amalga oshirish uchun bank likvidli mablag'larga muhtoj bo'ladi, ya'ni likvidli mablag'lar shunday aktivlarki, bular minimal yuqotish xatari bilan yoki umuman yuqotishlarsiz tez pulga aylanadigan aktivlardir.

Demak, bank likvidligi aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchini shakllantiruvchi, ularning to'lovga layoqatligini tavsiflovchi asosiy omildir.

Agar tijorat banki o'zining qarz va moliyaviy majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarish uchun yetarli darajada naqd pul mablag'lariga, boshqa likvidli aktivlarga va shuningdek, boshqa manbalardagi mablag'larini tez realizatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lsa u holda bank likvidli hisoblanadi. Bundan tashqari likvidlik zaxirasini shakllantirish ko'zda tutilmagan ixtiyoriy moliyaviy ehtiyojlar uchun zarurdir. Jumladan: kreditlarga bo'lgan talabning mavsumiy va ko'zda tutilmagan tebranishlarini kompensatsiyalash, omonat qoldig'i to'satdan kamayganda mablag'lar o'rnini to'ldirish va hokazo.

Jahon bank nazariyasida va amaliyotida likvidlik tushunchasiga «zaxira» va «oqim» sifatida qaraladi. Bunda likvidlikka «zaxira» sifatida qaralganda, konkret vaqt ichida ishlatilmagan zaxiralar hisobiga yuqori likvidli aktivlar foydasiga aktivlar tarkibini o'zgartirish yo'li bilan mijoz oldidagi majburiyatlarni bajara olish imkoniyatining hajmini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Likvidlik «oqim» sifatida dinamika nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi va bunda ma'lum davr ichida likvidlikning yuz bergan noxush darajasini o'zgartirish, aktiv va passiv-

larning mutanosib bandlarini samarali boshqarish evaziga likvidlikning obyektiv zaruriy darajasiga erishish (uni ushlab turish), qo‘shimcha qarz mablag‘larini jalb qilish, daromadlarni ko‘paytirish evaziga bankning moliyaviy holatini mustahkamlash ko‘zda tutiladi.

Bank likvidligining funksional mohiyatlari quyidagilarda ifodalanadi:

1. Bank likvidligi o‘zlarining hisob va joriy raqamlaridan to‘lovlarni amalga oshiruvchi va kredit olish uchun murojaat qilgan mijozlarning, shuningdek, depozitlardan o‘z mablag‘larini tasarruf qilayotgan omonatchilarning pulga bo‘lgan talabini qondirishga qaratilgan.

2. Bank likvidligi bankning obro‘si bilan o‘zaro bog‘liq bo‘ladi, ya‘ni bankda likvidlik bo‘yicha muammolar bo‘lmasa, u holda, kredit tashkilotining moliyaviy nobarqarorlik xataridan uzoqda yuruvchi mijoz uchun shu bank jozibali hisoblanadi.

3. Bank likvidligi zararli va foydasiz bo‘lgan operatsiyalarning bajarilishini oldini olish maqsadida aktivlarni noo‘rin sotmaslik imkoniyatini beradi.

Amaliyotda va nazariyada bank likvidligi uning daromadlilik bilan birgalikda ko‘rib chiqiladi. Aktivlarni boshqarish jarayonida banklar doimiy ravishda «daromadlilikliklik» ko‘rinishdagi qarama-qarshilikka duch keladilar. Bu yerda gap bitimlarni tuzish, moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish, daromad va risk o‘rtasidagi mutanosiblikni tanlash jarayonida har bir iqtisodiy agent (xususan banklar) hal qilishi kerak bo‘lgan asosiy muammo to‘g‘risida bormoqda.

Likvidlik holati ikki tomonlama xarakterlanadi:

- Defitsit.
- Ortiqcha.

Likvidlik krizisi haqida gapirilganda aynan unga bo‘lgan

defitsit nazarda tutiladi. Ammo bank likvidligining haddan tashqari yuqori bo'lishi ham bank uchun yaxshi holat hisoblanmaydi, chunki bunda o'tkazilayotgan operatsiyalar samarasizligi yoki faoliyat yuritmasligi holati yuz beradi.

Taniqli rossiyalik olim professor, i.f.d. O.I. Lavrushinning o'quv qo'llanmasida likvidlik tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi: «Likvidlik – bu bank faoliyatining umumlashtirilgan jihatlaridan biri bo'lib, uning ishonchililigini anglatadi. Bank likvidligi – bankning omonatchilari va kreditorlari oldidagi o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarish qobiliyatini anglatadi».¹ Mazkur o'quv qo'llanmaning mualliflari tijorat banklari likvidli ekanligini bildiruvchi ikki belgilarning (ya'ni majburiyatlarni o'z vaqtida va yo'qotishsiz bajarish) mavjud bo'lishi bank faoliyati sifatini aniqlab beruvchi ko'pgina ichki va tashqi tartibdagi omillar bilan asoslanadi, deb hisoblaydilar.

Ichki tartibdagi omillar tarkibiga quydagilar kiradi:

– bankning mustahkam kapital bazasi, aktivlarning sifati;

– depozitlar sifati, me'yoriy darajada tashqi manbalarga bog'liq bo'lish;

– aktiv va passivlarning muddati bo'yicha mutanosibligi;

– to'g'ri yo'lga qo'yilgan menejment;

– birinchi darajali bank imidji.

Bankning mustahkam kapital bazasi deganda aktivlar bo'yicha xatarni qoplash va omonatchilar mablag'larini kafolatlash maqsadida o'z kapitalining absolyut qiymatiga ega bo'lishi tushiniladi. Bankning o'z kapitali asosini ustav fondi va har xil maqsadalar, shu jumladan, bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga mo'ljallangan boshqa fondlar

¹ Лаврушин О.И. и др. Банковское дело. Изд. 2-е перераб. И дополн. –М.: Финансы и статистика, 2005 г. С. 140.

tashkil qiladi. Shaxsiy kapital qanchalik ko‘p bo‘lsa, bank likvidligi shuncha yuqori bo‘ladi.

Bank likvidligiga ta‘sir qiluvchi boshqa bir omil bu uning aktivlari sifati. Aktivlar sifati to‘rtta kriteriy asosida aniqlanadi: likvidlilik, xatarlilik, daromadlilik va diversifikatsiyalanganlik. Likvidli aktivlar deganda aktivlarni realizatsiya qilish yoki qarzdor tomonidan qarzlarini so‘ndirilishi natijasida ularni pul ko‘rinishiga tez transformatsiyalanish qobiliyati tushiniladi.

Aktivlar likvidligining darajasi ko‘p jihatdan ularning nima maqsadda ishlatilishiga bog‘liq bo‘ladi. Bankda pul ko‘rinishida mavjud bo‘lgan aktivlar asosan to‘lov funksiyasini bajarish uchun ishlatiladi. Ssudalar, qimmatli qog‘ozlar va investitsiya qilinadigan pul qo‘yilmalari bank mijozining qisqa va uzoq muddatli ehtiyojlarini qondirishi mumkin.

Bu borada likvidlik darajasi jihatidan bank aktivlari bir qancha guruhlariga bo‘linadi. Birinchi guruhni quyidagi yuqori darajali likvidli aktivlar tashkil qiladi: bankning kassa va vakillik hisob raqamidagi pul mablag‘lari, bank portfelidagi qimmatli qog‘ozlar.

Birinchi guruh aktivlar hajmini ushlab turish bank likvidligini ta‘minlashning ajralmas va zaruriy sharti hisoblanadi.

Likvidlik darajasi bo‘yicha aktivlarning ikkinchi guruhini jismoniy va yuridik shaxslarga berilgan qisqa muddatli ssudalar, banklararo kreditlar, faktoring operatsiyalari, aksionerlik jaminatlarining tijorat qimmatli qog‘ozlari tashkil qiladi. Bu aktivlarni pul shakliga keltirish uchun nisbatan ko‘proq muddat kerak bo‘ladi.

Likvidlik darajasi jihatidan aktivlarning uchunchi guruhi uzoq muddatli qo‘yilmalar va investitsiyalar, uzoq muddatli ssudalar, lizing operatsiyalari, qimmatli qog‘ozlarga qilingan uzoq muddatli investitsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Va nihoyat, aktivlarning likvidlik darajasi bo'yicha to'rtinchi guruhi ham mavjudki, bunda ular nolikvid aktivlar hisoblanib, muddati o'tgan ssudalar, ba'zi bir turdagi qimmatli qog'ozlar, bino va inshootlar ko'rinishda bo'ladi.

Aktivlar sifati kriteriysi bo'lgan xatarlilik – bu aktivlarni pul shakliga aylantirish jarayonida zarar ko'rish mumkinligini bildiradi.

Aktivlar xatarining darajasi ularning ma'lum bir turlariga xos bo'lgan ko'pgina omillarga bog'liq bo'ladi. Masalan, ssudalar xatari qarz oluvchining moliyaviy holati, kreditlash obyektlarining maqsadi, ssuda hajmi, kreditni berish tartibi va uni sundirish va hokazolar bilan asoslangan.

Qimmatli qog'ozlarga qilingan qo'yilmalar xatari emitentlarning moliyaviy barqarorligi, qimmatli qog'ozlarni chiqarish va sotish mexanizmi, birjada kotirovka qilinish qobiliyati va boshqalarga bog'liq.

Aktivlar xatarlilik darajasining turkumlanishi har xil mamlakatlar va har xil maqsadlar uchun bir xil bo'lmaydi.

Jahon amaliyotida kapitalning yetarliligini baholash uchun Bazel kelishuvining tavsiyalaridan foydalaniladi va bunga ko'ra riskka tortilgan aktivlar to'rt guruhga ajratiladi. O'zbekiston Respublikasining hozirgi bank amaliyotida Markaziy bankning 2000-yil 26-apreldagi 420-sonli tartibiga asosan aktivlar risklilik darajasi bo'yicha 4 guruhga bo'linadi (0 %, 20 %, 50 % va 100 %). Mamlakatimiz bank tizimi kredit portfelini baholash maqsadida xatarning har xil darajalarini aniqlash yo'li bilan kreditlar 5 ta guruhga ajratiladi.

Aktivlarni mazkur kriteriy bo'yicha turkumlanishi yuzasidan har xil mamlakatlarning konkret amaliyotiga bog'liq bo'lmagan yagona prinsipial tartib borki, bu bank likvidligining aktivlar xatariga bog'liqligini o'rnatish imkonini beradi. Bank aktivlarining yalpi xatari qancha yuqori bo'lsa, bank likvidligi shuncha past bo'ladi.

Aktivlar daromadliligi ular sifatining kriteriysi hisoblanib, aktivlarning ishga layoqatliligini va effektivligini bildiradi, ya'ni bunda daromad topish qobiliyati mavjud bo'lib, bankni rivojlantirish va kapital bazasini mustahkamlash uchun imkoniyat mavjud bo'ladi.

Daromadlilik jihatidan bank aktivlari ikki guruhga bo'linadi: daromad keltiruvchi va daromad keltirmaydigan aktivlar. Daromad keltiruvchi aktivlar ulushi qancha yuqori bo'lsa, daromad hajmi ham shuncha ko'p bo'ladi va bu o'rinda bankning o'z kapital bazasini mustahkamlash imkoniyati kengayadi. Bu esa bank tomonidan o'z zimmasiga olgan xatarlarga shiddat bilan bardosh bera olish imkoniyatiga ega bo'lishini anglatadi.

Shu bilan bir qatorda, bank aktivlari tarkibini daromadlilik darajasi jihatdan tartibga solishda ehtiyot bo'lish kerak, chunki haddan tashqari daromadlikka intilish aktivlarining yo'qotilishiga va likvidlikning pasayishiga olib keladi.

Bank resurslarini har xil sohalarga joylashtirilganlik darajasini ko'rsatuvchi diversifikatsiya ham aktivlar sifatining kriteriysi hisoblanadi. Aktivlar qanchalik diversifikatsiyalangan bo'lsa, bank shunchalik likvidli hisoblanadi.

Bank depozit bazasining sifati ham bank likvidlik darajasini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Jismoniy va yuridik shaxslarning mablag'larini bank tomonidan vakillik hisob raqamlariga, muddatli va jamg'arma omonatlariga jalb qilish orqali depozit bazasi shakllantiriladi. Depozitlar (talab qilib olinguncha, jamg'arma va muddatli) barqarorligi ular sifatining kriteriysini belgilab beradi. Depozitlarning barqaror qismi qancha ko'p bo'lsa, bank likvidligi shuncha yuqori bo'ladi, chunki aynan shu qismda resurslar bankdan chiqib ketmaydi. Depozitlar barqaror qismining ko'payishi bankning likvidli aktivlarga bo'lgan ehti-

yojini kamaytiradi, ya'ni bunda majburiyatlar tiklanishi yuz beradi.

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan tahlillar talab qilib olinguncha bo'lgan depozitlar ko'proq barqaror emasligini ko'rsatgan. Depozitning mazkur turi foiz stavkasiga bog'liq emas. Uning u yoki bu bankka tegishli bo'lishi ko'p jihatdan quyidagi faktorlarga bog'liq bo'ladi: mijozlarga taklif qilinadigan xizmatlarning turli xil bo'lishi va bankning mijozga yaqin joylashishi. Shuning uchun mijoz bankda yuqoridagi talablarni qanoatlantiruvchi hisob raqamlarini ochish bilan bir qatorda doimiy ravishda mablag'larni tasarruf qilish va to'ldirish orqali bank bilan uzoq muddatli aloqa o'rnatadi.

Xorij tadqiqotchilarining tahliliga ko'ra jamg'ariluvchi va muddatli depozitlar yuqori darajadagi barqarorlika ega bo'lishi ko'rsatilgan. Bu turdagi depozitlarning ma'lum bir bankda mavjud bo'lishiga foiz stavkasining miqdori katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bu depozitlar har xil banklar tomonidan o'rnatiladigan foiz stavkalarining ma'lum bir tebranishlari yuz bergan holda, migratsiya ta'siri ostida bo'ladi.

Shu bilan birga bank likvidligi banklararo kreditlardan tashkil topgan tashqi manbalardan bog'liq bo'lishi bilan ham asoslaniladi. Banklararo kreditning belgilangan miqdorda mavjud bo'lishi bank likvidligiga xavf solmaydi, balki likvid aktivlarga bo'lgan qisqa muddatli tanqisliklarni bartaraf qilish imkoniyatini yaratadi. Lekin banklararo kreditlar jalb qilingan resurslar tarkibida asosiy o'rinni egallasa, banklararo bozordagi salbiy konyunktura bankni inqirozga uchratishi mumkin.

Aktivlarning passivlar bilan miqdori va muddati bo'yicha mos kelishi bank likvidligiga jidiy ta'sir qiladi. Bank o'z mijozi oldidagi majburiyatlarini bajarishda omonatchilar tomonidan taqdim qilingan mablag'larning mudda-

ti, shu mablagʻlarni investitsiya qilish muddatiga mutanosib boʻlishi lozimligi yuzasidan kelishib olganligini anglashi lozim. Jalb qilingan resurslar hisobiga ishlayotgan banklar tomonidan bu qoidaning inkor qilinishi kreditorlari oldidagi majburiyatlarini toʻliq va oʻz vaqtida bajara olmaslik holatiga olib keladi. Albatta, barcha depozitlar birdaniga tassarruf qilinmaydi, ularning maʼlum bir qismi boshqa omonatlar tushumi hisobiga tiklanadi, ammo aktiv va passivlarning asosiy ulushi uchun bu qoidaga rioya qilinishi zaruriy hisoblanadi.

Bank likvidlik darajasi bogʻliq boʻlgan ichki faktorlardan biri bu menejment, yaʼni bank faoliyati, shu jumladan, likvidlikni boshqarish tizimi. Bankni boshqarish sifati bank siyosati mavjudligi va uning mohiyatida; strategik va joriy muammolarni yuqori darajada hal qilish imkoinini beruvchi tashkiliy tuzilmaning mavjud boʻlishida; bankning aktiv va passivlarini boshqarishning munosib mexanizmini shakllantirishda; muhim qarorlarni qabul qilish bilan bogʻliq boʻlgan jarayonlarning mohiyatini toʻgʻri anglashda oʻz ifodasini topadi.

Menejment yuqori darajada boʻlishi uchun yuqori toifali mutaxassislarga ega boʻlish, kerakli maʼlumotlar bazasini yaratish lozimligi va eng asosiysi bank faoliyatini boshqarishning ilmiy tizimini tashkil qilish muhimligi bank rahbariyati tomonidan toʻgʻri anglab olinishi lozim.

Bank likvidligini taʼminlovchi faktorlardan yani biri bu bank imidji. Agar bank yaxshi imidjga ega boʻlsa, mablagʻlarni jalb qilish borasida boshqa banklarga nisbatan afzalliklarga ega boʻladi va bu bilan likvid mablagʻlarga boʻlgan tanqisligini bartaraf qilish imkoniyati mavjud boʻladi.

Bir holatda bank likvidligi muammosini depozitlar bazasining tarkibi va sifati, ikkinchi holatda aktivlar sifati va uchinchi holatda menejment hal qilsa, boshqa holatlarda bir qancha faktorlar majmuyi hal qilishi mumkin. Shuning

uchun bank likvidligi muammosi ko‘p faktorli ekanligini tan olish bilan bir qatorda, uning individualliligini va ma‘lum bir banklar uchun muhim hisoblangan nozik tomonlarini aniqlab olishni hisobga olish muhim hisoblanadi.

Yuqorida ta‘kidlab o‘tkanimizdek, bank likvidlik holati bank faoliyatidan tashqarida yotuvchi bir qator tashqi faktorlarga ham bog‘liq.

Bu omillar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- mamlakatning umumiy iqtisodiy va siyosiy holati;
- qimmatli qog‘ozlar bozori va banklararo bozorning rivojlanganligi;
- qayta moliyalash tizimining tashkil qilinishi;
- mamlakatimiz Markaziy bankining nazorat funksiyalari effektivligi.

Mamlakatning umumsiyosiy va iqtisodiy holati bank tizimining muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatishi va bank operatsiyalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratib beradi, bank faoliyati iqtisodiy asoslarining barqarorligini ta‘minlaydi, mahalliy va xorijiy investorlarning bankka bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Sanab o‘tilgan shart-sharoitlarsiz banklar muqobil depozit bazasini shakllantirish, operatsiyalarning rentabelligiga erishish, instrumentlar majmuyini rivojlantirish, aktivlar sifatini oshirish va boshqarish tizimini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘lmaydilar.

Qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish natijasida banklarda daromadlilikda yo‘qotishlarsiz sharti bilan likvidli aktivlarni shakllantirishning eng qulay usuli ta‘minlanadi. Chunki ko‘pchilik xorijiy mamlakatlarda bank aktivlarini pul mablag‘lariga aylantirishning eng qisqa yo‘li fond bozorlarining faoliyat ko‘rsatishi bilan bog‘liq.

Banklararo bozorning rivojlanishi bo‘sh pul resurslarini banklar o‘rtasida tez qayta taqsimlash imkonini beradi. Bank o‘zining likvidligini ta‘minlash uchun banklararo bozordan har xil muddatga, shu jumladan, bir kun-

ga mablag'larni jalb qilishi mumkin. Banklararo bozordan mablag'rni olish tezligi umumiy moliyaviy konyunkturadan, banklararo bozorning tashkil qilinishiga va bank obro'siga bog'liq bo'ladi.

Demak, bank likvidligi bu doimiy ravishda harakatda bo'luvchi ko'pgina faktorlarga bog'liq bo'lgan bank faoliyatining sifat xarakteristikasidir. Shuning uchun bank likvidligi o'zining xususiyati jihatidan muqobil faktorlar va tendensiyalarning ta'siri ostida xarakterlanuvchi va sekinlik bilan vujudga keluvchi dinamik holatni ifodalaydi.

7.2. Tijorat banklari likvidlik ko'rsatkichlari tavsifi

Har bir bank nazorat qiluvchi organning tavsiyalari va konkret bankning likvidligiga ta'sir qiluvchi spetsifik omillarni hisobga olishdan kelib chiqib, likvidlik ko'rsatkichlar tarkibini o'zi belgilab oladi.

Ikki pog'onali bank tizimi tashkil qilinishi bilan tijorat banklari likvidligini baholash mexanizmi shakllantirildi. Bank tizimiga bo'lgan ishonchni oshirish maqsadida yangi tashkil qilinayotgan banklar likvidligi davlat tomonidan tartibga solinishi muhimligi belgilab olindi. 1989-yilda sobiq Ittifoq Davlat banki tomonidan ijro qilinishi majburiy bo'lgan tijorat va kooperativ banklar uchun bir qator me'yoriy ko'rsatkichlar o'rnatib berildi. Bu ko'rsatkichlar guruhini quydagilar tashkil qilar edi: bank majburiyatlarini cheklash (K1); fuqarolar omonatlarini cheklash (K2); bank balansining joriy likvidligi (K4); bank balansining o'rta muddatli likvidligi (K5); bir qarzdorga bo'lgan xatarning maksimal miqdori (K3).

Bank majburiyatlarini cheklash K1 ko'rsatkichi bankning barcha majburiyalarining yig'indisi va uning o'z mablag'lari o'rtasidagi bog'liqlikni bildiradi. Mazkur bog'lanish

bank o'z majburiyatlarini cheksiz oshirib borishi mumkin emasligini, ya'ni mablag'larni jalb qilishda bank domiy ravishda mazkur majburiyatlarning bajarilishiga kafolat beruvchi o'z mablag'lariga asoslanishi lozimligini anglatadi. K1 ko'rsatkichi qiymati bank majburiyatlari umumiy yig'indisining uning o'z mablag'lari hajmiga nisbati bilan aniqlanadi. Bank majburiyatlari tarkibiga korxonalar, tashkilotlar va muassasalar hisob-kitob va joriy hisob raqamlari, yuridik shaxslarning omonat va depozitlari, aholi omonatlari, boshqa banklardan olingan qarzlilar, kafolat va kafilliklarning 50 % miqdori kiritiladi.

Bankning zaxira va boshqa jamg'armalari, belgilangan ajratmalardan keyingi foyda, bino va inshootlar qiymati, debitorlik qarzlilar, boshqa tashkilotlar ustav kapitalidagi ulushlarning yig'indisi yordamida bankning o'z mablag'lari miqdori aniqlanadi.

Har xil toifadagi banklar uchun K1 ko'rsatkichining differensial miqdori, ya'ni tijorat banklari uchun uning miqdori 1/20 va kooperativ banklari uchun 1/12dan kam bo'lmasligi belgilangan.

K2 ko'rsatkichi fuqarolar omonatlari bo'yicha bank majburiyatlariga ma'lum bir chegaralarni o'rnatadi. Mazkur ko'rsatkichning miqdori fuqarolar omonatlarining bank o'z mablag'lariga bo'lgan nisbati orqali aniqlanadi. Bu ko'rsatkichning me'yoriy qiymati 1 qilib belgilanib, har bir bank o'z mablag'lari hajmi miqdorida aholidan mablag'lar jalb qilishi mumkinligini bildirgan.

Keyingi K4 va K5 ko'rsatkichlari muddat bo'yicha tasniflangan aktivlar va passivlarni taqqoslash asosida joriy va o'rta muddatli likvidlikni tartibga solish uchun mo'ljallangan. K4 ko'rsatkichi likvidli aktivlarning 30 kun muddatgacha bo'lgan majburiyatlarga nisbati orqali aniqlangan. Bunda, likvidli aktivlar tarkibiga kassa va yo'ldagi pul mablag'lari,

kredit muassasalari bo'yicha hisob-kitob, hisob raqamlaridagi qoldiqlar, davlat obligatsiyalariga qilingan qo'yilmalar, 30 kun muddatga berilgan kreditlar kiritilgan.

Joriy majburiyatlarni talab qilib olinguncha depozitlar, 30 kungacha bo'lgan aholining muddatli omonatlari, bank tomonidan 30 kun muddatga berilgan kafillik va kafolatlar tashkil qilgan. Bu ko'rsatkichning me'yoriy miqdori 0,3 dan kam bo'lmasligi belgilab berilgan. Belgilangan bu me'yorga asosan har bir bank joriy to'lovlar uchun qisqa muddatli majburiyatlarning 30 %dan kam bo'lmagan likvidliktivlariga ega bo'lishi lozim bo'lgan.

K5 ko'rsatkichi muddati bir yildan ortiq bo'lgan aktivlarning shu muddatli majburiyatlarga nisbati orqali aniqlangan. Sobiq Ittifoq Davlat Banki aktiv va passivlarning bu tarkiblari bo'yicha to'liq mutanosiblikka rioya qilishni, ya'ni banklarning K5 ko'rsatkichi miqdori birdan oshib ketmasligini talab qilgan.

Shu davr mobaynida tijorat banklarining likvidligi K3 ko'rsatkichi, ya'ni bir qarzdorga bo'lgan maksimal xatarni cheklash orqali ham tartibga solingan.

K3 ko'rsatkichi bir qarzdor ssudalari bo'yicha yalpi majburiyatlarning (shu qarzdor bo'yicha berilgan balansdan tashqari majburiyatlarning 50 %ni hisobga olgan holda) bankning o'z mablag'lariga nisbatini ifodalagan. Bu ko'rsatkichning me'yoriy miqdori 0,5 dan oshib ketmasligi lozim bo'lgan.

Yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek, tijorat banklari o'z faoliyatini amalga oshirish jarayonida likvidlikni optimal darajada ushlab turilishini ta'minlashlari lozim.

Likvidlik muammosi, uni davlat tomonidan tartibga solinishi va banklar tomonidan boshqarish banklar paydo bo'lishi bilan vujudga kelgan va hozirgi kunda milliy bank tizimiga ega bo'lgan har bir mamlakatda mavjud.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida asosiy qiziqish kasb etgan banklarning barcha aktiv faoliyatlari, ya'ni barcha bank operatsiyalaridan pul mablag'larini topish, bank likvidligi talablarini bajarish, shuningdek, ishonchlilik va barqarorlikka erishish maqsadida likvidlikni ta'minlash usullari muhim ahamiyatga ega.

Makroiqtisodiyot nuqtayi nazaridan banklar likvidligining boshqarilishi davlat tomonidan tartibga solish orqali to'ldirib boriladi. Markaziy bank tomonidan likvidlik me'yorlari va ko'rsatkichlarining belgilab berilishi, ularning bajarilishi ustidan nazorat va banklarning faoliyati ustidan umumiy nazorat qilish orqali davlat bank tizimi barqarorligini ta'minlash bilan bir qatorda omonatchilar va kreditorlar manfaati himoya qilinadi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki pul-kredit siyosati sohasidagi vakolati, tijorat banklari ustidan nazorat qilish va tartibga solish funksiyalaridan kelib chiqib tijorat banklari uchun quyidagi likvidlikning iqtisodiy ko'rsatkichlarini belgilab berdi.

Bank likvidligi tahlil qilinganda ma'lum bir muddat oralig'ida (oylik, chorak, yillik) likvidlik koeffitsiyentlarining o'zgarish dinamikasiga e'tibor berish lozim. Bunda likvidlik koeffitsiyentlari o'zgarishining qonuniyatini aniqlash va ularning istiqbolini belgilash mumkin bo'ladi.

Bankning likvidligiga qo'yiladigan talablar:

1. *Joriy likvidlik* (K_1) Bank joriy aktivlarining joriy majburiyatlariga nisbati K_1 koeffitsiyentining miqdori 30 %dan kam bo'lmasligi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining majburiy tartibda nazorat qilish pozitsiyasidan qaralganda K_1 ko'rsatkichining minimal qiymatini ushlab turish bu omonatchilar manfaatini bevosita davlat tomonidan himoyalash shakli hisoblanadi.

2. *Lahzali likvidlik* (K_2) koeffitsiyenti bankning yuqo-

ri likvidli aktivlar yig'indisining, bankning talab qilib olinguncha hisob raqamlari bo'yicha majburiyatlar yig'indisiga nisbati orqali aniqlanadi:

$$K_2=(L_2/M_{t2})*100\% (2).^1$$

Bu yerda, L – yuqori likvidli aktivlar (O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki metodikasi orqali aniqlanadi);

M_{t2} – talab qilib olinguncha bo'lgan majburiyatlar.

Mazkur majburiyatlarning asosiy summasi Markaziy bank metodikasi orqali aniqlanadi va bunga bank tomonidan chiqarilgan talab qilib olinguncha veksellar ham kiritiladi.

K_2 koeffitsiyentining miqdori 20 %dan kam bo'lmasligi kerak.

Iqtisodiy mohiyati jihatidan mazkur ko'rsatkich bankning joriy daqiqalarda omonatchilar oldidagi majburiyatlarini bajarish qobiliyatini bildiradi. Bu ko'rsatkich O'zbekiston Respublikasi bank amaliyotida birinchi bor tatbiq qilinmoqda, shuning uchun uni joriy qilish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

3. *Uzoq muddatli likvidlik* (K_3) koeffitsiyenti bank tomonidan bir yildan ortiq muddatga berilgan kreditlar yig'indisining bank kaptaliga, shuningdek, bankning bir yildan ortiq muddatga olgan kreditlari va shu muddatli boshqa qarz majburiyatlariga nisbati orqali aniqlanadi:

$$K_3=(K_{yo}/(K+M_{yo}))*100 \% (3);*$$

bu yerda, K_{yo} – milliy va xorij valutasida bir yildan ortiq muddatga berilgan kreditlar, shuningdek, bir yildan ortiq muddatga bank tomonidan berilgan kafillik va kafolatlarning 50 %;

¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 1998-yil 2-noyabrda «Tijorat banklari likvidligini tartibga solish to'g'risida»gi 421-sonli Nizom.

M_{yo} – bankning bir yildan ortiq muddatga olgan kreditlari va shu muddatli boshqa qarz majburiyatlari;

K – bank kapitali.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankning 2000-yil 26-apreldagi 420-sonli «Tijorat banklari kapitalining yetarliligiga qo‘yilgan talablar to‘g‘risida»gi tartibiga muvofiq majburiy bo‘lgan ko‘pgina iqtisodiy ko‘rsatkichlarni hisoblashda foydalaniladi. Kapitalning qiymati ustav fondi, bankning fondlari, taqsimlanmagan foyda, kapital xarajat bilan bog‘liq bo‘lgan kamaytirishlar, zararlar, qayta sotib olingan xususiy aksiyalari va 30 kundan ortiq bo‘lgan debitorlik qarzlari yig‘indisidan tashkil topadi.

Ustav fondi balansning passiv qismida bo‘lib, bank tomonidan qarz majburiyatlari bajarilishini kafolatlaydi va uning likvidligini va barqaror faoliyat yuritishini ta‘minlaydi.

K_3 ko‘rsatkichining maksimal qiymati 120 % miqdorida belgilangan.

K_3 koeffitsiyentning iqtisodiy mohiyati K_1 va K_2 ko‘rsatkichlarnikiga o‘xshash bo‘lib, bank faoliyatini uni likvidlik bilan ta‘minlashi yuzasidan tartibga solib turadi.

4. *Likvidli aktivlarning jami aktivlarga nisbati* (K_4) koeffitsiyenti quydagicha hisoblanadi:

$$K_4 = (LA/A) * 100\% \quad (4);$$

bu yerda, A – bank balansining barcha aktivlari yig‘indisi, Markaziy bank metodikasi asosida aniqlanadi.

K_4 ko‘rsatkichining minimal qiymati 20 % miqdorida belgilanadi.

Iqtisodiy mohiyati jihatidan mazkur ko‘rsatkich bankning aktiv operatsiyalari bo‘yicha daromadlilik yuqori va likvidlik kerakli darajada bo‘lishi uchun aktivlar tarkibini iqtisodiy muvofiq bo‘lgan qanday proporsiyalarda ushlab turish lozimligini bildiradi. K_4 ko‘rsatkichi 20 foizdan kam bo‘lishi, likvidlik boshqarilishi yaxshi yo‘lga qo‘-

yilmaganligi va o‘z faoliyatini samarali amalga oshirmayotganligidan darak beruvchi bankning aktiv operatsiyalaridan daromad olishda yo‘qotishlarga yo‘l qo‘yilishini bildiradi.

Yuqorida keltirilgan bir talay huquqiy va me‘yoriy hujjatlar tizimi mamlakatimiz tijorat banklarining faoliyatini amalga oshirishda va likvidligini tartibga solishda yetarlicha kuchli baza shakllantirilganligidan dalolat beradi.

Tijorat banklari ishlab chiqilgan huquqiy hujjatlarga asoslangan holda o‘zlarining ichki me‘yoriy hujjatlarini joriy qilish orqali bankning likvidligini tartibga solish, mablag‘larni jalb qilish va joylashtirish va boshqa faoliyatlari doirasini, imkoniyatlarini va rejalarini belgilab oladilar. Bunda tijorat banklari bank likvidligini boshqarishda Hukumat va Markaziy bank tomonidan belgilab berilgan ma‘lum bir iqtisodiy va moliyaviy ko‘rsatkichlarga rioya qilishlari shartligi va bankning o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ichki siyosatini belgilab olishi lozim bo‘ladi.

Rivojlangan va bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrida bo‘lgan ko‘pchilik mamlakatlar singari O‘zbekiston Respublikasida ham tijorat banklari likvidligini boshqarilishining huquqiy va me‘yoriy bazasini shakllantirishda Xalqaro Bazel Qo‘mitasi talablari va tavsiyalaridan keng ko‘lamda foydalanilgan. Mamlakatda huquqiy bazani bunday tartibda shakllantirish milliy bank tizimini xalqaro andozalarga yanada yaqinlashtirishga qilingan harakat deb baholash mumkin.

7.3. Tijorat banklari likvidligi va to‘lovga layoqatligi tahlilining ahamiyati va vazifalari

Bank likvidligini tahlil qilish quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

– bank likvidligining koeffitsiyentlarini hisoblash tizimi to‘g‘riligini va to‘liqligini tasdiqlash;

- bank holati bo‘yicha xulosalarni shakllantirish;
- bank balansi likvidligining yomon holatga kelayotganligidan darak beruvchi real va salbiy potensial tendensiyalarni aniqlash;
- salbiy tendensiyalarni vujudga keltirgan omillarni tahlil qilish;
- bank balansi likvidligini tahlil qilish va tekshirish natijalariga ko‘ra bank uchun takliflarni belgilab olish.

Yangi tashkil qilinayotgan tijorat banklari uchun ustav kapitalining minimal miqdori va tashkil qilingan banklar uchun kapitaldagi shaxsiy mablag‘larining minimal miqdori;

- kapitalning yetarlilik normativlari;
- likvidlik normativlari;
- bir qarzdorga yoki qarzdolar guruhiga bo‘lgan xatarning maksimal miqdori;
- yirik kreditlar xatarining maksimal miqdori;
- bitta kreditorga (omonatchiga) bo‘lgan xatarning maksimal miqdori;
- aholidan jalb qilingan mablag‘larning maksimal miqdori va hokazo.

Bu ko‘rsatkichlar orasida likvidlik normativlari muhim ahamiyatga ega, chunki ularning miqdori ko‘p jihatdan bankning depozit va kredit siyosatining samarali yuritilishiga bog‘liq bo‘ladi. Banklar likvidlik ko‘rsatkichlarining minimal miqdorini ushlab turishga harakat qiladilar, chunki bunda likvidlik va yuqori daromadlilik ko‘rinishdagi qarama-qarshilik sharoitida optimal qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

O‘zbekiston Respublikasining 1998-yil 2-noyabrdagi «Tijorat banklari likvidligini tartibga solish bo‘yicha qo‘yilgan talablar to‘g‘risida»gi 421-sonli tartibda likvidlik normativlari berilgan (joriy, lahzalik va uzoq muddatli likvidlik). Mazkur ko‘rsatkichlar tizimidan likvidlik normativining **joriy likvidlik** ko‘rsatkichini o‘tgan oxirgi besh yil davr mo-

baynida mamlakatimizning yirik va kichik tijorat banklari misolida ko‘rib chiqamiz. O‘zbekiston Respublikasida joriy likvidlik ko‘rsatkichining minimal miqdori 30 % miqdorida belgilangan.

Joriy likvidlik koeffitsiyentini hisoblashda tijorat banklarning oxirgi 5 yil, ya’ni 2008–2012-yillar mobaynida gi yillik balanslaridan foydalaniladi. Mazkur koeffitsiyentni hisoblashda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining metodikasi, shuningdek, jalb qilingan mablag‘lar va aktivlarning muddati va miqdori bo‘yicha tarkibiy ma’lumotlari asos qilib olindi. Shuningdek, hisoblangan ma’lumotlar asosida joriy likvidlik koeffitsiyentining 2008–2012-yillar mobaynida dinamikasi o‘rganib chiqildi.

Joriy likvidlik koeffitsiyentini hisoblashda quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanildi:

1) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki metodikasi orqali hisoblanadigan likvidli aktivlar, yaqin 30 kun muddatga milliy va chet el valutasida berilgan kreditlar (hech bo‘lmaganda bir marta prolongatsiya qilingan ssudalar bundan mustasno), shuningdek, bank foydasiga bo‘lgan yaqin 30 kun ichida amalga oshiriladigan to‘lovlar;

2) talab qilib olinguncha bo‘lgan majburiyatlar – O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki metodikasi orqali hisoblanadi, bunda boshqa kredit tashkilotlaridan 30 kun muddatga olingan kreditlar va bank tomonidan 30 kun muddatda majburiyatlarni o‘z zimmasiga olish bo‘yicha kafolat va kafilliklarning 50 %ni ham o‘z ichiga oladi.

Yuqoridagi ko‘rsatkichlar Markaziy bankning metodikasi bo‘yicha va tijorat banklarining balans ma’lumotlari asosida hisoblandi. 2008–2012-yillar mobaynida tijorat banklarining joriy likvidlik koeffitsiyentlari yillar bo‘yicha quyidagicha bo‘lganligi aniqlandi.

Tijorat banklarining 2008–2012-yillar mobaynida joriy likvidlik koeffitsiyenti

Tijorat banklari	2008-y. holatiga ko'effitsiyent, (%)	2009-y holatiga ko'effitsiyent, (%)	2010-yil holatiga ko'effitsiyent, (%)	2011-y holatiga ko'effitsiyent, (%)	2012-y holatiga ko'effitsiyent, (%)
OATB «O‘zsanoatqurilishbank»	58,5	83,5	85,7	80,7	54,3
O‘z R DT «Xalq banki»	72,4	68,4	95,0	75,6	86,9

Demak, 2008–2012-yillarda OATB «O‘zsanoatqo‘rilish-bank»ning joriy likvidlik koeffitsiyenti mos ravishda 58,5 %, 83,5 %, 85,7 %, 54,3 %ni va O‘z R DT Xalq bankining joriy likvidlik o‘rtacha koeffitsiyenti mos ravishda 72,4 %, 68,4 %, 95 %, 75,6 % va 86,9 %ni tashkil qilgan. Mazkur koeffitsiyentning optimal belgilangan miqdori 30 %ni tashkil qiladi.

Mazkur tijorat banklarida joriy likvidlik koeffitsiyentining belgilangan me‘yorga nisbatan 2008–2012-yillar mobaynida o‘zgarishini tahlil qiladigan bo‘lsak, quyidagi holatni kuzatishimiz mumkin bo‘ladi.

Mazkur jadval ma’lumotlariga ko‘ra ko‘rib chiqilayotgan banklarning joriy likvidlik koeffitsiyentlari belgilangan me‘yordan (joriy likvidlik koeffitsiyentining optimal belgilangan me‘yori 30 %) bir necha barobar oshib ketgan. Jumladan, OATB «O‘zsanoatqurilishbanki»da 2008-yilda joriy likvidlik koeffitsiyenti 1,95 martaga, 2009-yilda 2,8 martaga, 2010-yilda 2,9 martaga, 2011-yilda 2,7 martaga va 2012-yilda 1,8 martaga oshgan.

2008—2012-yillar davomida tijorat banklari joriy likvidlik koeffitsiyentining belgilangan me'yorga nisbatan o'zgarishi

	2008		2009		2010		2011		2012	
	Haqiqatda	Belgilangan me'yorga nisbatan farqi (+, -) marta	Haqiqatda	Belgilangan me'yorga nisbatan farqi (+, -) marta	Haqiqatda	Belgilangan me'yorga nisbatan farqi (+, -) marta	Haqiqatda	Belgilangan me'yorga nisbatan farqi (+, -) marta	Haqiqatda	Belgilangan me'yorga nisbatan farqi (+, -) marta
Banklar										
OATB «O'zsanoat-qurilishbanki»	58,5%	1,95	83,5%	2,8	85,7%	2,9	80,7%	2,7	54,3%	1,8
DT «Xalq banki»	72,4%	2,4	68,4%	2,3	95%	3,2	75,6%	2,5	86,9%	2,9

DT «Xalq banki»da joriy likvidlik koeffitsiyenti 2008-yilda 2.4 punktga, 2009-yilda 2,3 martaga, 2010-yilda 3,2 martaga, 2011-yilda 2,5 martaga va 2012-yilda 2,9 marta oshgan.

OATB «O‘zsanoatqo‘rilishbanki»ning joriy likvidlik koeffitsiyenti tahlili natijaridan xulosa qilish mumkinki, mazkur bank yuqori likvidli hisoblanadi. Bu holatda omonatchilar va kreditorlarning manfaatlari har tomonlama himoyalangan. Ammo joriy likvidlik koeffitsiyentining haddan tashqari yuqori bo‘lishi bankda ortiqcha resurslar muammosi mavjudligidan dalolat beradi. Mazkur muammo daromadlilik darajasini pasaytiradi va bu o‘z o‘rnida mazkur bank aksionerlarining talabiga javob bermaydi. OATB «O‘zsanoatqurilishbanki»da joriy likvidlik koeffitsiyentining bunday tarzda ko‘payib ketishiga asosiy sabab kassa va boshqa kassa hujjatlari, O‘zR MBdan olinishi lozim bo‘lgan mablag‘lar hisob raqamlarida haddan tashqari pul mablag‘larining saqlanganligidir. Jumladan, 2008-yilning 31-dekabr holatiga kassa hisob raqamlarida – 5889,0 mln so‘m, O‘zMBdan olinishi lozim bo‘lgan hisob raqamlarda – 5495,0 mln so‘m; 2009-yil 31-dekabr holatiga kassada – 20569,2 mln so‘m, O‘zMBdan olinishi lozim bo‘lgan hisob raqamlarda – 9927,7 mln so‘m; 2010-yil 31-dekabr holatiga kassada – 16150,2 mln so‘m, O‘zMBdan olinishi lozim bo‘lgan hisob raqamlarda – 29878,8 mln so‘m va hokazo.

O‘zbekiston Respublikasi DT Xalq bankida joriy likvidlik koeffitsiyentining tahlil natijalari ko‘rib chiqilganda mijozlar manfaati himoyalangan, lekin mazkur koeffitsiyentning belgilangan me‘yordan o‘tib ketganligi ortiqcha resurslar mavjud bo‘lishi bilan bog‘liq muammo mavjudligidan dalolat beradi. Bizga ma’lumki, bu muammo Dav-

lat tijorat Xalq bankining daromadlilik darajasini pasaytirib, ta'rischilar talabiga javob bermaydi. DT Xalq banki joriy likvidlik koeffitsiyentining bunday sur'atlarda oshib ketishining asosiy sababi kassa, vakillik hisob raqamida va boshqa aktiv hisob raqamlarda pul mablag'larini ko'p miqdorda harakatsiz ushlab turilishi natijasidadir. Jumladan, 2008-yilning 31-dekabr holatiga kassa hisob raqamlarida 22842,4 mln so'm, muxbirlik hisob raqamda 3907,4 mln so'm, boshqa aktiv hisob raqamlarda 40691,2 mln so'm; 2009-yil 31-dekabr holatiga kassa hisob raqamlarda 4681,7 mln so'm, muxbirlik hisob raqamda 860,5 mln so'm, boshqa aktiv hisob raqamlarda 63293,2 mln so'm; 2010-yil 31-dekabr holatiga kassa hisob raqamlarda 4199,6 mln so'm, muxbirlik hisob raqamda 1 211,9 mln so'm, boshqa aktiv hisob raqamlarda 60564,2 mln so'm; 2011-yil 31-dekabr holatiga kassa hisob raqamlarda 17097,5 mln so'm, muxbirlik hisob raqamda 4322,1 mln so'm, boshqa aktiv hisob raqamlarda 101790,4 mln so'm mablag'lar mavjud bo'lgan. Ushbu mablag'lar daromad keltirmaydi. Bank faoliyatining daromadlilikini oshirish maqsadida, ushbu mablag'larning bir qismi daromad keltiruvchi aktivlarga yo'naltirilmog'i lozim edi. Buni operativ ravishda hal qilinmaganligining asosiy sababi banklararo kredit resurslari bozorining rivojlanmaganligi bilan izohlanadi.

7.3-jadval

OATB «O‘zsanoatqurilish banki»ning 2008–2012-yillar mobaynida aktivlar va majburiyatlari to‘g‘risida ma‘lumot

mln so‘m

	2008	2009	2010	2011	2012
Aktivlar					
Naqd pullar va boshqa kassa hujjatlari	5 889,0	20 569,2	16 150,2	18 432,1	31 038,9
O‘zRMBdan olinishi lozim bo‘lgan mablag‘lar	5 495,0	9 927,7	29 878,8	28 935,1	45 517,7
Boshqa banklardan olinishi lozim bo‘lgan mablag‘lar	27 082,6	28 525,1	31 410,1	74 137,8	79 099,9
Sotish-sotib olish hisob raqamlari	3 659,4	3 963,7	3 355,4	2 727,8	2 513,8
Ssuda va lizing operatsiyalari	121564,6	163324,5	181802,5	232615,5	305106,2
Sof investitsiyalar	248,1	537,0	614,0	818,6	1 941,3
Asosiy vositalar	4 512,2	7 738,5	11 246,3	15 849,0	21 483,1
Olish uchun hisoblangan foizlar	1 325,1	2 012,3	4 228,4	5 455,9	6 449,0
Bankning boshqa mulki	0,0	2,5	337,6	601,3	499,2
Boshqa aktivlar	4 420,1	3 074,4	5 745,0	6 336,9	28 553,2
Jami aktivlar	174 196,0	239 675,0	284 768,3	385 909,9	522 202,3
<i>Aktivlarning o‘sish sur‘ati</i>	<i>100 %</i>	<i>137,6 %</i>	<i>118,8 %</i>	<i>135,5 %</i>	<i>135,3 %</i>

Majburiyatlar					
Talab qilib olinguncha bo'lgan depozitlar	48 871,9	67 362,5	66 380,3	115154,7	187733,6
Jamg'arma depozitlari	516,1	260,5	4 586,3	28 042,9	23 785,5
Muddatli depozitlar	8 402,0	20 922,6	22 793,1	13 372,2	48 406,2
Boshqa banklarga to'lanadigan mablag'lar	1 352,2	1 503,3	2 260,7	1 088,8	10 381,9
To'lanilishi lozim bo'lgan ssudalar	87 622,8	111737,3	120738,3	140390,2	147176,6
To'lash uchun hisoblangan foizlar	48,9	283,4	344,8	642,3	908,0
Boshqa majburiyatlar	7 653,4	9 414,3	32 610,7	46 637,2	56 119,1
Jami majburiyatlar	154467,3	211484,0	249714,2	345328,2	474510,8
<i>Majburiyatlarning o'sish sur'ati</i>	<i>100 %</i>	<i>136,9 %</i>	<i>118,2 %</i>	<i>138,1 %</i>	<i>137,4 %</i>

Demak, yuqoridagi tahlil natijalariga asoslangan holda aytish mumkinki, mazkur bankda aktiv va passivlarni boshqarish siyosati samarasiz amalga oshirilmoqda. Daromad keltiruvchi aktivlarning o'sish sur'atlari daromad keltirmaydigan aktivlar o'sish sur'atidan past darajada.

7.4-jadval

DT Xalq banking 2009–2012-yillar mobaynida aktiv va majburiyatlari to‘g‘risida ma’lumot

(mln so‘m)

	2009	2010	2011	2012
Naqd pullar va boshqa kassa hujjatlari	22842,4	4 681,7	4 199,6	17 097,5
O‘zRMBdan olinishi lozim bo‘lgan mablag‘lar	3 907,4	860,5	1 211,9	4 322,1
Boshqa banklardan olinishi lozim bo‘lgan mablag‘lar	4 122,1	4 504,1	4 847,3	19 876,5
Sotish-sotib olish hisob raqamlari	5,3	8,6	0,0	0,5
Sof ssuda va lizing operatsiyalari	12864,1	12141,6	15 288,2	24 403,1
Sof investitsiyalar	397,2	2 226,8	3 999,4	2 747,9
Asosiy vositalar	7 764,2	9 488,0	10 076,8	10 323,9
Olish uchun hisoblangan foizlar	306,3	955,6	2 041,0	2 257,9
Bankning boshqa mulki	36,4	435,3	617,5	334,2
Boshqa aktivlar	40691,2	63293,2	60 564,2	101790,4
Jami aktivlar	92936,6	98595,4	102845,9	192570,5
Aktivlarning o‘rish sur‘ati	100%	106%	104%	187%
Talab qilib olinguncha bo‘lgan depozitlar	40647,2	29668,4	27 886,1	40 736,7
Jamg‘arma depozitlari	9 166,6	12908,8	4 056,2	8 096,8
Muddatli depozitlar	4 859,5	6 252,9	6 373,8	20 239,9
Boshqa banklarga to‘lanadigan mablag‘lar	0,0	0,0	300,0	0,0
To‘lanilishi lozim bo‘lgan ssudalar	195,0	609,6	1 671,8	5 850,2
To‘lash uchun hisoblangan foizlar	235,5	200,1	460,6	431,7
Boshqa majburiyatlar	27138,7	34937,3	46 612,5	101657,0
Jami majburiyatlar	82242,3	84577,1	87 360,9	177012,3
Majburiyatlarining o‘rish sur‘ati	100 %	103 %	103 %	203 %

Tahlil natijalariga asosanib xulosa qilish mumkin-ki, Davlat-tijorat Xalq bankida mablag‘larni jalb qilish va ularni samarali joylashtirish siyosati yetarli darajada amalga oshirilmayapti. Bu o‘rinda ta’kidlab o‘tish joizki, bankning kassa va boshqa kassa hujjatlari hisob raqamdagi, muxbirlik hisob raqamdagi va boshqa aktivlardagi pul mablag‘larini ma’lum bir qismini optimal joylashtirish yuzasidan chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim.

Yuqoridagi xulosalarni tasdiqlash maqsadida 2009–2012-yillar davomida mazkur banklarning jami aktivlardagi joriy likvidli aktivlari (kassa, NOSTRO-vakillik hisob raqamlari, hukumatning qimmatli qog‘ozlariga qilingan investitsiyalar)ning salmog‘ini va uning dinamikasini ko‘rib chiqamiz.

7.5-jadval

Tijorat banklari joriy likvidli aktivlarining jami aktivlardagi dinamikasi

Ko‘rsatkich nomi	2008	2009	2010	2011	2012
DT Xalq banki	49%	27%	25%	35%	35%
OATB «O‘zsanoatqurilishbanki»	22%	25%	27%	31%	30%

Jadval ko‘rsatkichlari tahlil qilinganda, DT Xalq bankida 2008-yilda joriy likvidli aktivlari jami aktivlarning 49 foizni, 2011–2012-yillarda 35 %ni tashkil qilgan. Joriy likvidli aktivlarni jami aktivlar tarkibida bunday miqdorlarda ushlab turish mablag‘larni optimal joylashtirilmaganligidan bankning daromadlilik darajasi pastligini bildiradi va joriy likvidlik koeffitsiyentining belgilangan me’yordan oshib ketishiga sabab bo‘ladi.

AT «O‘zsanoatqurilishbanki»da joriy likvidli aktivlar jami aktivlarda oxirgi besh yil davomida mos ravishda 22 %, 25 %, 27 %, 31 % va 30 %ni tashkil qilgan. Bu

ko'rsatkichlar ham joriy likvidli aktivlarning salmog'i had-dan tashqari yuqoriligini va resurslar optimal joylashtirilmaganligidan dalolat beradi. Demak, bu holat ham o'z navbatida bankning joriy likvidlik koeffitsiyentining belgilangan me'yoridan oshib ketishiga sabab bo'lgan.

Yuqoridagi tahlillardan aytish mumkinki, mazkur tijorat banklarida jalb qilingan resurslarni samarali joylashtirish siyosati olib borilmasdan, yuqori likvidli va daromad keltirmaydigan aktivlarda saqlab kelinmoqda. Demak, ushbu banklarda aktiv va passivlarni boshqarishda ma'lum muammolar mavjud.

8-BOB. TIJORAT BANKLARINING MOLIYAVIY NATIJALARI TAHLILI

8.1. *Bank faoliyatlari moliyaviy natijalarining shakllanishi va tahlil vazifalari.*

8.2. *Tijorat banklari foydasi tahlili.*

8.3. *Tijorat banklari (foydalilik) rentabellik ko'rsatkichlari tahlili.*

8.1. Bank faoliyatlari moliyaviy natijalarining shakllanishi va tahlil vazifalari

Tijorat banklari bozor munosabatlari sharoitida faoliyat yurituvchi barcha subyektlar kabi faoliyatidan olgan daromadlaridan qilgan sarf-xarajatlarini qoplab, ma'lum miqdorda foyda olishlari lozim. Foyda – tijorat banklari faoliyatlarining yakuniy natijalarini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichdir. Tijorat banklari foydasi yoki faoliyatini zarar bilan yakunlagan bo'lsa zarari, ushbu hisobot davrida (oy, chorak, yil) barcha daromadalaridan xarajat hamda soliq va to'lovlarni chiqarib tashlangandan qolgan summa ekan.

Tijorat banklari faoliyatlari davomida oladigan daromadlari va bo'ladigan xarajatlari turlari oldingi boblarda kengroq yoritilgan. Tijorat banklari daromadlari ikki guruhga: foizli va foizsiz daromadlarga ajratiladi. Bank daromadlari tijorat banklari mijozlariga berilgan qisqa va uzoq muddatli kreditlar uchun olingan foizlar, mabodo kreditlarni vaqtida qaytarmagan tarzda mijozlardan yuqori stavkalar bo'yicha olinadigan foiz daromadlar, qimmatli qog'ozlar operatsiyalaridan olingan daromadlar, turli xil investitsiyalar bo'yicha olingan daromadlar va boshqalar foizli daromadlarga kira-

di. Banklar olgan xizmat haqi, savdo va valuta operatsiyalaridan olingan daromadlar — *foizsiz daromadlar* bo'ladi. Tijorat banklari moliyaviy natijalarini tahlil qilganda — foydaning asosiy manbai bo'lgan bu daromad turlarini: tarkibini, o'zgarishini chuqur o'rganish lozim.

Tijorat banklari xarajatlari foizli, foizsiz va operatsion xarajatlarga guruhlanadi. Tijorat banklari depozitlariga qo'yilgan mablag'larga, olingan kreditlarga to'langan foizlarga, qimmatli qog'ozlarga to'lanadigan foiz va shu kabilarga *foizli xarajatlar* deyiladi. Tijorat banklariga ko'rsatilgan xizmatlarga (transport, suv, gaz, elektroenergiya va shu kabilarga), xodimlarga ish haqi, ma'muriy-boshqaruv xarajatlarga *operatsion xarajatlar* deyiladi. Banklar moliyaviy natijalar tahlilida bu xarajatlarning zarurligi, o'tgan davrlar bilan o'zgarganligi, tejamkorlikka rioya qilinganligi o'rganiladi. Xullas, tijorat banklari moliyaviy natijalari tahlili, ularning daromad va xarajatlari tahlili bilan o'zviy bog'liqlikda o'tkazilishi lozim.

Tijorat banklari moliyaviy natijalarini tahlil qilish uchun ma'lumotlarni asosan, banklar buxgalteriya balansi, «Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot»lardan, hamda audit tekshiruvi, yig'ilishlar bayonnomalaridan, zaruriyat tug'ilganda buxgalteriya hisobining analitik yozuvlaridan olishlari mumkin.

Tijorat banklari moliyaviy natijalari tahlilining asosiy vazifalari bo'lib:

- faoliyatining moliyaviy natijalarini (foyda yoki zarar) aniqlash;
- foydaning belgilangan reja, o'tgan davrlardan farqini o'rganish;
- foydaning tarkibi: daromadlar, xarajatlar qanday o'zgarganligini o'rganish hamda bu o'zgarish sabablarini aniqlash;

- faoliyat davomida tejamkorlikka rioya qilinganligini o‘rganish;
- rentabellik (foydalilik) ko‘rsatkichlarini aniqlash va ularning qanday o‘zgarayotganliklarini o‘rganish;
- xarajatlarini kamaytirib, daromadlarini ko‘paytirib, foydasini ko‘paytirish, ichki imkoniyatlarini aniqlash va shu kabilar hisoblanadi.

Ushbu vazifalarga erishishda esa o‘z navbatida faoliyat natijalarini chuqur o‘rganish jaryoniga ijobiy yoki salbiy ta’sir etuvchi usullarni va salbiy ta’sir etuvchi elementlarni bartaraf etish omillarini aniqlash masalalari muhim ahamiyat kasb etadi.

8.2. Tijorat banklari foydasi tahlili

Tijorat banklari foydasini tahlil qilganda, uning daromadlari xarajatlari turlarining tarkibini tahlil qilamiz. Eng avvalo, hisobot davridagi olingan haqiqiy foyda summasi reja bilan taqqoslanib, undan ko‘p yoki kam ekanligi aniqlanadi va farqlar sabablari o‘rganiladi. Bank foydasini shakllantiruvchi daromad, xarajatlar tarkibi o‘tgan yillar bilan taqqoslanadi. Biz «A» bank misolida moliyaviy natijalar tahliliga e’tibor qaratmoqchimiz.

«A» tijorat banki faoliyat natijalari 2012-yilda 564037,0 ming so‘m sof foyda bilan yakunlangan. Respublika hududida ko‘pgina bo‘limlari bo‘lgan bu bankning faoliyatidan olgan bunday summadagi foydasiga baho berish uchun (umuman olganda foydali ishlaganligi yaxshi ko‘rsatkich) o‘tgan yilgi ma’lumotlar bilan taqqoslash lozim. «A» bank hisobotiga ko‘ra o‘tgan – 2011-yilda 250952,0 ming so‘m sof foyda olgan. Demak, bank 2012-yilda 2011-yilga nisbatan faoliyatini 2 baravardan ko‘proq foyda olish bilan yakunlagan. Bularning sababini chuqur o‘rganish uchun daromad-

lar, xarajatlar tarkibini o‘rganish va tahlil qilish zarur (8.1-jadval)

8.1-jadval

«A» bankning moliyaviy natijalari tahlili

(mln so‘m)

№	Moddalar	2011	2012	Joriy yil o‘tgan yilga nisbatan o‘zgarishi	
				sum-masi	ulushi (%)
20	Foizli daromadlar – jami	5541,9	7037,8	1495,9	126,9
50	Foizli xarajatlar – jami	2491,5	3496,6	1005,0	140,3
60	Sof foizli daromadlar	3050,3	3541,2	490,0	116,1
70	Kreditlar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan ehtimoliy zararlarga qarshi shakllantirilgan zaxirani baholash	381,6	-185,0	-196,6	48,5
80	Zaxirani baholashni chiqarib tashlagandan so‘ng qolgan sof foizli daromad	2668,7	3356,2	687,5	125,7
100	Foizsiz daromadlar – jami	1963,2	1912,2	-51,0	97,4
120	Operatsiya xarajatlari – jami	3930,0	4241,3	-310,7	107,9
130	Daromad (foyda) solig‘i to‘langungacha bo‘lgan sof foyda (zarar)	701,4	1027,1	325,7	146,4
140	Daromad (foyda) solig‘i	450,4	463,1	12,7	102,8
150	Sof daromad (zarar)	251,0	564,0	313,0	224,7

Jadval ma’lumotlaridan «A» bank foyda summasini qay-si manbalardan ko‘paytirilganligi, nimalardan xarajatlar ko‘payganligi ko‘rinib turibdi. Bankning foizli daromadlari 2012-yilda o‘tgan yilga nisbatan 126,9 foiz ko‘paygan bo‘lsa, foizli xarajatlari – ushbu davrda 140,3 foizga ko‘paygan. Demak, foizli xarajatlarning o‘sish (ko‘payish) surati ju-

da yuqori, bunday yo‘l tutib bo‘lmaydi. Natijada foizli daromadlar bo‘yicha ko‘rilgan natija 2012-yilda o‘tgan yilga nisbatan faqat 16,1 foizga o‘sgan (daromadlar – 26,9 foiz o‘sganligiga qaramasdan).

Bank 2012-yilda kreditlar bo‘yicha ko‘rilishi mumkin bo‘lgan ehtimoliy zararlarga qarshi shakllantirilgan zaxiralarga 2012-yilda 2011-yilga nisbatan 2 baravardan kamroq summa (48,5 %) ajratgan. Shunday qilib, foizli daromadlar summasini biroz oshirgan. Lekin bank foizsiz daromadlarini 2011-yilga nisbatan kamaytirib yuborgan (51044,0 ming so‘mga). Natijada shungacha bank foydasi o‘tgan yilga nisbatan kamaygan. Tijorat banki operatsion xarajatlar summasini ko‘paytirmaslik choralarini ko‘rgan. Natijada bu xarajatlar 2012-yilda o‘tgan yilga nisbatan faqatgina 107,9 foizgagina o‘sgan. Tijorat bank bo‘limlarida foizli va foizsiz daromad turlarini ko‘paytirishning ichki imkoniyatlarini topish lozim.

Kelgusida bankning sof daromadini oshirish uchun foizli daromadlarning foizli xarajatlarga nisbatan yuqori sur‘atlarda o‘shishini ta‘minlashga erishilmog‘i lozim.

Buning uchun albatta, foiz to‘lanib jalb qilinadigan majburiyatlarni yuqori daromad keltiruvchi aktivlarga yo‘naltirish kerak.

Shu bilan birga, bank yil sayin foizsiz daromadlarining o‘sib borishini ta‘minlovchi siyosat ishlab chiqishi kerak bo‘ladi.

Bank strategiyasiga ko‘ra, doimiy ravishda daromadlarning o‘shish sur‘ati xarajatlar va soliq to‘lovlari o‘shish sur‘atlaridan yuqori darajada bo‘lishiga harakat qilmog‘i lozim.

8.3. Tijorat banklari rentabellik (foydalilik) ko'rsatkichlari tahlili

Tijorat banklari foyda summalari bo'yicha sifatiy (reyting) baho berib bo'lmaydi (chunki kichik, o'rta va yirik banklar mavjud). Misol: bir yilda bir bank 640000,0 ming so'm, ikkinchi bank esa 680000,0 ming so'm foyda olgan bo'lsa, ikkinchi bankni foydali ishlayapti, deb baho berib bo'lmaydi. Chunki birinchi bank faoliyati jihatidan kichik, ikkinchi bank esa juda katta faoliyat yurituvchi bank bo'lishi mumkin.

Shuning uchun ham banklarning rentabellik ko'rsatkichlari aniqlanadi va tahlil qilinadi. Rentabellik ko'rsatkichlari nisbiy ko'rsatkich bo'lib, foyda summasining barcha aktivlari o'z sarmoyasi summalariga bo'lish bilan aniqlanadi.

Banklarning rentabellik ko'rsatkichlari hisobot ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi.

Faoliyat rentabelligi ko'rsatkichlari bankning likvidlik aktivlari va passivlar tarkibi kabi ko'rsatkichlar bilan uyg'unlashgan holatda ko'rib chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Bank foydalilik va likvidlilik ko'rsatkichlarining optimal darajasini aniqlab olmog'i lozim.

Rentabellik ko'rsatkichlari tahlilini quyidagi tartibda amalga oshirish samarali hisoblanadi:

- hisobotlarga asosan rentabellik koeffitsiyentlarini aniqlash;
- hisoblangan rentabellik koeffitsiyentlari dinamikasi tahlilini amalga oshirish;
- aniqlangan koeffitsiyentlarga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash;
- ushbu omillarni bank likvidligi va faoliyat risklari bilan bog'liq ravishda baholash.

Tijorat banklari rentabelligini tahlil qilishda dastavval quyidagi ko'rsatkichlar hisoblanadi.

1. Aktivlarning rentabelligi (K1). Bu ko'rsatkich foydaning aktivlarga nisbati bilan aniqlanadi va u aktivlar rentabelligi darajasini ifodalaydi.

2. Daromad keltiruvchi aktivlar rentabelligi (K2). Ushbu ko'rsatkich sof foydaning daromad keltiruvchi aktivlarga nisbati bilan aniqlanadi.

3. Bank o'z kapitali qiymati multiplikatori (K3) o'rtacha aktivlar qiymatining o'rtacha bank kapitali qiymatiga nisbati bilan o'lchanadi.

4. Kapitalning rentabelligi (K4), bank foydasining kapitalga nisbati bilan aniqlanadi. Bu ko'rsatkich 1 so'mlik bank kapitaliga to'g'ri keladigan foyda miqdorini bildiradi va u ayniqsa, aksionerlari bankdagi mablag'laridan qanchalik darajada samarali foydalanilayotganligini bildiradi.

5. Ustav kapitali rentabelligi (K5) foydaning o'rtacha ustav kapitaliga nisbati orqali aniqlanadi. Bu ko'rsatkich bank ta'sisчилari uchun muhim bo'lib, u aksiyalar uchun dividend to'lanishining potensial asosi hisoblanadi. Lekin shunga e'tibor berilishi lozimki, ushbu ko'rsatkich bank kapitalining yetarlilik darajasi pastligi tufayli ham yuqori bo'lishi mumkin.

Yuqoridagilardan tashqari bank faoliyatining foydalilik darajasiga kredit portfelining sifati, soliq tizimi, xarajatlar tejamlorligi kabi bir necha omillar ham ta'sir etishi mumkin.

Xalqaro amaliyotda bank rentabelligi darajasini aniqlashda K4 ni hisoblashga e'tibor qaratiladi. Ayrim tijorat banklarida ushbu ko'rsatkich natijalariga e'tiboringizni qaratmoqchimiz.

8.2-jadval

Ayrim tijorat banklarida bank kapitali rentabelligi¹

(mln so‘m)

Tijorat banklari	Sof foyda		Xususiy kapital		sf. / xususiy kapital	
	Joriy yil	O‘tgan yil	Joriy yil	O‘tgan yil	Joriy yil	O‘tgan yil
O‘z sanoat qurilish bank	2697,5	2528,1	30777,1	30283,6	9,7	8,3
Aloqabank	890,4	699,7	4260,5	3818,0	25908,9	19624,1
Savdogarbank	564,0	251,0	4276,8	4194,7	13,2	6,0
Kapitalbank	538,9	298,0	2084,5	1565,6	28,0	19,0
O‘ktambank	82,0	94,9	1545,9	1572,1	5,3	6,3

Tijorat banklari aktivlarining samarali foydalanishini boshqa tijorat banklari ko‘rsatkichlari bilan qiyoslab (taq-qoslab) tahlil qilish yaxshi natijalarni beradi.

Jadval ma’lumotlari «O‘ktambank»dan tashqari tahlil qilinayotgan banklarda joriy yilda o‘tgan yilga nisbatan kapitalning foydalilik darajasining o‘sganligini ko‘rsatadi. Faqat «O‘ktambank»da ushbu ko‘rsatkich 0,01 punktga pasaygan.

Xulosa qilib aytganda, bank faoliyati rentabelligi bank daromad va xarajatlari monandligi, aktivlar sifati majburiyatlar barqarorligiga, kapitalning yetarliligi, mijozlarga ko‘rsatiladigan xizmatlar ko‘lami va sifati kabi kompleks ko‘rsatkichlarga, ushbu ko‘rsatkichlarning talab darajasida bo‘lishi o‘z-o‘zidan bank operatsiyalarini uzluksiz ravishda tahlil qilish va uning natijalarini to‘g‘ri talqin qilib, Bank boshqaruvi va Kengashi tomonidan qabul qilinadigan qarorlar sifatiga bog‘liq.

¹ Tijorat banklari hisobotlari asosida tuzildi.

Test savollari

1. Analiz soʻzining mazmuni qaysi tildan olingan va qanday maʼnoni anglatadi?

a) «Analiz» soʻzi lotin tilidan olingan boʻlib, «butunni boʻlakchalarga boʻlib oʻrganaman» maʼnosini anglatadi.

b) «Analiz» soʻzi fransuz tilidan olinib, «butunni boʻlakchalarga boʻlib oʻrganaman» maʼnosini anglatadi.

d) «Analiz» soʻzi yunon tilidan olinib, «butunni boʻlakchalarga boʻlib oʻrganaman» maʼnosini anglatadi.

e) «Analiz» soʻzi ingliz tilidan olinib, «butunni boʻlakchalarga boʻlib oʻrganaman» maʼnosini anglatadi.

2. Tahlil qayerda oʻtkazilishiga qarab qanday turlarga boʻlinadi?

a) ichki tahlil;

b) global tahlil;

d) lokal tahlil;

e) tashqi tahlil.

3. Oʻrganiladigan davriga qarab iqtisodiy tahlilning turini belgilang:

a) joriy, boshqaruv va moliyaviy;

b) tezkor, ichki va tashqi;

d) tezkor, istiqbolli, ichki va tashqi;

e) joriy, tezkor va istiqbolli.

4. Qaysi manbalar xoʻjalik moliya faoliyatini tahlil etishda asosiy manbalar boʻlib hisoblanadi?

a) buxgalteriya, statistika;

b) iqtisodiy va ekologik;

d) operativ texnik hisob va hisobot, hisobdan tashqari manbalar;

e) hisob va huquqiy.

5. Tijorat banklarida tahlil o'tkazishdagi ketma-ketlik qanday ko'rinishga ega?

a) ma'lumot to'plash va qayta ishlash, tahlil, takliflar bildirish;

b) tahlil o'tkazish rejasini tuzish va bajariladigan vazifalarni taqsimlash;

d) tahlil o'tkazish rejasini tuzish, ma'lumot to'plash, tahlil, o'zgarishlarni aniqlash, takliflar bildirish;

e) ma'lumot to'plash, tahlil va yechimini aniqlash.

6. Pul oqimi to'g'risidagi hisobot qaysi davrga tuziladi?

a) yil bo'yicha;

b) choraklik, yarim yillik, 9 oylik, yillik;

d) yarim yillik va yillik;

e) to'liq hisobot davri bo'yicha.

7. Tahlil fanining metodi deganda nima tushuniladi?

a) materialistik dialektik yondashish tushuniladi;

b) kompleks yondashish tushuniladi;

d) xo'jalik faoliyatini o'rganishdagi umumiy yondashish tushuniladi;

e) ijodiy yondashish tushuniladi.

8. Tizimli tahlil nechta bosqichdan iborat?

a) 6 ta;

b) 4 ta;

d) 5 ta;

e) 7 ta.

9. Qaysi usullar iqtisodiy tahlilning an'anaviy usullari bo'lib hisoblanadi?

a) taqqoslash va iqtisodiy matematik usullar;

b) taqqoslash, guruhlashtirish;

- d) taqqoslash, guruhlashtirish va nazariy o‘yin;
- e) zanjirli bog‘lanish va balans.

10. Taqqoslash usulini qo‘llashdagi e‘tiborga olinadigan talablarni belgilang:

- a) baho va aniqlanish usuli bir xil;
- b) ixtisoslashuvi bir xil;
- d) hajmi bir xil;
- e) noto‘g‘ri javob yo‘q.

11. Quyidagilardan qaysi biri tijorat banklari aktivlari tarkibiga kirmaydi?

- a) naqd pullar;
- b) joriy xarajatlar;
- d) hisob-kitob schoti;
- e) berilgan kreditlar.

12. Daromad keltiradigan aktivlar tarkibini belgilang.

- a) berilgan kreditlar;
- b) turli investitsiyalar;
- d) asosiy vositalar;
- e) pul mablag‘lari, kapital xarajatlar.

13. Tez sotiluvchi aktivlar deganda nimani tushunasiz?

- a) debitor qarzlari;
- b) tayyor mahsulot;
- d) pul mablag‘lari;
- e) valuta mablag‘lari.

14. Qiyin sotiluvchi aktivlar deb nimalar sanaladi?

- a) aylanma aktivlar;
- b) uzoq muddatli aktivlar;
- d) pul mablag‘lari;
- e) asosiy vositalar.

15. Yuqori likvidli aktivlar tarkibini aniqlang.

- a) qimmatli metallar;
- b) asosiy vositalar;
- d) akkreditiv;
- e) berilgan kreditlar.

16. Tashkil qilish manbayiga qarab jalb qilingan resurslar qanday guruhlanadi?

- a) depozitli;
- b) o'z mablag'lari;
- d) jalb qilingan mablag'lar;
- e) depozitsiz.

17. Amaliyotda depozitlarning necha shakli mavjud?

- a) 5 ta;
- b) 3 ta;
- d) bankning ichki siyosatiga bog'liq;
- e) 4 ta.

18. O'z mablag'lari deganda nimani tushunasiz?

- a) tijorat banklarining o'ziga tegishli mablag'lari;
- b) qarzga olingan (uzoq muddatga) mablag'lar;
- d) mahsulot sotishdan olingan daromadlar;
- e) majburiyatlar qoplanishidagi ortiqcha mablag'lar.

19. Markaziy bank tomonidan tijorat banklari uchun o'rnatilgan bir qarzdor yoki o'zaro aloqador qarzdorlar guruhiga to'g'ri keluvchi tavakkalchilikning eng yuqori darajasi....

- a) bank regulyativ kapitalining 15 foizi;
- b) bank 1-darajali kapitalining 25 foizi;
- d) bank 1-darajali kapitalining 10 foizi;
- e) bank regulyativ kapitalining 5 foizi.

20. Bankka daxldor shaxslarga berilgan ishonchli kreditning maksimal darajasi qancha bo‘lishi lozim?

- a) bank 1-darajali kapitalining 25 foizi;
- b) bank regulyativ kapitalining 10 foizi;
- d) bank 1-darajali kapitalining 25 foizi;
- e) bank 1-darajali kapitalining 5 foizi.

21. Ustav kapitali balansning qaysi bo‘limida ko‘rsatiladi?

- a) passiv tomon – 1-bo‘limda;
- b) passiv tomon – 2-bo‘limda;
- d) aktiv tomon – 2-bo‘limda;
- e) to‘g‘ri javob keltirilmagan.

22. Xususiy kapital qatoriga kiruvchi mablag‘lar?

- a) ustav kapitali, taqsimlanmagan foyda;
- b) zaxira kapitali, qo‘shilgan kapital;
- d) ustav kapitali, qo‘shilgan kapital, zaxira kapitali, taqsimlanmagan foyda, qoplanmagan zarar;
- e) ustav kapitali, zaxira kapitali, qo‘shilgan kapital, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar), maqsadli tushumlar va moliyalashtirishlar, kelgusi davr bo‘yicha to‘lovlar zaxiralari.

23. Xususiy kapitalni tahlil qilishda qaysi hisobot shakllari ma’lumotlariga tayaniladi?

- a) 1-shakl – «Balans»;
- b) 2-shakl «Moliyaviy natijalar» to‘g‘risidagi hisobot;
- d) 4-shakl – «Pul oqimi» to‘g‘risidagi hisobot;
- e) 5-shakl – «Xususiy kapital» to‘g‘risidagi hisobot.

24. Xususiy kapital to‘g‘risidagi hisobotni tuzishdan maqsad nima?

- a) balans passivi 1-bo‘lim bo‘yicha tarkiblashni berish;

- b) balansning 1-bo‘limi passivini tartiblashtirish;
- d) ma’lumotlardan foydalanuvchilar, qiziquvchilarga xususiy kapital o‘zgarishi to‘g‘risidagi axborotlar berish;
- e) o‘z mablag‘lari holati to‘g‘risida axborotlar berish.

25. Xususiy kapital nimalardan iborat?

- a) ustav, qo‘shilgan va rezerv kapitalidan;
- b) qo‘shilgan va rezerv kapital, taqsimlanmagan foydadan;
- d) xususiy kapital bilan qoplanmagan zararlardan;
- e) hissadolik kapitalining o‘shidan.

26. Qo‘shimcha kapital tarkibini aniqlang?

- a) qayta baholashdan keladigan daromad;
- b) emission daromad;
- d) subordinatsiyalangan majburiyatlar;
- e) devalvatsiya zaxirasi.

27. Bank kapitalining nechta funksiyasi mavjud?

- a) 5 ta;
- b) 2 ta;
- d) 4 ta;
- e) 3 ta.

28. «Bazel» qo‘mitasining taklifiga ko‘ra bank kapitali qanday guruhlanadi?

- a) asosiy va davriy;
- b) qo‘shilgan va rezerv kapital;
- d) asosiy va qo‘shilgan;
- e) ustav, qo‘shilgan va rezerv kapital.

29. Bank kapitali tarkibi to‘g‘ri berilgan qatorni belgilang.

- a) to‘lanishi lozim bo‘lgan dividendlar;

- b) tekinga olingan mulk;
- d) depozit majburiyatlari;
- e) jami kreditlar miqdori.

30. Subordinatsiyalangan majburiyatlar 2-darajali kapitalning ... foizidan oshmasligi kerak?

- a) 50;
- b) 35;
- d) 70;
- e) 45,5.

31. Foizli daromadlar tarkibini aniqlang?

- a) forvard kontraktidan daromad;
- b) bank xizmatlari uchun to'lovlar va yig'img'lar;
- d) korxonalarni tashkil etishda ta'sischiilikdan daromad;
- e) qimmatli qog'ozlar bozor bahosining oshishidan olingan daromadlar.

32. Foizsiz daromadlar tarkibini aniqlang.

- a) qimmatli qog'ozlar bo'yicha foizlar;
- b) forvard kontraktidan daromad;
- d) brokerlik operatsiyalaridan daromad;
- e) boshqa banklarga joylashtirilgan depozitlardan olingan foizlar.

33. Vaqt va iqtisodiy imkoniyatlariga ko'ra tijorat banklar daromadini belgilang.

- a) doimiy;
- b) o'zgarmas;
- d) o'zgaruvchan;
- e) vaqtinchalik.

34. Quyidagilardan qaysi biri operatsiyalarga oid (foizli) xarajatlarga mansub?

- a) trast va faktoring operatsiyalariga xarajatlar;

b) qaytarilmaslik xatari bo'lgan kreditlar bo'yicha tashkil;

d) xodimlarga hisoblangan ish haqi;

e) ijara, soliqlar va boshqa xarajatlar.

35. Foiz to'lovlariga bog'liq bo'lmagan xarajatlar tarkibini aniqlang.

a) ijtimoiy sug'urta va boshqa jamg'armalarga ajratmalar;

b) trast va faktoring operatsiyalariga xarajatlar;

d) talab qilib olinadigan depozitlar;

e) muddatli depozitlar.

36. Respublikamiz tijorat banklarining operatsion xarajatlari o'z ichiga qanday xarajat turini oladi?

a) ish haqi va unga tenglashtirilgan xarajatlar, ijara to'lovlari va xo'jalik, xarajatlari, xizmat safari va transport xarajatlari, ma'muriy xarajatlar;

b) joriy depozitlar bo'yicha foizli xarajatlar, jamg'arma depozitlari bo'yicha foizli xarajatlar, muddatli depozitlar bo'yicha foizli xarajatlar, markaziy bankka to'lov hisobvaraqlari bo'yicha foizli xarajatlar;

d) xayr-ehsonlar, amortizatsiya xarajatlari, soliqlar, sug'urta va boshqa xarajatlar;

e) qimmatli qog'ozlarni sotib olish – sotish hisobvaraqlari bo'yicha ko'rilgan zararlar, investitsiyalardan ko'rilgan zararlar.

37. Bank faoliyati operatsiyalariga bog'liq bo'lganligi sababli bu xarajatlarni ... deb ham yuritiladi.

a) foizli;

b) foizsiz;

d) o'zgarmas;

e) o'zgaruvchan.

38. Bir qarz oluvchiga beriladigan kreditning eng yuqori miqdori.

- a) regulyativ kapitalining 25 %gacha;
- b) regulyativ kapitalining 50 %gacha;
- d) regulyativ kapitalining 75 %gacha;
- e) a va d javoblari to'g'ri.

39. Bank qo'shimcha kapitaliga qo'yilgan cheklov

- a) regulyativ kapitalining 25 %gacha;
- b) regulyativ kapitalining 50 %gacha;
- d) regulyativ kapitalining 75 %gacha;
- e) b va d javoblari to'g'ri.

40. Xalqaro andozalar bo'yicha bank kapitali yetarligi...

- a) 6 %;
- b) 8 %;
- d) 10 %;
- e) a va e javoblari to'g'ri.

50. Taqsimlanmagan foydaga to'g'ri ta'rif berilgan javobni belgilang.

a) sof foydaning dividendlar to'langandan keyin qolgan qismi;

b) soliq to'langunga qadar bo'lgan foyda summasidan foyda solig'i summasini ayirib tashlangan qismi;

d) sof foizli daromad summasiga foizsiz daromad summasini qo'shib, olingan natijadan foizsiz xarajatlar summasi ayirib tashlangan qismi;

e) soliq to'langunga qadar bo'lgan yalpi foyda summasidan kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari summasini ayirib tashlangan qismi.

51. Tijorat banklari sof foydasiga to‘g‘ri ta’rif berilgan javobni aniqlang.

a) foydaning dividendlar to‘langandan keyin qolgan qismi;

b) soliq to‘langunga qadar bo‘lgan foyda summasidan foyda solig‘i summasini ayirib tashlangan qismi;

d) yalpi foyda summasidan kreditlardan ko‘riladigan zararlarni qoplashga mo‘ljallangan zaxira ajratmalari summasini ayirib tashlangan qismi;

e) sof foizli daromad summasiga foizsiz daromad summasini qo‘shib, olingan natijadan foizsiz xarajatlar summasi ayirib tashlangan qismi.

52. Quyidagilardan qaysi biri bank foydasidan shakllantiriladi?

a) sug‘urta va boshqa ijtimoiy to‘lovlar;

b) dividendlar;

d) zaxiralarga ajratma;

e) to‘g‘ri javob yo‘q.

53 Tijorat banklarining aktivlariga nisbatan rentabellik qanday aniqlanadi?

a) $(\text{sof foyda} \times 100) / \text{korxonona aktivlari jami};$

b) $(\text{sof foyda} \times 100) / \text{balansning 1-bo‘limi jami};$

d) $\text{korxonona aktivlari jami} / \text{sof foyda};$

e) $(\text{sof foyda} \times 100) / \text{asosiy fondlar} + \text{aylanma fondlar}.$

54. Bank faoliyati samardorligini aniqlashtiruvchi moliyaviy koeffitsiyentlar (Ks) (Ks1) qanday aniqlanadi?

a) kapitali;

b) xarajat;

d) daromadlar;

e) foizli daromadlar.

55. Majburiyatlar samaradorligini quyidagi formula orqali aniqlash mumkin...

a) $sm = \text{chetdan jalb etilgan mablag'lar} * 100$ foizli sof foyda;

b) $sm = \text{chetdan jalb etilgan mablag'lar} / \text{foizli sof foyda} * 100$;

d) $sm = \text{foizli sof foyda} / \text{chetdan jalb etilgan mablag'lar} * 100$;

e) $sm = \text{foizli sof foyda} * 100 / \text{chetdan jalb etilgan mablag'lar}$.

56. Tijorat banklarida xususiy kapital rentabelligini quyidagi formula orqali aniqlash mumkin...

a) $(\text{sof foyda summasini} / \text{xususiy kapital}) * 100$;

b) $(\text{xususiy kapital} / \text{sof foyda}) * 100$;

d) $(\text{bank kapitali} / \text{daromad keltiruvchi aktivlar}) * 100$;

e) to'g'ri javob keltirilmagan.

57. Tijorat banklarining mavjud barcha mablag'larni to'g'ri joylashtirib ulardan foydalanish darajasi.... bilan o'lchanadi.

a) kapital rentabelligi;

b) aktivlar rentabelligi;

d) asosiy vositalar rentabelligi;

e) kreditlardan samarali foydalanish ko'rsatkichi.

58. Leveraj koeffitsiyenti nima?

a) bank kapitalining riskli aktivlarga nisbati;

b) aktivlarning kapital bilan ta'minlanganligi bank kapitalining aktivlarga nisbati;

d) aktivlarning majburiyatlarga nisbati;

e) a va b javoblari to'g'ri.

ILOVALAR

1-ilova

JAMLANMA BALANS HISOBOTI

___ va ___ -yil 31-dekabr holatiga ko'ra _____ bank
to'liq nomi

Bank ro'yxatga olingan raqam _____
(ming so'mda)

T/r	Moddalar	Izoh	Joriy yil	O'tgan yil
	Aktivlar			
010	Naqd pullar			
020	Bankning O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankidan (O'zR MB) olishi lozim bo'lgan summalari			
030	Bankning boshqa banklardan olishi lozim bo'lgan summalari			
040	Oldi-sotdi qimmatli qog'ozlari – Savdoga mo'ljallangan			
041	– Savdoga mo'ljallanmagan			
050	Hosilaviy moliyaviy vositalar			
060	Sotishga mo'ljallangan mavjud investitsiyalar			
061	So'ndirilguncha saqlab turiladigan investitsiyalar			
070	Teskari REPO			
080	Mijozlarga berilgan kreditlar va bo'naklar:			
081	Minus: ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni qoplash zaxirasi			
082	Sof kreditlar va bo'naklar			
090	Moliyaviy ijara			

100	Qaram xo'jalik jamiyatlariga qilingan investitsiyalar			
101	Qo'shma korxonalariga qilingan investitsiyalar			
110	Gudvill			
120	Asosiy vositalar (sof balans qiymati bo'yicha)			
130	Nomoddiy aktivlar (sof balans qiymati bo'yicha)			
140	Boshqa xususiy mulk			
150	Soliq talabnomalari			
160	Boshqa aktivlar			
170	JAMI: AKTIVLAR			
	Majburiyatlar			
	Depozitlar			
181	Talab qilib olinguncha saqlanadigan			
182	Jamg'arma			
183	Muddatli			
184	Depozit sertifikatlari			
185	Hukumatga tegishli hisobvaraqlar			
190	Jami: depozitlar			
200	Markaziy bankka to'lanishi lozim bo'lgan summalar			
210	Hukumatga to'lanishi lozim bo'lgan summalar			
220	Boshqa banklarga to'lanishi lozim bo'lgan summalar			
230	REPO va boshqa qarz mablag'lari			
240	Hosilaviy moliyaviy vositalar			
250	Soliq majburiyatlari			
260	Boshqa majburiyatlar			

270	Chiqarilgan qarz qimmatli qog'ozlar			
280	Jami: majburiyatlar			
	Xususiy kapital			
300	Oddiy aksiyalar			
310	Imtiyozli aksiyalar			
320	(Sotib olingan xususiy aksiyalar)			
330	Jami: Aksiyadorlik kapitali			
340	Qayta baholash zaxiralari			
350	Taqsimlanmagan foyda (jamlangan defitsit)			
360	Jami: xususiy kapital			
370	JAMI: Majburiyatlar va xususiy kapital			

Bank boshqaruvi raisi

F.I.O.

imzo

Bosh buxgalter

F.I.O

imzo

MO‘

**Foyda va zararlar to'g'risida hisobot
yil boshidan _____gacha**

Kod	Ta'rifi	Nomi	
10	Ta'rifi	Foizli daromadlar	
20	40200	O'RMBdagi hisob raqamlar bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
30	40400	Boshqa banklardagi hisob raqamlar bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
40	40600	Qimmatli qog'ozlarni xarid qilish va sotish hisob raqamlari bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
50	40800	Sotib olingan veksellar bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
60	41000	Akkreditiv va/yoki trast hujjatlari asosida mijoz majburiyatlari bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
70	41200	Ushbu bankning to'lanmagan akseptlari-ga doir mijoz majburiyatlari bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
80	41400-44600	Olinadigan ssudalar bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
90	44700	Sud jarayoni davomida ssudalar va bo'naklar bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
100	44800	Investitsiyalar bo'yicha foizli daromadlar	x,xxx,xxx
110	44900	Boshqa foizli daromadlar	x,xxx,xxx
120	20-110	Jami foizli daromadlar	x,xxx,xxx
140	Ta'rifi	Foizli xarajatlar	x,xxx,xxx
150	50100-54100	Depozitlar bo'yicha foizli xarajatlar	x,xxx,xxx
160	51600	O'RMBdagi to'lanadigan hisob raqamlar bo'yicha foizli xarajatlar	x,xxx,xxx

170	52100	Boshqa banklardagi to'lanadigan hisob raqamlar bo'yicha foizli xarajatlar	x,xxx,xxx
180	52600	Bank tomonidan yoki ushbu bank topshirig'iga ko'ra to'lanmagan akseptlarga doir qilingan foizli xarajatlar	x,xxx,xxx
190	53100-54100	To'lanadigan ssudalar bo'yicha foizli xarajatlar	x,xxx,xxx
200	54900	Boshqa foizli xarajatlar	x,xxx,xxx
210	150-200	Jami foizli xarajatlar	x,xxx,xxx
230	120-210	Sof foizli daromad	x,xxx,xxx
250	230-240	Ehtimoliy zararlar zaxirasi chiqarib tashlanganidan so'ng sof foizli daromad	x,xxx,xxx
270	Ta'rif	Foizsiz daromadlar	x,xxx,xxx
280	45200	Vositachilik daromadi	x,xxx,xxx
290	45400	Chet el valutasidagi foyda	x,xxx,xxx
300	45600	Xarid va sotish hisob raqamlari bo'yicha foyda	x,xxx,xxx
310	45800	Investitsiyalar bo'yicha foyda va dividendlar	x,xxx,xxx
320	45900	Boshqa foizsiz daromadlar	x,xxx,xxx
330	280-320	Jami foizsiz daromadlar	x,xxx,xxx
350	250-330	Jami: Daromadlar	x,xxx,xxx
370	Tariflash	Foizsiz xarajatlar	x,xxx,xxx
380	55100	Vositachilik haqini to'lash xarajatlari	x,xxx,xxx
390	55300	Chet el valutasidagi zararlar	x,xxx,xxx
400	55600	Xarid qilish va sotish hisob raqamlari bo'yicha zararlar	x,xxx,xxx
410	55800	Investitsiyalar bo'yicha zararlar	x,xxx,xxx
420	55900	Boshqa foizsiz xarajatlar	x,xxx,xxx
430	380-430	Jami foizsiz xarajatlar	x,xxx,xxx

450	350-430	Operatsiya xarajatlari qilingunga qadar sof daromad	x,xxx,xxx
480	56100	Xodimlarga beriladigan ish haqi va boshqa to'lovlar	x,xxx,xxx
490	56200	Ijara va ofisni ta'minlash	x,xxx,xxx
500	56300	Xizmat safari va transport xarajatlari	x,xxx,xxx
510	56400	Ma'muriy xarajatlar	x,xxx,xxx
520	56500	Reprezentatsiya va hayriya ishlari	x,xxx,xxx
530	56600	Eskirish xarajatlari	x,xxx,xxx
540	56700	Sug'urta, soliqlar va boshqalar	x,xxx,xxx
550	56800	Ehtimoliy zararlar zaxirasi	x,xxx,xxx
555	56802	Ehtimoliy zararlarni baholash – ssudalar va bo'naklar	x,xxx,xxx
80	450-560	Daromad solig'ini hisobga olmagan holda sof daromad*	x,xxx,xxx
600	56900	Minus: Daromad solig'ini baholash**	x,xxx,xxx
620	580-600	Hisobot davridagi sof daromad (zararlar)	x,xxx,xxx

Bank aktivlari va resurs bazasi tahlilida qoʻllaniladigan koeffitsiyentlar

Koeffitsiyentlar	Koʻrsatkichlar	Hisob-kitob formulasi	Oʻrnatilgan optimal meʼzon	Izoh
K_{a1}	Daromad keltiruvchi aktivlar/jami aktivlar	Dka/A	Min 0,70 Max 0,85	Koeffitsiyent jami aktivlarning qancha foizi daromad keltiruvchi aktiv sifatida ishlayotganini koʻrsatadi
K_{a2}	Daromad keltiruvchi aktivlarga ehtimoliy yoʻqotish boʻyicha zaxira/daromad keltiruvchi aktivlar	$Dkaz/Dka$	Min 0,04	Daromad keltiruvchi aktivlardan koʻrilishi mumkin boʻlgan zararlarning zaxira orqali qoplanish darajasini koʻrsatadi.
K_{rb1}	Bank jalb etgan majburiyatlari/ishlayotgan aktivlarga nisbatan	Jkm/Dka	Max 1,2	Bank tashqaridan jalb etilayotgan majburiyatlarini samarali joylashtirish darajasini koʻrsatadi.
K_{rb2}	Mijoz hisob varagʻilaridagi mablagʻlar/majburiyatlar	$Mxvm/M$	Min 0,10	Bankning arzon, lekin nobarqaror resurs manbayi boʻlgan mijoz hisob varagʻidagi mablagʻlarning jami majburiyatlardagi salmogʻini koʻrsatib beradi.

Bank ishonchliligi va kapitalining yetarliligini aniqlash bo'yicha koeffitsiyentlar (K_i)

Koeffitsiyentlar	Ko'rsatkichlarni hisob-kitob formulasi	O'rnatilgan optimal me'zon
K_{i1}	Bank kapitali / daromad keltiruvchi aktivlar	Min-0,25
K_{i2}	Bank kapitali / Jami majburiyatlar	Min-0,10
K_{i3}	Ustav jamg'arma / bank kapitali	Min-0,15; Max-05

Bank aktivlari va resurs bazasi tahlilida qo'llaniladigan koeffitsiyentlar (K_a), (K_{rb})

Koeffitsiyentlar	Ko'rsatkichlarni hisob-kitob formulasi	O'rnatilgan optimal me'zon
K_{a1}	Daromad keltiruvchi aktivlar / jami aktivlar	Min 0,70, Max 0,85
K_{a2}	Daromad kel.aktivlarga ehtimoliy yo'qotish bo'yicha zaxira / daromad keltiruvchi aktivlar	Min 0,04
K_{rb1}	Bank jalb etgan majburiyatlari / ishlayotgan aktivlarga nisbatan	Max 1,2
K_{rb2}	Mijoz h/v.laridagi mablag'lar / majburiyatlar	Min 0,10
Koeffitsiyentlar	Ko'rsatkichlarni hisob-kitob formulasi	O'rnatilgan optimal me'zon
K_{s1}	Sof foyda / daromad (yoki xarajat)	Min 0,20
K_{s2}	Bank xarajatlari / bank daromadlari	Min 0,80
K_{s3}	Foizli xarajatlar / foizli daromadlar	Min 0,60
K_{s4}	Sof foyda / aktivlar <u>ROA</u>	Min 0,005 Max 0,010
K_{s5}	Sof foyda / kapital <u>ROE</u>	Min 0,10

Banklarning moliyaviy holatini nazorat qilish bo'yicha iqtisodiy normativlarning qo'llanilishi

Iqtisodiy me'yorlarning nomlanishi	Hisob-kitob formulasi	O'rnatilgan optimal mzon
Kapital yetarliligi koef.	Bankning umumiy kapitali / jami riskka tortilgan aktivlar	Min.0,10
1-darajali kapitalning yetarliligi	1 darajali kapital/ jami risk- ka tortilgan aktivlar	Min0,05
Joriy likvidlilik koef.	Likvid aktivlar va 30 kun mobaynida qaytishi kerak bo'lgan aktivlar/talab qilib olguncha majburiyat va 30 kun mobaynida so'ndirilishi lozim bo'lgan majburiyatlar	Min.0,30
Bir yoki guruh qarzdorlariga o'rnatilgan ta'minlangan qarzning maksimal darajasi	Bir qarzdorga berilgan kre- ditning maksimal darajasi/1 darajali kapital	Max.0,25
Barcha yirik kreditlarning maksimal darajasi	Barcha yirik kreditlar/1 da- rajali kapital	Max.8,0
Bir emitentning qimmat- li qog'oziga investitsiya qi- lishning maksimal darajasi	Bir emitentning qimmatli qog'oziga investitsiya/1 da- rajali kapital	Max.0,15
Barcha emitentlar ustav ka- pitali va boshqa qimmatli qog'ozlariga qilgan investit- siyalar miqdori	Barcha emitentlar ustav ka- pitali va boshqa qimmat- li qog'ozlariga qilgan inves- titsiyalar miqdori/1 daraja- li kapital	Max.0,50

Bank tomonidan bajarilishi lozim bo'lgan majburiy iqtisodiy me'yorlar

Majburiy iqtisodiy me'yorlar	Iqtisodiy me'yorlarning nomlanishi	O'rnatilgan me'yor	Haqiqatda	Bajarilishi
Me'yor N1	Kapital yetarliligi koef.	Min. 0,10		
Me'yor N2	1-darajali kapitalning yetarliligi	Min. 0,05		
Me'yor N3	Leveraj	Min. 0,06		
Me'yor N4	Joriy likvidlilik koef	Max. 0,30		
Me'yor N5	Bir yoki guruh qarzdorlariga o'rnatilgan ta'minlangan qarzning maksimal darajasi	Max. 0,25		
Me'yor N6	Bir yoki guruh qarzdorlariga o'rnatilgan ta'minlanmagan qarzning maksimal darajasi	Max. 0,05		
Me'yor N7	Barcha yirik kreditlarning maksimal darajasi	Max. 8,0		
Me'yor N8	Bir emitentning qimmatli qog'oziga investitsiya qilishning maksimal darajasi	Max. 0,15		

Me'yor N9	Oldi-sotdi uchun nodavlat qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilishning maksimal darajasi	Max.0,25		
Me'yor N10	Barcha emitentlar ustav kapitali va boshqa qimmatli qog'ozlariga qilgan investitsiyalar miqdori	Max. 0,50		
Me'yor N11	Bir insayderga yoki daxldor shaxslar guruhiga berilgan ta'minlangan kreditlar miqdori/lizing	Max.0.25		
Me'yor N12	Bir insayderga yoki daxldor shaxslar guruhiga berilgan ta'minlanmagan kreditlar miqdori/lizing	Max. 0,05		
Me'yor N13	Barcha insayderlarga taqdim etilgan kreditlarning umumiy miqdori	Max. 1,0		

GOLASSARIY

Bank talablari – bank tomonidan joylashtirilgan barcha qo‘yilmalari, masalan, bank tomonidan berilgan kreditlar va boshqalar.

Kapital zaxiralar – soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar to‘langanidan so‘ng sof foyda hisobiga shakllangan zaxiralar. Ushbu zaxiralarga ajratiladigan chegirmalar miqdori ochib e‘lon qilinadigan hisobotda ko‘rsatilishi lozim. Zaxiralardan bank faoliyatida vujudga keladigan turli zararlarni ular yuzaga kelishi bilanoq hech qanday cheklashsiz qoplash uchun foydalaniladi. Bunda mazkur zaxiralar hisobiga qoplanadigan barcha zararlar foyda va zararlar hisobotida aks ettirilishi kerak.

Umumiy zaxiralar¹ – bank faoliyati davomida umuman yoki biror-bir faoliyat turi (kreditlash, investitsiyalash) natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan zararlarni qoplash uchun, lekin ayrim muayyan operatsiyalar bo‘yicha zararlarni qoplashga zaxiralar yaratish mo‘ljallanmagan. Masalan, «yaxshi»² kreditlarga doir zararlarni qoplash yoki milliy valutani devalvatsiyalash uchun mo‘ljallangan zaxiralar.

Maxsus zaxiralar – «standart», «substandart», «shubhali» va «umidsiz» deb tasniflangan kredit va lizing operatsiyalari yoki boshqa alohida muayyan aktivlar bo‘yicha yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan zararlarni qoplash uchun yaratidigan zaxiralar.

¹ Ushbu hujjatda berilgan ta‘riflar kapitalning yetariligidini hisoblash maqsadidagina ishlatiladi va Markaziy bankning boshqa me‘yoriy hujjatlarida ko‘rsatilgan qoidalarga taalluqli emas.

² Markaziy bank «yaxshi» kreditlar bo‘yicha zaxiralarni yaratish majburiy talab emasligini tan oladi. Biroq banklar o‘z xohishlariga ko‘ra soliqlar va majburiy to‘lovlar to‘langanidan so‘ng qolgan foyda hisobiga bunday zaxiralarni tashkil qilishlari mumkin. Xalqaro bank amaliyotida bunday zaxiralar miqdori kredit summasining 2–3 foizini tashkil qiladi.

Nomoddiy aktivlar – moddiy va jismoniy shaklga ega bo‘lmagan nomonetar, identifikatsiyalanadigan aktivlar. Nomoddiy aktivlarning juda ko‘p turlari mavjud, jumladan, dasturiy ta‘minot, foydalanish huquqi, marketing va texnik ma‘lumotlar. Biroq bank faoliyatida eng ko‘p tarqalgan nomoddiy aktiv gudvildir.

Gudvill – xaridor tomonidan bank sotib olinayotgan-da uning sof aktivlari qiymatidan yuqori to‘lanadigan summa sifatida ta‘riflanadi (barcha aktivlarning bozor narxi va barcha majburiyatlarning bozor narxi o‘rtasidagi farq). Bu xaridorning bankni sotib olishda bankni xarid qilish o‘z ichiga bank ham qarzdor, ham depozitor bo‘lgan mijozlar bilan ko‘p yillardan beri o‘rnatgan munosabatlari ham kishini tushunib yetishini anglatadi.

Leveraj – bu bank jami aktivlarining kapital bilan ta‘minlanganlik darajasini aks ettiruvchi ko‘rsatkich. U birinchi darajali kapitalning nomoddiy aktivlar qiymati, jumladan, gudvillni chiqarib tashlagan holda umumiy aktivlar summasiga nisbati sifatida aniqlanadi.

Likvidlik – bu bank majburiyatlarini bajarish va aktivlar o‘rishini moliyalash bilan birgalikda depozitlar va qarz mablag‘lari darajasining pasayishini samarali boshqarishni bildiradi.

Doimiy bo‘lmagan majburiyatlar istalgan vaqtda bankdan chiqib ketishi ehtimoli yuqori bo‘lgan yirik depozitlar – qarzlardir. Bunday majburiyatlarga odatda quyidagilar xos:

- nisbatan katta miqdorda bo‘lishi;
- sundirish muddatining qisqaligi;
- majburiyatlar egalari bank bilan mazkur majburiyatlardan boshqa hech qanday bitimlar bilan bog‘lanmagan bo‘ladi.

Zaxiralarning ortiqcha qismi – majburiy zaxiralar fondiga ajratmalar miqdoridan oshadigan bank mablag‘lari –

bankning Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'idagi mablag'lar qoldig'i.

Likvid aktivlar – ularning yaxshi ma'lum bo'lgan bozor narxining shakllanishini ta'minlaydigan doimiy ravishda sotiluvchi va sotib olinuvchi aktivlarning alohida turi bo'lib, banklar ularni qisqa muddat ichida sotib olishga tayyor bo'lgan xaridorni topishi mumkin. Bunday aktivlar qatoriga naqd pullar, davlat qisqa muddatli obligatsiyalari, qisqa muddatli (yetti kungacha) banklararo kreditlar. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OESR) davlatlari hukumatlari hamda fond bozori rivojlangan davlatlarining mashhur transmilliy kompaniyalarining qimmatli qog'ozlari ham yuqori likvidlikka ega.

Nolikvid aktivlar – bu bozor narxini kotirovka bo'yicha aniqlash mumkin bo'lmagan va bu turdagi aktivlarning xarid narxi sotuvchi va xaridor o'rtasidagi kelishuv natijasida xususiy tarzda aniqlanadigan aktivlarga aytiladi. Bunday aktivlarning qiymati katta miqdordagi o'zgarishlarga uchrab turishi taqqoslashni qiyinlashtiradi. Bu turdagi aktivlarga, masalan, kreditlar, qimmatli qog'ozlar bozorida kotirovka ega bo'lmagan yoki kotirovkasi qiyin bo'lgan qimmatli qog'ozlar, asosiy vositalar va boshqalar kiradi. Tezda naqd pul miqdorini oshirish uchun nolikvid aktivlarni sotish zarur bo'lgan holda bank ularni zarar ko'rgani holda sotishi mumkin.

Jamlanma moliyaviy hisobot – yagona xo'jalik yurituvchi subyektning hisoboti sifatida taqdim etilgan guruhlarining moliyaviy hisobotlari.

Nazorat – xo'jalik yurituvchi subyektning o'z faoliyatidan foyda olish maqsadida moliyaviy va operatsiya siyosatini aniqlash imkoniyati.

Guruh – o'zining barcha sho'ba xo'jalik uyushmalari, filiallari, vakolatxonalarini bilan bo'lgan bosh bank.

Kamchilik ulushi – sho'ba xo'jalik uyushmasining uning

kapitali ulushiga to'g'ri kelgan foyda yoki zarar va sof aktivlari qismi bo'lib, unga bosh xo'jalik yurituvchi subyekt sho'ba xo'jalik uyushmalari orqali bevosita egalik qilmaydi.

Bosh bank – bir yoki undan ortiq sho'ba xo'jalik uyushmalariga ega bo'lgan bank.

Sho'ba xo'jalik uyushmasi – bosh bankning nazorati ostida bo'lgan xo'jalik sherikchiligi yoki uyushmasi.

Bog'liq xo'jalik uyushmasi – ustav fondining yigirma foizidan ortig'i bosh bankka tegishli bo'lgan xo'jalik sherikchiligi yoki uyushmasi.

Qo'shma korxona – ikki yoki undan ortiq tomon ularning qo'shma nazorati ostidagi iqtisodiy faoliyatni amalga oshiruvchi shartnoma kelishuvini ko'zda tutadi.

Ishtirokchi (bank yoki bank bo'lmagan muassasa) – qo'shma faoliyatdagi tomon bo'lib, u mazkur faoliyat ustidagi qo'shma nazoratda ishtirok etadi.

Ulush bo'yicha ishtirok etishiga ko'ra hisob olish uslubi – bu buxgalteriya hisobining uslubi bo'lib, unga ko'ra investitsiya dastlab haqiqiy qiymati bo'yicha aks ettiriladi, keyin esa o'zlashtirilganidan so'ng investor (ishtirokchi) ning investitsiyalar obyekting sof aktivlaridagi ulushining sodir bo'lgan o'zgarishiga to'g'rilanadi. Investor (ishtirokchi)ning foydasi yoki zarari uning investitsiya obyektidagi foydasi yoki zararlari ulushini o'z ichiga oladi.

«A» tijorat banki balansi

ming soʻmda

Koʻrsatkichlar	oʻtgan yil	joriy yil
AKTIVLAR		
Naqd pullar va boshqa kassa hujjatlari	512 914	2 860 512
Uzmarkazbankdagi pul mablagʻlari	1 007 709	1 763 645
Boshqa banklardagi mablagʻlar	1 151 617	499 178
Qimmatli qogʻozlar	232 869	217 639
Banklarga berilgan sof ssudalar	0	0
Mijozlarga berilgan sof ssudalar	3 327 542	5 360 841
Investitsiyalar	35 701	75 666
Asosiy vositalar, netto	414 639	1 167 645
Boshqa aktivlar	192 961	1 327 284
Jami aktivlar	6 875 952	13 275410
MAJBURIYATLAR		
Talab qilib olinadigan depozitlar	2 620 067	5 558 738
Omonat depozitlari	1 491	122 689
Muddatli depozitlar	909 999	2 366 016
Banklarning depozitlari	200 000	400 000
Banklararo kreditlar	0	0
Boshqa kreditlar	30 000	787 144
Boshqa majburiyatlar	1 784 046	1 104 483
Jami majburiyatlar	5 545 603	10 339070
KAPITAL		
Ustav kapitali	1 101 801	1 830 923
Qoʻshilgan kapital	1 220	1 458
Zaxira sarmoya	103 253	234 399
Taqsimlanmagan kapital	124 075	869 560

«A» tijorat banki foyda va zararlari to‘g‘risida hisobot

ming so‘mda

№	Ko‘rsatkichlar	o‘tgan yil	joriy yil
1	Foizlardan olingan daromadlar	898 060	1 731 629
2	Foizlarga to‘langan xarajatlar	426 460	427 036
3	Foizlardan olingan sof daromadlar	471 600	1 304 593
4	Ssudalar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlar zaxirasi	218 885	228 066
5	Ssudalar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlar zaxirasiga mablag‘ ajratilganidan keyin sof daromad	64 413	210 040
6	Komission xizmatlar va boshqa yig‘imlar bo‘yicha sof daromad	603 703	1 197 965
7	Chet el valutasini operatsiyalaridan sof foyda	-4 315	117 852
8	Boshqa operatsion daromadlar	28 387	55 028
9	Jami operatsion daromadlar	862 433	1 711 379
10	Xodimlarga maosh va boshqa to‘lovlar	287 387	658 449
11	Boshqa operatsion xarajatlar	349 318	824 612
12	Jami operatsion xarajatlar	636 705	1 483 061
13	Soliq to‘lagunga qadar bo‘lgan foyda	270 305	668 188
14	To‘langan soliqlar	102 946	229 074
15	Yillik sof foyda (zarar)	167 359	439 114

«A» tijorat banki asosiy ko‘rsatkichlari va ularning bank daromadlari hamda xarajatlariga ta’siri

№	Ko‘rsatkichlar	o‘tgan yil	joriy yil
1	Jami kapital	1 331 473	2955 566
2	Jami aktivlar	6 875 952	13 246 592
3	Jami kredit qo‘yilmalari	3 397 127	6 673 240
4	Jalb qilingan jami depozitlar	941 489	2 302 253
5	Sof foyda	167 359	439 114
6	Jami daromadlar	1 760 496	3 443 009
7	Jami xarajatlar	1 593 138	3 003 895
8	Bankning amaliet xarajatlari	636 704	1 483 061
9	Bank kapitalining daromadlilik darajasi		
10	Bank aktivlarining daromadlilik darajasi		
11	Kredit qo‘yilmalaridan olingan daromadlardagi ulushi (%da)		
12	Aktivlarning rentabellik darajasi		
13	Kapitalning foydalilik darajasi		

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: Sharq, 1998.
2. O'zbekiston Respublikasining «Markaziy banki to'g'risida»gi qonuni. 1995-yil 21-dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonuni. 1996-yil 25-aprel.
4. O'zbekiston Respublikasining «Garov to'g'risida»gi qonuni, 1998-yil 1-may.
5. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. –T.: O'zbekiston, 2009.
6. Karimov I.A. 2012-yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. –T.: O'zbekiston, 2012.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2011-2015-yillarda respublika moliya bank tizimini yanada isloh qilish, uning barqarorligini oshirish va yuqori xalqaro reyting ko'rsatkichlariga erishishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida»gi PQ-1438 qarori. 2010-yil 26-noyabr.
8. Karimov I.A. Bank tizimi, pul muomalasi, kredit, investitsiya va moliyaviy barqarorlik to'g'risida. –T.: O'zbekiston, 2005.
9. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi / muallif: F.M. Mullajonov [va boshq.] F.M. Mullajonovning umumiy tahriri ostida. To'ldirilgan ikkinchi nashri. –T.: O'zbekiston, 2011.
10. O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish va tijorat banklari faoliyatini tartibga solishga doir normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. –T.: O'zbekiston, 2011.
11. O'zbekiston Respublikasi bank tizimida buxgalteriya hisobi, hisoboti va to'lov tizimiga oid qonunchilik hujjatlari to'plami [Text]. Toshkent. O'zbekiston, 2012.
12. «Markaziy bank pul-kredit va monetar siyosatining 2012-yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari» «Bozor, pul va kredit» jurnali. 2012-yil 1-son.

13. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990–2010-yillar) asosiy tendensiya va ko‘rsatkichlari hamda 2011–2015-yillarga mo‘ljallangan prognozlari: statistik to‘plam. –T.: O‘zbekiston, 2011.

14. Abdullayeva Sh.Z. «Bank ishi». Toshkent, «Moliya». 2003.

15. Abdullayeva Sh.Z. «Bank risklari va kreditlash». Darslik. –T.: «Moliya». 2003.

16. Abdullayev Yo., Qoraliyev T., Toshmurodov Sh., Abdullaeva Sh. «Bank ishi». O‘quv qo‘llanma. –T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2009.

17. Abdullayeva Sh.Z., Omonov A. «Bank kapitali va uni boshqarish» o‘quv qo‘llanma. –T.: «IQTISOD-MOLIYA». 2006.

18. Omonov A.A. «Tijorat banklarining moliyaviy resurslarini boshqarish». Monografiya. «Fan va texnologiya». 2008.

19. Abduvaxidov F.T., Umarov Z.A., Djurayev K.N. Banklarda buxgalteriya hisobi. O‘quv qo‘llanma. –T.: TDIU, 2010.

20. Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: Учебник для вузов. –изд. 2-е перераб. и доп. –М.: Университетская книга; Логос, 2007.

21. Лаврушина О.И. Управление деятельностью коммерческого банка (Банковкий менежмент). –М.: Юрист, 2003.

22. Банковское дело / Лаврушин О.И., Мамонова И.Д., Валенцева Н.И., Ширинская З.Г. –М.: Финансы и статистика, 2003.

23. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T. Moliyaviy tahlil: Darslik. –T.: Sharq, 2002.

24. Vahobov A.V. va boshq. Moliyaviy va boshqaruv tahlili: Darslik. –T.: Sharq, 2005.

25. Вешкин Ю.Г., Авагян Г.Л. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учеб. пособие: –М.: Магистр, 2007.

26. Финансовый анализ деятельности коммерческого банка: учебник / Е. П. Жарковская. –М.: «Омега-Л», 2010.

27. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учеб. пособие / Вешкин Ю. Г., Авагян Г. Л. –М.: Магистр: «ИНФРА-М», 2011.

28. M.Pardayev. «Iqtisodiy tahlil nazariyasi». Samarqand, «Zarafshon» nashriyoti, 2001.

29. Pardayev M. va boshqalar. Funktsional qiymat tahlili. O‘quv qo‘llanma. –Т.: Cho‘lpon, 2012.

30. Финансовый анализ в коммерческом банке/ А.Д. Шеремет, Г.Н. Щербакова. –М.: Финансы и статистика, 2000.

31. И.Д.Мамонова. Экономический анализ деятельности банка/ Учебное пособие. – М.: «ИНФРА-М», 1996.

32. Рейтинговое Агентство «Ahbor-Reyting» Аналитический обзор банковского сектора: № 22. 02.2011 г.

[http// www.stat.uz](http://www.stat.uz)

[http// www.lex.uz](http://www.lex.uz)

[http// www.uza.uz](http://www.uza.uz)

[http// www.sbu.uz](http://www.sbu.uz)

MUNDARIJA

Kirish	3
--------------	---

1-BOB. TIJORAT BANKLARI FAOLIYATI TAHLILI FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

1.1. Tijorat banklari faoliyati tahlilining asoslari va ahamiyati	5
1.2. Tijorat banklari faoliyati tahlili fanining maqsad va vazifalari	9
1.3. Tijorat banklari faoliyati tahlilining turlari	14

2-BOB. BANK MAJBURIYATLARI TAHLILI

2.1. Tijorat banklari depozitlarining tarkibi va dinamikasi tahlili	22
2.2. Tijorat banklari majburiyatlari tahlili	31
2.3. Bank majburiyatlari samaradorligi tahlili	40

3-BOB. BANK KAPITALI TAHLILI

3.1. Tijorat banklari kapitalining tarkibi va mohiyati	47
3.2. Bank kapitalining yetariligi va dinamikasi tahlili	55

4-BOB. TIJORAT BANKLARI KREDIT FAOLIYATI TAHLILI

4.1. Kredit mablag'lari harakati tahlili	65
4.2. Kreditning ta'minlanganligi tahlili	69
4.3 Kreditlarning qaytuvchanligi tahlili	71

5-BOB. BANK AKTIVLARI TAHLILI

5.1. Bank aktivlari holati va dinamikasi tahlili	74
5.2. Bank aktivlarining daromadlilikligi tahlili	79
5.3. Bank aktivlari risklilik darajasi tahlili	85
5.4. Bank aktivlari likvidlilikligi tahlili	90
5.5. Bank aktivlaridan samarali foydalanish tahlili	102

6-BOB. TIJORAT BANKLARI DAROMADLARI VA XARAJATLARI TAHLILI

6.1. Bank daromadlari tarkibi va dinamikasi tahlili	106
6.2. Bank xarajatlari tahlili	113

7-BOB. TIJORAT BANKLARI LIKVIDLIGI VA TO‘LOVGA LAYOQATLILIGI TAHLILI

7.1 Tijorat banklari likvidligining mohiyati va ahamiyati	122
7.2. Tijorat banklari likvidlik ko‘rsatkichlari tavsifi	132
7.3. Tijorat banklari likvidligi va to‘lovga layoqatligi tahlilining ahamiyati va vazifalari	138

8-BOB. TIJORAT BANKLARINING MOLIYAVIY NATIJALARI TAHLILI

8.1. Bank faoliyatlari moliyaviy natijalarining shakllanishi va tahlil vazifalari	150
8.2. Tijorat banklari foydasi tahlili	152
8.3. Tijorat banklari rentabellik (foydalilik) ko‘rsatkichlari tahlili	155
Test savollari	158
Ilovalar	169
Golassariy	180
Adabiyotlar ro‘yxati	187

**T.M. KARALIYEV, O.B. SATTAROV,
I.F. SAYFIDDINOV**

TIJORAT BANKLARI FAOLIYATI TAHLILI

O'quv qo'llanma

**Muharrir *N. Artigova*
Badiiy muharrir *M. Odilov*
Kompyuterda sahifalovchi *A. Tillaxo'jayev***

Nashr lits. AI № 174, 11.06.2010.
Bosishga ruxsat 19.02.2013da berildi. Bichimi 60×84¹/₁₆.
Ofset qog'ozini №2. «TimesUZ» garniturasini.
Shartli b.t. 11,16. Nashr b. t. 12. Adadi 300 dona.
4-buyurtma.

«IQTISOD-MOLIYA» nashriyotida tayyorlandi.
100084. Toshkent. Kichik halqa yo'li, 7-uy.

«HUMOYUNBEK-ISTIQLOL MO'JIZASI» bosmaxonasida
ofset usulida chop etildi.
100003. Toshkent. Olmazor ko'chasi, 171-uy.